ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΡΟΥΜΠΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ – ΒΥΖΑΝΤΙΟ

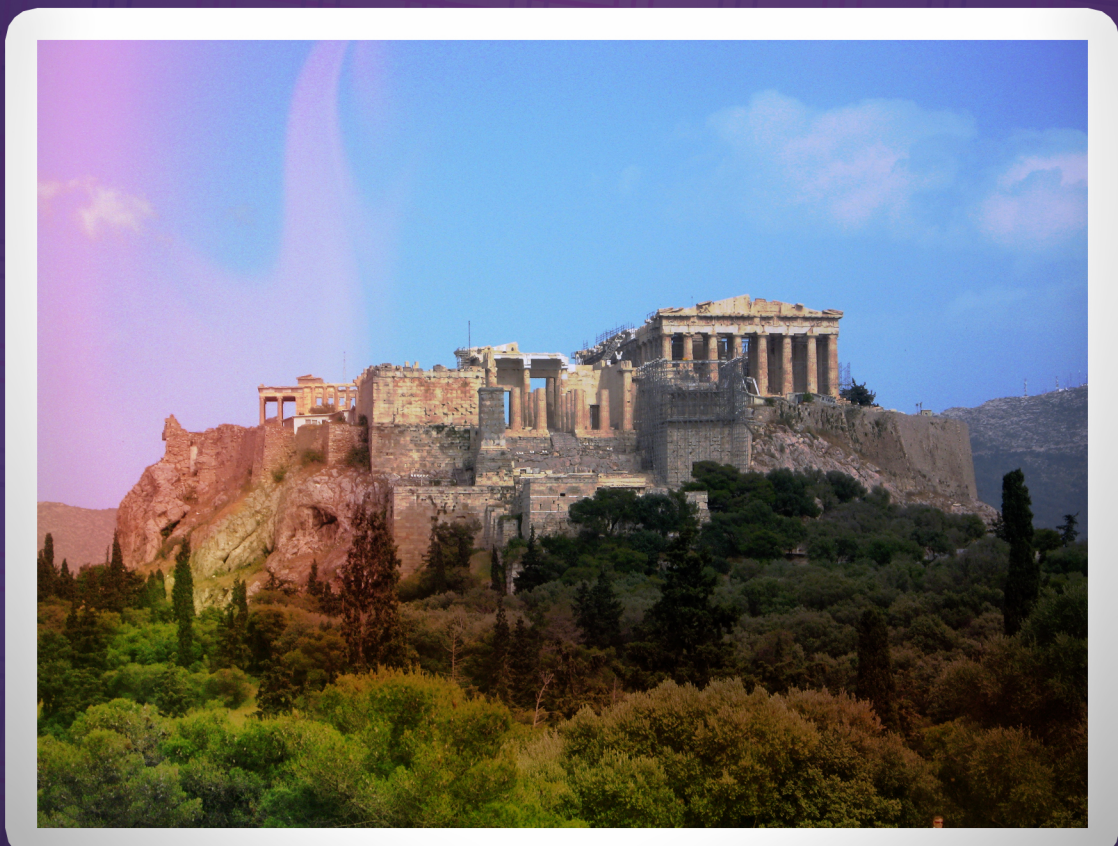

ΒΕΛΙΚΟ ΤΥΡΝΟΒΟ, 2019

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΡΟΥΜΠΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ – ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΒΕΛΙΚΟ ΤΥΡΝΟΒΟ, 2019

© Димитриос Румпос – автор, 2019
Δημήτριος Ρούμπος – συγγραφέας, 2019

© Регионална народна библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново, 2019

ISBN 978-619-7173-22-2

Настоящият учебник се разви от моя курс лекции по История и култура на Гърция пред студенти, изучаващи новогръцки език във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Обхваща основните събития, процеси и явления от гръцката история в периода от Древността до Византия.

Курсът лекции е съставен по проблеми и няма за цел да представя хронологически цялата история на Древна Гърция и Византия. Подбрани са най-типичните изяви в областта на културата и политическата история в следните глави: „Въведение“, „Праисторически времена“, „Гърция след нахлуването на дорийците“, „Класическа епоха“, „Елинистична Гърция – разцвет и упадък“ и „Византия“. Илюстрациите на историческите паметници, събития и личности, карти и схеми дават възможност за систематизиране и осмисляне на съдържанието, и представят интригуващо културно-историческите традиции през разглежданите периоди.

В края на учебника е посочена препоръчителна литература, речник от гръцки на български език и специфични исторически понятия и термини, използвани в изложението.

Учебникът е в полза на студентите, които изучават история и култура на Гърция, както и на по-широк кръг читатели историци, културолози, балканисти владеещи гръцки език.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 6
I. ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 8
1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ 8
2. ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΕΣ 10
3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ 11
4. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ 13
5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 14
6. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 16
6.1. Θρησκευτικές εορτές 19
6.2. Εθνικές εορτές 24
ΑΣΚΗΣΕΙΣ 30
II. ΤΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ 31
1. ΠΡΟΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΙΓΑΙΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 31
2. ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 33
3. ΜΥΚΗΝΑΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 40
ΑΣΚΗΣΕΙΣ 47
III. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΘΟΔΟ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ 48
1. ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (1100-750 π.Χ.) 48
1.1. Ο πολιτισμός της περιόδου 52
2. ΑΡΧΑΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (750-480 π.Χ.) 55
2.1. Ο πολιτισμός της περιόδου 57
3. ΠΟΛΕΙΣ – ΚΡΑΤΗ 61
3.1. Η Σπάρτη 61
3.2. Η Αθήνα, η πόλη που γέννησε τη δημοκρατία. Οι πανελλήνιοι δεσμοί 64
3.2.1. Η Νομοθεσία του Δράκοντα (624-621 π.Χ.) 65
3.2.2. Η Νομοθεσία του Σόλωνα (594 π.Χ.) 66
3.2.3. Ο Πεισίστρατος (561/560-527 π.Χ.) 68
3.2.4. Η Δημοκρατία του Κλεισθένη (508-504 π.Χ.) 69
ΑΣΚΗΣΕΙΣ 73
IV. ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 74
1. ΟΙ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (490-479 π.Χ.) 75
1.1. Η μάχη του Μαραθώνα 490 π.Χ. 77
1.2. Η μάχη των Θερμοπυλών 480 π.Χ. 78
1.3. Η ναυμαχία της Σαλαμίνας 480 π.Χ. 79

2. Ο ΧΡΥΣΟΣ ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ 80
3. Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.) 83
4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 5ου ΑΙΩΝΑ 85
ΑΣΚΗΣΕΙΣ 94
V. ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 95
1. Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΟΥ 99
2. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 4ΟΥ αι. π.Χ. 104
3. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (323-146 π.Χ.) 110
3.1. Η διάσπαση του κράτους του Μ. Αλέξανδρου και ο σχηματισμός των ελληνιστικών μοναρχιών 111
3.2. Ο πολιτισμός της περιόδου 115
4. Η ΕΛΛΑΔΑ ΥΠΟΤΑΣΣΕΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ 121
ΑΣΚΗΣΕΙΣ 124
VI. Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ 125
1. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ . 127
1.1. Πρωτοβυζαντινή εποχή 127
1.2. Μεσοβυζαντινή εποχή 128
1.3. Υστεροβυζαντινή εποχή 129
2. ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ 130
2.1. Ο Μέγας Κωνσταντίνος (306-337) 130
2.2. Ο Ιουστινιανός (527-565) 132
2.3. Ο Μιχαήλ Γ΄ (842-867) 137
2.4. Ο Βασίλειος Β΄ (976-1025) 138
2.5. Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (1448-1453) 139
3. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ 145
3.1. Πρωτοβυζαντινή περίοδος 145
3.2. Μεσοβυζαντινή περίοδος 150
3.3. Υστεροβυζαντινή περίοδος 156
ΑΣΚΗΣΕΙΣ 165
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑ ΟΡΩΝ 166
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ 171
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 188

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ιστορική επιστήμη έχει ως αντικείμενο τη μελέτη της ιστορίας του ανθρώπου, δηλαδή την πορεία του από τα πρώτα σημεία της ζωής του έως σήμερα. Όλο αυτό το μακραίωνο διάστημα το διαιρούμε σε μεγάλα τμήματα κι' αυτά στη συνέχεια σε πιο μικρά, έχοντας ως απώτερο σκοπό να κάνουμε πιο προσιτή και κατανοητή τη μελέτη του.

Η ιστορία και ο πολιτισμός της Αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου αποτελούν τμήμα των παραδόσεων του μαθήματός μου (Ιστορία και Πολιτισμός της Ελλάδας). Το δεύτερο αυτό βιβλίο έρχεται να συμπληρώσει τη μελέτη για την ελληνική ιστορία και τον πολιτισμό, έπειτα από την έκδοση του πρώτου βιβλίου το 2007 με αντικείμενο τα ιστορικά γεγονότα και την εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού από το 1453 έως και το 2000.

Το νέο αυτό έργο απευθύνεται, κυρίως, στους φοιτητές των ειδικοτήτων Εφαρμοσμένης γλωσσολογίας και Βαλκανιολογίας της Φιλολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Βελίκο Τύρνοβο «Αγ. Κυρίλλου και Μεθοδίου» στη Βουλγαρία, αλλά και σε όσους, γνωρίζοντας την ελληνική γλώσσα, επιθυμούν να αποκτήσουν μια γενική εικόνα των γεγονότων της ελληνικής ιστορίας και του πολιτισμού αυτής της περιόδου. Παρουσιάζονται μεγάλες μάχες, καταστροφικοί εμφύλιοι πόλεμοι, αλλά και τα ειρηνικά έργα των Ελλήνων με τον λαμπρό πολιτισμό που δημιούργησαν. Βέβαια, σε όλη αυτή τη μακραίωνη περίοδο δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστούν όλα τα γεγονότα που έλαβαν χώρα, αλλά, λόγω και του περιορισμένου χρόνου του προγράμματος διδασκαλίας, κάποιες σημαντικές πτυχές αυτών. Συνεπώς, η επιλογή του υλικού και η παρουσίασή του αφορούν τον συγγραφέα.

Ο τίτλος «Ιστορία και πολιτισμός της Ελλάδας, από τα Προϊστορικά χρόνια έως και το Βυζάντιο» προσδιορίζει χρονικά το περιεχόμενο του βιβλίου, χωρισμένο σε 6 κεφάλαια: Γνωριμία με την Ελλάδα, τα προϊστορικά χρόνια, η

Ελλάδα μετά την κάθοδο των Δωριέων, η κλασική εποχή, ακμή και πτώση της Ελλάδας στην ελληνιστική εποχή και η φυσιογνωμία του Βυζαντίου.

Στην εργασία αυτή χρησιμοποιήθηκε απλή γλώσσα, στηριγμένη σε αρχές και κανόνες της δημοτικής, καθώς και λιτό ύφος προσαρμοσμένο στο επίπεδο των φοιτητών και στις ανάγκες της διδασκαλίας. Οι εικόνες, οι πίνακες, οι χάρτες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ύλης και συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόησή της. Με τις ασκήσεις που υπάρχουν στο τέλος κάθε κεφαλαίου, δίνεται η δυνατότητα στους φοιτητές να αναπτύξουν τον προφορικό τους λόγο, να συμπληρώσουν τυχόν κενά πλουτίζοντας τις γνώσεις τους και να αναπτύξουν την κριτική τους ικανότητα.

Επίσης, για τη διευκόλυνση των διδασκομένων δίνεται ερμηνευτικός πίνακας όρων ή λέξεων, καθώς και λεξικό από την ελληνική στη βουλγαρική γλώσσα, ενώ στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται ενδεικτική βιβλιογραφία προς χρήση τους.

Ι. ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Επίσημη ονομασία: Ελληνική Δημοκρατία

Πρωτεύουσα: Αθήνα

Έκταση: 132.000 τ. χλμ.

Πληθυσμός: 10,8 εκατ. κατοίκους (απογραφή 2011)

Νόμισμα: ευρώ, πριν το (2002) δραχμή

Επίσημη γλώσσα: Ελληνικά (ελληνική αλφάβητος 24 γράμματα)

1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Η Ελλάδα βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης και είναι ένα από τα κράτη της Βαλκανικής Χερσονήσου. Βρέχεται από το Αιγαίο, το Ιόνιο και το Κρητικό πέλαγος. Βόρεια συνορεύει με την Αλβανία, την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) και τη Βουλγαρία, ενώ βορειοανατολικά με την Τουρκία. Η Ελλάδα είναι χωρισμένη σε εννέα γεωγραφικά διαμερίσματα: Θράκη, Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησος, νησιά Αιγαίου, νησιά Ιονίου και Κρήτη, 13 Περιφέρειες και 51 Νομούς.

Τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Ελλάδας.

Το κλίμα στο (ΒΔ) τμήμα της χώρας είναι μεσογειακό στα παράλια, ενώ στο εσωτερικό μοιάζει με της κεντρικής Ευρώπης. Στην Κρήτη το κλίμα μοιάζει με αυτό της Αφρικής. Στην πεδιάδα της Θεσσαλίας σημειώνονται υψηλές θερμοκρασίες. Στα ορεινά, οι χιονοπτώσεις αρχίζουν από τα τέλη Σεπτεμβρίου (στη βόρεια Ελλάδα, τέλη Οκτωβρίου κατά μέσο όρο στην υπόλοιπη χώρα), ενώ στις πεδινές περιοχές χιονίζει κυρίως από το Δεκέμβριο μέχρι τα μέσα Μαρτίου, τα τελευταία χρόνια και λόγω της κλιματικής αλλαγής παρατηρούνται και ακραία καιρικά φαινόμενα με πλημμύρες και πυρκαγιές.

Το έδαφος της Ελλάδας είναι κυρίως ορεινό με ψηλότερο βουνό τον Όλυμπο (2918 μ.) και ακολουθεί ο Σμόλικας, ο Βόρας, ο Γράμμος κ.ά. Οι μεγαλύτερες πεδιάδες είναι των Γιαννιτσών στην Κεντρική Μακεδονία (2.250 τ. χλμ.) και της Λάρισας στη Θεσσαλία (1.850 τ. χλμ.). Η Ελλάδα έχει αρκετές λίμνες, οι περισσότερες των οποίων βρίσκονται στο ηπειρωτικό της τμήμα. Οι μεγαλύτερες λίμνες είναι η Τριχωνίδα με (96.000 τ. μ.), η Βόλβη, η Κερκίνη κ.ά. Οι λίμνες των Κρεμαστών και του Πολυφύτου είναι τεχνητές, κυρίως για παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος, ενώ οι λίμνες του Μόρνου, του Μαραθώνα και η λίμνη Υλίκη υδροδοτούν την Αθήνα. Πολλοί ποταμοί διαρρέουν την Ελλάδα, από τους οποίους κανένας δεν είναι πλεύσιμος, οι μεγαλύτεροι είναι ο Αλιάκμονας, ο Αχελώος, ο Πηνειός και ο Έβρος.

Η χώρα διαθέτει σημαντικό ορυκτό πλούτο, έχει μεγάλα κοιτάσματα λιγνίτη, βωξίτη, μαρμάρου κ.ά. Επίσης, υπάρχουν χρυσός, χαλκός. Αντλείται πετρέλαιο στην περιοχή της Καβάλας-Θάσου και τα τελευταία χρόνια γίνονται έρευνες για εξόρυξη στο Ιόνιο πέλαγος, τον Πατραϊκό κόλπο και νότια της Κρήτης.

2. ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Η Ελλάδα έχει μήκος ακτών περίπου 14.000 χλμ., και περισσότερα από 2.000 νησιά με περίπου 200 κατοικήσιμα. Τα μεγαλύτερα είναι η Κρήτη (πέμπτο της Μεσογείου), η Εύβοια, η Λέσβος, η Χίος κ.ά. Υπάρχουν περίπου 440 λιμάνια με μεγαλύτερο εκείνο του Πειραιά και 123 μεγάλα που εξυπηρετούν τη διακίνηση εμπορευμάτων και επιβατών καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Από τα 33 περίπου ενεργά πολιτικά αεροδρόμια της χώρας το 1/3 βρίσκεται στα νησιά. Το σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας δεν είναι αρκετά ανεπτυγμένο, αλλά τα τελευταία χρόνια γίνονται συνεχείς προσπάθειες για εκσυγχρονισμό τρένων και γραμμών. Η Ελλάδα έχει όμως ένα καλό οδικό δίκτυο που εκσυγχρονίστηκε ιδιαίτερα την περίοδο πριν τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004, αλλά και συνεχίζει να επεκτείνεται κατά τα τελευταία χρόνια.

Οι σύγχρονες μετακινήσεις έκαναν επιτακτική την ανάγκη δημιουργίας αρκετών νέων αυτοκινητοδρόμων και έτσι ξεκίνησε μια περίοδος έντονης κατασκευαστικής δραστηριότητας χάρη και στα μεγάλα ευρωπαϊκά κονδύλια περιφερειακής ανάπτυξης. Το 2001 παραδόθηκε η Αττική Οδός (48 χλμ.), ενώ το 2009 ολοκληρώθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Εγνατίας Οδού (Ηγουμενίτσα-

Κήποι Έβρου 670 χλμ.). Το 2017 ολοκληρώθηκε η Εθνική Οδός (Αθήνα-Θεσσαλονίκη 501 χλμ.), με την παράκαμψη των επικίνδυνων στροφών του Πλαταμώνα και την παράδοση των σηράγγων στα Τέμπη, τμήμα 25 χιλιομέτρων, ενώ επίσης παραδόθηκε η Ολυμπία Οδός (Αθήνα-Πάτρα 205 χλμ.) και η Ιόνια Οδός (Πάτρα-Ιωάννινα 196 χλμ.).

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο τουρισμός είναι αυτός που στηρίζει κατά μεγαλύτερο βαθμό την ελληνική οικονομία. Τα τελευταία χρόνια και ιδιαίτερα πριν τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004 οι ελληνικές κυβερνήσεις έδωσαν επιχορηγήσεις για ξενοδοχειακή ανάπτυξη με αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών και αξιόλογων τουριστικών συγκροτημάτων σε ολόκληρη τη χώρα. Η ελληνική γαστρονομία αποτελεί ακόμη ένα σημαντικό λόγο για την προσέλκυση τουριστών. Η ελληνική κουζίνα είναι μεσογειακή με πολλά κοινά χαρακτηριστικά με την ιταλική, τη βαλκανική και την τουρκική. Σε αυτήν κυριαρχούν τα λαχανικά και τα φρούτα,

το παρθένο ελαιόλαδο, τα δημητριακά, τα φρέσκα ψάρια, τα γνήσια γαλακτοκομικά, τα παραδοσιακά γλυκά και οι πολλών ειδών μεζέδες που συνοδεύονται με το γνωστό ούζο, το τσίπουρο και την ελληνική ρετσίνα. Τέλος, δημοφιλείς προορισμοί όπως η Μύκονος, η Σαντορίνη, η Κρήτη, η Ρόδος, η Κέρκυρα, η Ζάκυνθος κ.ά, αλλά και μνημεία παγκόσμιου πολιτισμού, όπως η Ακρόπολη, οι Δελφοί, οι Μυκήνες, η Ολυμπία, η Κνωσός, τα Μετέωρα, και το Άγιον Όρος θα συντελέσουν, ώστε περίπου 30 εκατομμύρια τουρίστες να επισκεφθούν την Ελλάδα το 2018.

Το λιμάνι της Πάργας, Ήπειρος.

Η Ελλάδα ήταν για πολλούς αιώνες ένα αγροτικό και ναυτικό κράτος. Η γερμανική κατοχή κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ο Εμφύλιος που ακολούθησε καταστρέψανε την αγροτική ζωή, γεγονός που οδήγησε σε ραγδαία ανάπτυξη της αστυφιλίας την περίοδο 1950-1960. Επίσης, υπήρξε εκτεταμένη μετανάστευση το ίδιο χρονικό διάστημα στη Βόρεια Ευρώπη, Αυστραλία, ΗΠΑ, Καναδά, Βραζιλία και Νότια Αφρική. Μέχρι το 1960 δεν υπήρχαν ουσιαστικές επενδύσεις. Τότε πολλοί στράφηκαν στη ναυτιλία εκ νέου και δημιουργήθηκαν εφοπλιστικές οικογένειες με μεγαλύτερες αυτές του Ωνάση και του Νιάρχου.

4. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η Ελλάδα είναι μέλος του ΝΑΤΟ από το 1952, αναγκάστηκε όμως να αποχωρήσει, διαμαρτυρόμενη για το ότι η Συμμαχία δεν απέτρεψε την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974 και που δυστυχώς έως τώρα συνεχίζεται, χωρίς να διαφαίνεται κάποια λύση στον ορίζοντα. Επανήλθε το 1980 στο ΝΑΤΟ, ενώ έγινε πλήρες μέλος της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) σήμερα Ε.Ε. το 1981. Επίσης, είναι και ιδρυτικό μέλος του ΟΗΕ από το 1945.

Το διάστημα 1967-1974 την εξουσία είχε η στρατιωτική χούντα των συνταγματαρχών. Μετά τη Μεταπολίτευση και το δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου του 1974 για τη μορφή του πολιτεύματος μεταξύ βασιλευομένης ή αβασίλευτης δημοκρατίας το πολίτευμα είναι προεδρευομένη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Δύο κόμματα κυριάρχησαν στην πολιτική ζωή της Ελλάδας και εναλλάσσονταν στην κυβέρνηση για περισσότερα από τριάντα χρόνια, η Νέα Δημοκρατία (ΝΔ) και το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ). Η Νέα Δημοκρατία είναι κεντροδεξιό κόμμα, βασικός υποστηρικτής της εισόδου της Ελλάδας στην ΕΟΚ και γενικά του φιλοδυτικού προσανατολισμού της χώρας. Το ΠΑΣΟΚ συνδύασε τη φιλελεύθερη με την αριστερή παράδοση της Εθνικής Αντίστασης.

Η Βουλή των Ελλήνων, εσωτερική άποψη.

Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέχτηκε το Φεβρουάριο του 2015 ο Προκόπης Παυλόπουλος. Η θητεία του Προέδρου είναι πενταετής και η εκλογή του γίνεται από τη Βουλή των Ελλήνων (300 μέλη). Πρωθυπουργός της χώρας είναι ο Αλέξης Τσίπρας έπειτα από τις βουλευτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015. Η θητεία του είναι τετραετής. Η κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον πρόεδρο του ΣΥΡΙΖΑ Αλέξη Τσίπρα σχηματίστηκε σε συνεργασία με τους ΑΝΕΛ (Ανεξάρτητοι Έλληνες). Από τις εκλογές προέκυψε οκτακομματική βουλή. Πρώτο κόμμα αναδείχτηκε ο ΣΥΡΙΖΑ, δεύτερο η ΝΔ και ακολούθησαν η Χρυσή Αυγή, η Δημοκρατική Συμπαράταξη (ΠΑΣΟΚ και Δημοκρατική Αριστερά), το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, το Ποτάμι, οι Ανεξάρτητοι Έλληνες και η Ένωση Κεντρώων.

Κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου η Ελλάδα έμεινε στενά προσκολλημένη στη Δύση. Παρόλα αυτά οι Έλληνες, λόγω της κοινής ορθόδοξης κληρονομιάς, τρέφουν ισχυρά αισθήματα φιλίας προς τους Ρώσους, καθώς και προς τους βαλκανικούς λαούς. Ο χριστιανισμός είναι και η κύρια θρησκεία του κράτους. Οι περισσότεροι Έλληνες είναι χριστιανοί ορθόδοξοι (95%). Υπάρχουν όμως και μικρές θρησκευτικές μειονότητες Μουσουλμάνων, Καθολικών, Εβραίων κ.ά.

5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η εκπαίδευση στην Ελλάδα χωρίζεται κυρίως σε τρία επίπεδα: πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση χωρίζεται στο νηπιαγωγείο, το οποίο διαρκεί ένα με δύο χρόνια, και στο δημοτικό σχολείο, το οποίο εκτείνεται σε έξι χρόνια (ηλικίες 6 ως 12 ετών). Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελείται από δύο βαθμίδες. Πρώτα είναι το Γυμνάσιο, ένα υποχρεωτικό σχολείο διάρκειας τριών ετών, μετά από το οποίο οι μαθητές μπορούν να παρακολουθήσουν είτε το Λύκειο είτε επαγγελματική

εκπαίδευση. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται από τα Πανεπιστήμια και Πολυτεχνεία, τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (από το 1983 ως σήμερα) και τις Ακαδημίες, οι οποίες κυρίως καλύπτουν τον στρατό και τον κλήρο. Για να εισαχθεί κάποιος στην τριτοβάθμια εκπαίδευση πρέπει να δώσει πανελλήνιες ή πανελλαδικές εξετάσεις, θεσμός που ισχύει από το 1960 και συνεχώς επιδέχεται αλλαγές. Λαμβάνουν χώρα στο τέλος της σχολικής χρονιάς, μεταξύ Μαΐου και Ιουνίου, κάθε χρόνο για τους μαθητές της τρίτης Λυκείου και οργανώνονται από το υπουργείο Παιδείας. Τα προπτυχιακά προγράμματα σπουδών τυπικά είναι για τέσσερα χρόνια (πέντε στα πολυτεχνεία και σε κάποιες τεχνικές ή καλλιτεχνικές σχολές, έξι στις ιατρικές σχολές), τα μεταπτυχιακά διαρκούν από ένα ως δύο χρόνια, ενώ τα διδακτορικά από τρία ως έξι χρόνια. Οι κρατικές σχολές και τα πανεπιστήμια δεν χρεώνουν δίδακτρα και τα περισσότερα συγγράμματα παρέχονται δωρεάν σε όλους τους μαθητές και φοιτητές.

Το κεντρικό κτίριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, έτος ίδρυσης 1837 (φωτ. του συγγραφέα).

Η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία στην Ελλάδα αφορά τους Έλληνες άρρενες πολίτες, παρότι γίνονται δεκτές αιτήσεις γυναικών που θέλουν να υπηρετήσουν, η στράτευσή τους δεν είναι υποχρεωτική. Από τις 14 Αυγούστου 2009 η θητεία έγινε 9μηνη, ενώ έγιναν ανάλογες μειώσεις στον χρόνο στράτευσης αυτών που εκτελούν μειωμένη θητεία. Επίσης, υπάρχει σχέδιο πλήρους επάνδρωσης του Ναυτικού και της Αεροπορίας από επαγγελματίες.

6. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Μεγάλη είναι η ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Η ελληνική ιστορία είναι η ιστορία των ελληνικών φυλών, από την εμφάνισή τους έως σήμερα, και εκτείνεται πέρα από τα γεωγραφικά όρια του σημερινού κράτους και σε μακρά περίοδο αιώνων προς το παρελθόν. Σε γενικές γραμμές η ιστορία της Ελλάδας χωρίζεται στις εξής περιόδους, συνήθως χωρίς σαφή όρια ανάμεσά τους:

- Κρητικός ή Μινωικός πολιτισμός (πριν το 3000-1420 π.Χ.)
- Αιγαιακός πολιτισμός (πριν το 1600 π.Χ.)
- Μυκηναϊκός πολιτισμός (περίπου 1600-1100 π.Χ.)
- Γεωμετρική εποχή ή Σκοτεινοί αιώνες (1100-750 π.Χ.)
- Αρχαϊκή εποχή (περίπου 750-480 π.Χ.)
- Κλασική εποχή (480-323 π.Χ.)
- Ελληνιστική περίοδος (323-146 π.Χ.)
- Ρωμαϊκή περίοδος (146 π.Χ.-330)
- Βυζαντινή περίοδος (330-1453)
- Οθωμανική περίοδος (1453-1821)
- Νεότερη ή σύγχρονη Ελλάδα (1821 έως σήμερα).

Στην αρχαία Ελλάδα γεννήθηκαν η δημοκρατία, η φιλοσοφία, το δράμα, η τραγωδία και οι Ολυμπιακοί Αγώνες το 776 π.Χ. που διεξάγονταν προ τιμή του θεού Δία. Οι πρώτοι σύγχρονοι αγώνες διοργανώθηκαν το 1896 στην Αθήνα, όπως και το 2004 με ιδιαίτερη επιτυχία. Βέβαια, η Ελλάδα δεν είναι μόνο γνωστή για τον αρχαίο της πολιτισμό, αλλά και για τον σύγχρονο, μια πλειάδα από προσωπικότητες του πνεύματος και των τεχνών με τα έργα τους έχουν κάνει τη χώρα γνωστή ως τα πέρατα του κόσμου.

Το αρχαίο στάδιο στην Ολυμπία.

Η Ελλάδα έχει παράδοση στις εορτές και τα πανηγύρια που ανάγονται στους αρχαίους χρόνους. Σήμερα τα πανηγύρια έχουν ένα θρησκευτικό πυρήνα και συμπίπτουν με το ορθόδοξο ημερολόγιο. Επίσης, στην Ελλάδα διεξάγονται πολλά πολιτιστικά φεστιβάλ και θεατρικά έργα ανεβάζονται στα σύγχρονα και τα αρχαία θέατρα. Κάθε χρόνο η Θεσσαλονίκη φιλοξενεί το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου, ενώ το καλοκαίρι λαμβάνουν χώρα σημαντικά φεστιβάλ μουσικής με προσκεκλημένους ονόματα της ελληνικής και της διεθνούς σκηνής.

Πολιτιστικές πρωτεύουσες της Ευρώπης υπήρξαν η Αθήνα το 1985 (πρώτη πρωτεύουσα), η Θεσσαλονίκη το 1997 και η Πάτρα το 2006.

Το νέο μουσείο της Ακρόπολης εγκαινιάσθηκε το 2009 (φωτ. του συγγραφέα).

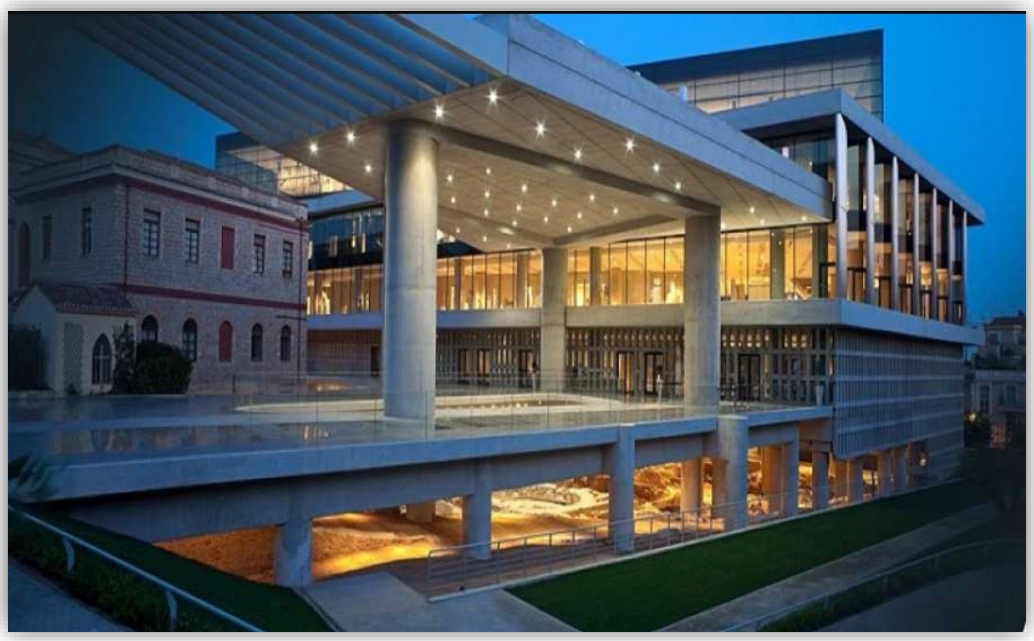

6.1. Θρησκευτικές εορτές

1η Ιανουαρίου: Πρωτοχρονιά

Την πρωτοχρονιά γιορτάζει ο Άγιος Βασίλης και κόβεται η Βασιλόπιτα. Όποιος κερδίσει το φλουρί της Βασιλόπιτας θα έχει την τύχη με το μέρος του καθ' όλη τη διάρκεια του νέου έτους. Επίσης την ίδια μέρα, εκτός από το κόψιμο της πίτας, ο Άγιος Βασίλης, ένας γέρος καλοσυνάτος, μοιράζει με ένα σακίδιο στην πλάτη μπουναμάδες στα παιδιά.

6η Ιανουαρίου: Των Φώτων

Τα Άγια Θεοφάνεια ή Φώτα είναι η ημέρα του καθαγιασμού των υδάτων. Μετά τη λειτουργία ο ιερέας ρίχνει τον Σταυρό στη θάλασσα, σε λίμνες ή ποτάμια και οι νέοι βουτάνε να τον πιάσουν. Στη λαογραφία αναφέρεται ότι την ημέρα εκείνη εξαφανίζονται τα παγανά (καλικάντζαροι), τα οποία κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου τρύπωναν στα σπίτια και έκαναν ζημιές στις νοικοκυρές.

Ιανουάριος/Φεβρουάριος: Οι Αποκριές ή Καρναβάλι

Το Καρναβάλι κρατάει τρεις εβδομάδες κατά τη διάρκεια του οποίου γίνονται χοροί, μασκαρέματα, γλέντια και παρελάσεις σε κάθε δήμο και κοινότητα (π.χ. Καρναβάλι της Πάτρας, της Ξάνθης και της Κεφαλονιάς) και κορυφώνεται την Καθαρά Δευτέρα, οπότε αρχίζει και η Νηστεία της Μεγάλης Τεσσαρακοστής που κρατά μέχρι το Πάσχα των Ορθοδόξων.

25η Μαρτίου: του Ευαγγελισμού

Την ημέρα αυτή εορτάζεται η αναγγελία του Αρχάγγελου Γαβριήλ προς την Παρθένο Μαρία ότι επελέγη για να φέρει στον κόσμο τον Υιό του Θεού.

Το Πάσχα

Το Πάσχα είναι η σημαντικότερη εορτή της Ορθοδοξίας. Τη Μεγάλη Παρασκευή οι πιστοί ακολουθούν τη περιφορά του ανθοστολισμένου Επιταφίου στους δρόμους των χωριών και στις γειτονιές των πόλεων. Σε ορισμένα μέρη της Ελλάδος (π.χ. την Κρήτη, τη Χαλκιδική) καίνε παράλληλα το ομοίωμα του Ιούδα Ισκαριώτη.

Το Μεγάλο Σάββατο εορτάζεται η Ανάσταση. Λίγο πριν τα μεσάνυχτα σβήνουν τα φώτα των εκκλησιών για να σημάνουν με αυτό τον τρόπο το έρεβος (σκοτάδι) που τυλίγει τον Χριστό καθώς αναχωρεί προς τον άλλο κόσμο. Όμως, στις δώδεκα, εμφανίζεται ένας ιερέας που φέρει το Άγιο Φως και το μοιράζει στους πιστούς ψάλλοντας συγχρόνως το «Χριστός Ανέστη». Στο τέλος όλη η εκκλησία λαμποκοπάει από χιλιάδες φλόγες, ενώ στους εξωτερικούς χώρους πολλοί νέοι πετάνε βεγγαλικά. Οι πιστοί αποχωρούν από την εκκλησία με αναμμένες τις λαμπάδες και μόλις φτάσουν σπίτι τους κάνουν με αυτές ένα σταυρό στο κατώφλι τους. Ο σταυρός θα τους προστατεύει και θα τους φέρει τύχη και ευημερία για όλη την επόμενη χρονιά. Λίγο αργότερα όλη η οικογένεια συγκεντρώνεται για να φάει την πατροπαράδοτη «Μαγειρίτσα».

Ανήμερα του Πάσχα συγγενείς και φίλοι συγκεντρώνονται για να σουβλίσουν το πασχαλινό αρνί, να τσουγκρίσουν τα κόκκινα αυγά, να πιούν, να τραγουδήσουν και να χορέψουν. Τα πιο φημισμένα πανηγύρια του Πάσχα είναι αυτά της Κέρκυρας, της Ύδρας, της Καρπάθου, του Πυργίου στη Χίο και της Μονής του Αγίου Ιωάννη στη Πάτμο. Παράλληλα διοργανώνονται λαμπρά πανηγύρια στην Πάρο, τη Λέσβο και την Κάρπαθο.

15η Αυγούστου: Η Κοίμηση της Θεοτόκου

Ο ελληνικός λαός λατρεύει την Παναγία σαν θνητή μητέρα του Χριστού. Το Δεκαπενταύγουστο γίνεται μεγάλο προσκύνημα στο νησί της Τήνου, όπου συγκεντρώνει και το μεγαλύτερο πλήθος των πανηγυριστών. Μεγάλα και μικρά προσκυνήματα υπάρχουν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας.

25η Δεκεμβρίου: Χριστούγεννα

Γενέθλια του Χριστού. Παλιότερα οι Έλληνες στόλιζαν κατά την περίοδο των Χριστουγέννων ένα ξύλινο καράβι. Σήμερα, επηρεασμένοι από τα δυτικά πρότυπα, έχουν αντικαταστήσει τα καράβια με έλατα. Την παραμονή των Χριστουγέννων τα παιδιά ψέλνουν τα κάλαντα από σπίτι σε σπίτι και οι νοικοκυρές τα ανταμείβουν δίνοντας ένα μικρό χαρτζιλίκι ή προσφέροντάς τους παραδοσιακά χριστουγεννιάτικα γλυκά (μελομακάρονα ή κουραμπιέδες).

Τα κάλαντα, πίνακας του Νικηφόρου Λύτρα, 1872, ιδιωτική συλλογή.

6.2. Εθνικές εορτές

25η Μαρτίου 1821: Ανεξαρτησία της Ελλάδας

Επέτειος της Επανάστασης του 1821 εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εορτάζεται με παρελάσεις σε όλη την Ελλάδα, επίκεντρο των εορταστικών εκδηλώσεων η Αθήνα.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογεί τη σημαία της Ελληνικής Επανάστασης, πίνακας του Θεόδωρου Βρυζάκη 1865.

1η Μαΐου: Πρωτομαγιά

1η ημέρα της άνοιξης, κατά τη διάρκεια της οποίας όλοι φτιάχνουν στεφάνια από λουλούδια. Εορτή των εργαζομένων. Ημέρα απεργίας και διαδηλώσεων.

28η Οκτωβρίου 1940: Εθνική Επέτειος

Επέτειος του ιστορικού ΟΧΙ των Ελλήνων στους Ιταλούς κατακτητές κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, επίκεντρο των εορταστικών εκδηλώσεων η Θεσσαλονίκη.

17η Νοεμβρίου 1973

Εξέγερση των Φοιτητών κατά της Χούντας, της απάνθρωπης δικτατορίας, που είχε επιβληθεί στον ελληνικό λαό την 21η Απριλίου 1967. Κάθε χρόνο την ημέρα αυτή στα σχολεία και στα Πανεπιστήμια πραγματοποιούνται εκδηλώσεις για να τιμήσουν την εξέγερση αυτή.

Η ΓΗ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΗ ΜΑΣ
ΝΑΤΟ
ΧΟΥΝΤΑ
ALLENDE
20% ΣΤΗ ΠΑΙΔΕΙ

Το επίσημο έμβλημα του ελληνικού κράτους είναι σταυρός επί θυρεού, περιβεβλημένο από φύλλα δάφνης. Στις αρχές του 1975 το εθνόσημο άρχισε να χρησιμοποιείται στα επίσημα έγγραφα του κράτους (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, διαβατήρια, δελτία αστυνομικής ταυτότητας κ.ά.), καθώς και στα πηλήκια των στελεχών των Σωμάτων Ασφαλείας (στρατιωτικών, αστυνομικών, πυροσβεστών).

Η ελληνική σημαία είναι το εθνικό σύμβολο του κράτους των Ελλήνων, αποτελούμενη από έναν Σταυρό στην επάνω αριστερή της πλευρά και εννέα εναλλασσόμενες οριζόντιες γραμμές, πέντε κυανές και τέσσερις λευκές. Οι εννέα

λωρίδες αντιστοιχούν στις συλλαβές της ιστορικής φράσης «Ελευθερία ή Θάνατος». Ο σταυρός συμβολίζει το χριστιανισμό και την ορθόδοξη πίστη, ενώ για τα χρώματα υπάρχουν πολλές εκδοχές επικρατέστερη των οποίων το κυανό χρώμα συμβολίζει τον ουρανό της Ελλάδας, την ουράνια δύναμη η οποία βοήθησε τον άνισο Αγώνα να τελειώσει ευνοϊκά για το ελληνικό έθνος και το λευκό χρώμα συμβολίζει την αγνότητα και τον καλό σκοπό των Ελλήνων που επιδίωκαν την ανεξαρτησία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

• Πού βρίσκεται η Ελλάδα, σε ποια γεωγραφικά διαμερίσματα χωρίζεται και ποια είναι η πρωτεύουσά της;

• Ποιο είναι το πολίτευμα της Ελλάδας, ποιος ο πρόεδρος της Δημοκρατίας και ο πρωθυπουργός της κυβέρνησης;

• Σε ποιες διεθνείς οργανώσεις είναι μέλος η Ελλάδα;

• Πότε ξεκίνησαν οι Ολυμπιακοί αγώνες και ποια η κοιτίδα τους;

• Ποιες οι περίοδοι της ιστορίας της Ελλάδας;

• Δώστε τις σημαντικότερες θρησκευτικές και εθνικές εορτές;

• Τι αντιπροσωπεύουν τα χρώματα και τα σχήματα της ελληνικής σημαίας;

ΙΙ. ΤΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Η Ευρώπη αποτέλεσε ένα τεράστιο χωνευτήρι λαών και πολιτισμών. Από την εποχή των μετάλλων αναγνωρίζονται ορισμένες ομάδες ανθρώπων και προβάλλονται ορισμένα ονόματα λαών. Τους λαούς αυτούς αποκαλούμε αυτόχθονες. Αυτοί αποτέλεσαν το υπόστρωμα πάνω στο οποίο κατέληξαν οι επιδρομείς Ινδοευρωπαίοι. Η φυλή τους διαμόρφωσε ένα συγκεκριμένο ανθρώπινο τύπο, εξαιτίας της μακράς παραμονής της στις βόρειες περιοχές της Ευρώπης, γι' αυτό και ονομάζεται βόρεια. Λόγω της εξάπλωσής τους από την Ευρώπη μέχρι τις Ινδίες, ονομάστηκε Ινδοευρωπαϊκή.

Αφού μετακινήθηκαν από την αρχική τους πατρίδα, άλλοι κατέκλυσαν την Ευρώπη κι άλλοι έφθασαν μέχρι την Περσία και τις Ινδίες. Έτσι προέκυψαν οι δύο βασικές ινδοευρωπαϊκές ομάδες, η Δυτική, που περιλαμβάνει τους Έλληνες, Ιταλούς, Κέλτες, Γερμανούς, Ιλλυρίους και η Ανατολική, που περιλαμβάνει τους Ινδούς, Ιρανούς, Θράκες, Φρύγες, Αρμενίους και Λετο-σλάβους. Περίπου το 2000 π.Χ. οι Έλληνες, σαν επιδρομείς εμφανίζονται στην Κρήτη, στα νησιά του Αιγαίου και στη Μ. Ασία.

1. ΠΡΟΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΙΓΑΙΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε κατά τους προϊστορικούς χρόνους στα νησιά και γύρω από τις περιοχές του Αιγαίου, καλείται Αιγαίος ή Αιγαιακός πολιτισμός. Οι λαοί που δημιούργησαν τον πολιτισμό αυτό είχαν το κοινό όνομα Πελασγοί. Οι ερευνητές με βάση διάφορα δεδομένα χωρίζουν τον Αιγαιακό πολιτισμό σε τέσσερις κύκλους: Τρωικός, Κυκλαδικός, Ελλαδικός, Κρητικός ή Μινωικός.

- Τρωικός: Στη Βορειοδυτική Μ. Ασία χάρη στην πρώιμη διάδοση του μετάλλου, αναπτύχθηκε ένας αξιόλογος πολιτισμός με κέντρο την Τροία. Οι

ανασκαφές του μεγάλου Γερμανού αρχαιολόγου Ερίκου Σλήμαν αποκαλύψανε πολλά οικιστικά στρώματα με διάφορη πολιτιστική ανάπτυξη το καθένα. Η καταστροφή του πολιτισμού αυτού τοποθετείται στο 1250 π.Χ.

● Κυκλαδικός πολιτισμός: Ο πολιτισμός αυτός γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση κατά την πρώιμη εποχή του χαλκού (3000-2000 περίπου π.Χ.). Για τη δημιουργία του πολιτισμού αυτού σημαντικό ρόλο έπαιξε η ίδια η θέση των νησιών αυτών, φυσική γέφυρα η οποία ενώνει τον κυρίως ελλαδικό χώρο με την Μ. Ασία και την Κρήτη. Έτσι από νωρίς οι Κυκλαδίτες έστρεψαν την προσοχή τους στο εμπόριο και στην ανάπτυξη της ναυτιλίας τους. Στην οικονομική ανάπτυξη των νησιών θα συνέβαλαν και τα μικρά μεταλλεία χαλκού, χρυσού και αργύρου, που υπήρχαν σε μερικά νησιά, τα μεγάλα λατομεία μαρμάρου στη Νάξο και την Πάρο και τα μεγάλα κοιτάσματα οψιανού[1] στη Μήλο.

Σημαντικές δημιουργίες του κυκλαδικού πολιτισμού είναι τα πήλινα, πέτρινα ή χάλκινα αγγεία και σκεύη καθώς και τα πολύ γνωστά μικρά μαρμάρινα αγαλμάτια (ειδώλια). Σημαντικά λείψανα του κυκλαδικού πολιτισμού έχουν αποκαλυφθεί σε πολλά νησιά των Κυκλάδων, όπως π.χ. στη Σύρο, τη Νάξο, την Πάρο, την Αντίπαρο, τη Σίφνο, την Αμοργό, τη Μήλο, τη Θήρα (Σαντορίνη) κ.ά.

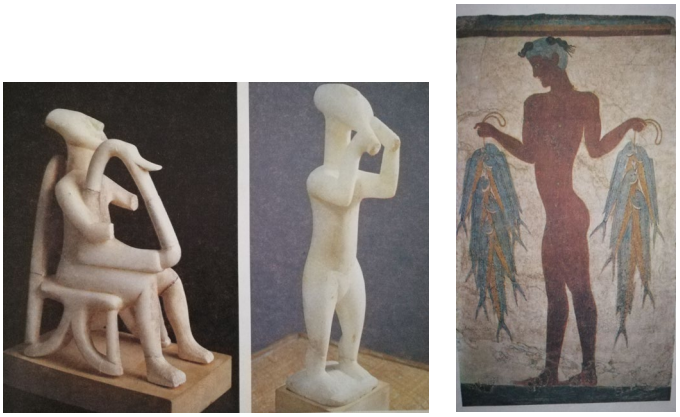

Κυκλαδικά ειδώλια και τοιχογραφία του «ψαρά» από οικία στο Ακρωτήρι της Θήρας. (Αθήνα, Αρχαιολογικό μουσείο)

● Ελλαδικός πολιτισμός: Εμφανίζεται στον ελληνικό ηπειρωτικό χώρο (Πελοπόννησος, Αττική, Βοιωτία, Θεσσαλία), μεταξύ των ετών 2400 – 1900 π.Χ.

[1] Ένα είδος σκληρής ηφαιστειογενούς πέτρας, με την οποία κατασκεύαζαν ήδη από την εποχή του λίθου μικρά μαχαίρια, ξυράφια κ.ά.

Βρίσκεται σε στενή συγγένεια με τον τρωικό και τον κυκλαδικό πολιτισμό. Την περίοδο αυτή εμφανίζονται οικισμοί με μικρά τείχη, τάφοι τυμβοειδείς και θολωτοί, αγγειοπλαστική με πολλές μορφές και αναρίθμητα αντικείμενα για κοινή χρήση. Στην πρώτη του μορφή ο πολιτισμός αυτός ονομάζεται πρωτοελλαδικός. Ακολουθεί ο μεσοελλαδικός, που θα εξελιχθεί στη μορφή του μυκηναϊκού (1900-1600 π.Χ.). Φορείς του πολιτισμού αυτού είναι οι Αχαιοί κα οι Ίωνες, τα πρώτα δηλαδή ελληνικά φύλα.

Ο θολωτός τάφος της Κλυταιμήστρας στις Μυκήνες.

2. ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Κρητικό ή μινωικό πολιτισμό ονομάζουμε τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε στην Κρήτη και άκμασε κυρίως στο πρώτο μισό της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Ο πολιτισμός αυτός έγινε γνωστός μόλις το 1900 από τον Άγγλο αρχαιολόγο Αρθούρο Έβανς[2]. Αυτός ανάσκαψε στην Κνωσό το παλάτι του μυθικού βασιλιά Μίνωα, από τον οποίο ο πολιτισμός ονομάστηκε μινωικός.

[2] Την ύπαρξη αρχαίου οικισμού στο λόφο της Κνωσού, είχε επισημάνει πρώτος ο Μίνως Καλοκαιρινός. Είχε κάνει μάλιστα πρόχειρη ανασκαφή, με πλούσια ευρήματα.

Πολλοί λόγοι συντέλεσαν ώστε να αναπτυχθεί ο πρώτος σημαντικός πολιτισμός της Ευρώπης. Η Κρήτη οφείλει την ακμή της στη γεωγραφική της θέση – γέφυρα ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή˙ στο επιχειρηματικό πνεύμα και στο ναυτικό δαιμόνιο των κατοίκων της˙ στην εξαγωγή αγροτικών προϊόντων (λάδι, σύκα, κρασί) ειδών μεταλλοτεχνίας (όπλα, κοσμήματα, οικιακά σκεύη), μικροτεχνίας (σφραγιδόλιθοι) και αγγειοπλαστικής. Τέλος, στις συνθήκες ασφαλείας που εξασφάλιζε η απρόσβλητη θέση της και στην έλλειψη εσωτερικών πολέμων.

Ο θρόνος του Μίνωα, Κνωσός.

Οι πρώτες βεβαιωμένες ανθρώπινες εγκαταστάσεις στην Κρήτη ανάγονται γύρω στα 6000 π.Χ. Κατά την τρίτη χιλιετία οι Μινωίτες αναπτύσσουν τη ναυτιλία τους και δημιουργούν σχέση με τις γύρω περιοχές, όπως με την Αίγυπτο, τη Συρία, και, μέσω αυτής, με τη Μεσοποταμία. Δημιουργείται έτσι ο μινωικός πολιτισμός, που από το 1900 π.Χ. γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση. Τότε για πρώτη φορά χτίζονται ανάκτορα στην Κνωσό και τη Φαιστό. Γύρω στα 1700 π.Χ. μια μεγάλη συμφορά, που οφείλεται πιθανό σ’ έναν ισχυρό σεισμό, βρίσκει τη μινωική Κρήτη. Ωστόσο οι Μινωίτες γρήγορα συνέρχονται και ξαναχτίζουν πάλι ανάκτορα και τα σπίτια τους με περισσότερη φροντίδα και πολυτέλεια.

Άρθουρ Έβανς

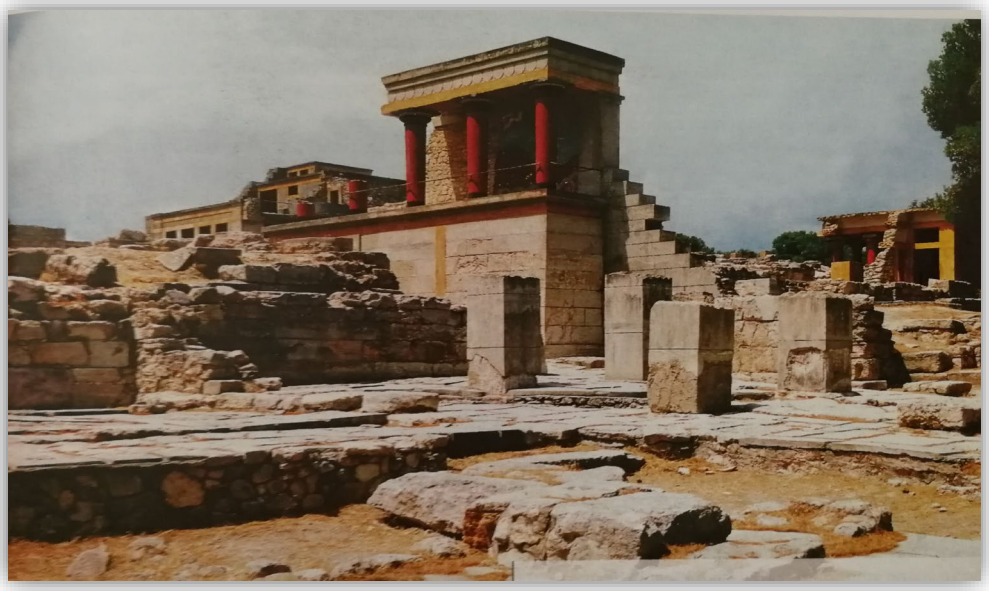

Το ανάκτορο της Κνωσού σήμερα.

Η περίοδος 1600-1500 π.Χ. είναι ο αιώνας της μεγάλης ακμής. Η ειρήνη που επικρατούσε κατά την προηγούμενη περίοδο εξακολουθεί και τώρα. Η θαλασσοκρατία των Μινωιτών γίνεται την εποχή αυτή περισσότερο αισθητή και νέοι εμπορικοί σταθμοί δημιουργούνται, όπως στη Θήρα, την Κέα, τη Ρόδο και τη Μίλητο. Η μινωική Κρήτη ελέγχει τώρα πολλά κέντρα της νησιώτικης και ηπειρωτικής Ελλάδας. Πάνω στο κορύφωμα όμως της δύναμής της έρχεται η φοβερή καταστροφή, που σύμφωνα με νεότερες έρευνες, οφείλεται στην έκρηξη του ηφαιστείου της θήρας περίπου το 1450 π.Χ. Η έκρηξη πρέπει να προκάλεσε

τεράστια παλιρροιακά κύματα, που θα έφτασαν μέχρι την Κρήτη, ενώ δηλητηριώδη αέρια θα προκάλεσαν πολλούς θανάτους και ασθένειες.

Τη δύσκολη κατάσταση στην οποία βρέθηκαν τότε οι Μινωίτες την εκμεταλλεύτηκαν Αχαιοί (Μυκηναίοι Έλληνες), που εισέβαλαν στην Κρήτη, κατέλαβαν την Κνωσό και επέβαλαν την κυριαρχία τους σε ολόκληρο το νησί. Μετά το 1400 π.Χ. ο πολιτισμός συνεχίζεται στην Κρήτη, χωρίς να έχει τη λάμψη των παλαιών χρόνων. Θα συνεχιστεί έτσι για πολλά χρόνια και μετά την κατάληψη του νησιού από τους Δωριείς (1100-1000 π.Χ.).

● Κοινωνική οργάνωση: Το πολίτευμα στην Κρήτη «ήταν τουλάχιστον κατά ένα μέρος θρησκευτικό». Ο ηγεμόνας ήταν η κορυφή του ιερατείου. Κοντά του υπήρχε συμβούλιο ευγενών. Τάξη δούλων στην Κρήτη δεν υπήρχε. Εξαιρετική θέση κατείχαν οι γυναίκες, σε τέτοιο σημείο μάλιστα που μερικοί ιστορικοί ν' αναγνωρίζουν στην Κρήτη κατάλοιπα μητριαρχίας.

Ειδώλιο γυναικείας θεότητας, της θεάς των όφεων. Είναι κατασκευασμένο από φαγεντιανή και παρουσιάζει μια γυναίκα που κρατά στα δύο χέρια φίδια, ενώ στο κεφάλι της κάθεται ένα αιλουροειδές. Το ένδυμα που φοράει είναι περίτεχνο και τολμηρό. (Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολογικό Μουσείο)

● Θρησκεία: Η βασική λατρεία των Μινωιτών φαίνεται ότι απευθυνόταν σε μια ή περισσότερες γυναικείες θεότητες που σχετίζονται κυρίως με τη φύση, και μάλιστα με την ευφορία, τη βλάστηση και τη γονιμότητα. Στις θρησκευτικές

τελετές πρωτοστατεί η βασιλική οικογένεια. Λατρευτικά σύμβολα των Κρητών είναι ο διπλός πέλεκυς, τα κέρατα του ταύρου κ.ά.

● Γραφή: Μια από τις μεγάλες κατακτήσεις του μινωικού πολιτισμού είναι ασφαλώς και η χρήση της γραφής. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι σε έναν τόπο το πέρασμα από την προϊστορία στην ιστορία γίνεται από τη στιγμή που υιοθετείται ο γραπτός λόγος. Στην αρχή η μινωική γραφή έχει στενές ομοιότητες με την ιερογλυφική γραφή της Αιγύπτου. Το κάθε «γράμμα» δηλαδή συμβολίζεται με ένα αντικείμενο ή ζώο. Ακολουθεί και ένα άλλο είδος γραφής που ονομάζεται Γραμμικό σύστημα Α΄. Σ' αυτήν, τα «γράμματα» αποδίδονται με σχήματα πιο απλοποιημένα και δεν μπορούν με βεβαιότητα να αναγνωριστούν ως παραστάσεις διάφορων αντικειμένων. Τα δύο αυτά είδη γραφής δεν έχουν διαβαστεί.

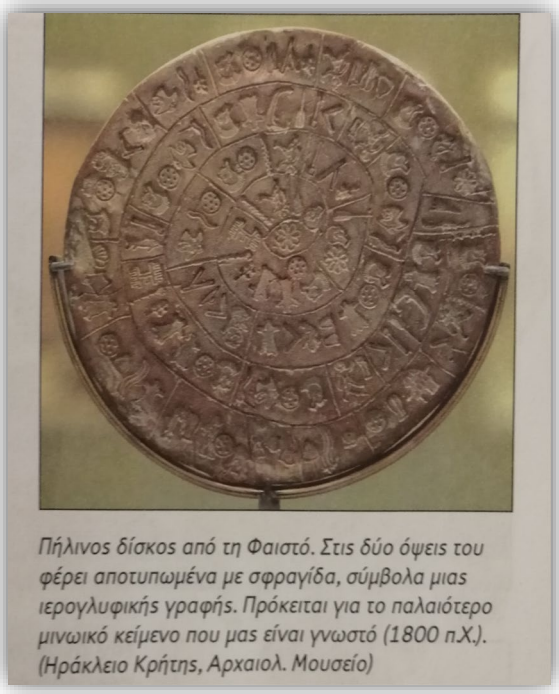

Πήλινος δίσκος από τη Φαιστό. Στις δύο όψεις του φέρει αποτυπωμένα με σφραγίδα, σύμβολα μιας ιερογλυφικής γραφής. Πρόκειται για το παλαιότερο μινωικό κείμενο που μας είναι γνωστό (1800 π.Χ.). (Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)

Μετά το 1450 π.Χ., με την επικράτηση των Αχαιών στην Κνωσό, καθιερώνεται μια άλλη γραφή που μοιάζει με το γραμμικό σύστημα Α΄ και ονομάζεται γραμμικό σύστημα Β΄. Είναι φανερό ότι τη γραφή αυτή τη δημιούργησαν οι νέοι κύριοι του νησιού, οι Αχαιοί, έχοντας βέβαια υπόψη τους

το πρώτο είδος γραφής. Το γραμμικό σύστημα Β μεταφέρθηκε από την Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα.

● Τέχνη: Δεν υπάρχει περιοχή της τέχνης που οι Μινωίτες να μην έβαλαν την προσωπική τους σφραγίδα. Τα έργα τους διακρίνονται πάντα από πρωτοτυπία και κομψότητα και τα θέματα που τα διακοσμούν είναι παρμένα από τη ζωή και τη φύση.

Πρωτεύουσα θέση στη μινωική αρχιτεκτονική καταλαμβάνουν χωρίς αμφιβολία τα τέσσερα εκτεταμένα και πολυώροφα ανάκτορα που έχουν μέχρι σήμερα ανακαλυφτεί στην Κρήτη, δηλαδή τα ανάκτορα της Κνωσού, που είναι το μεγαλύτερο, της Φαιστού, της Ζάκρου και των Μαλίων. Αυτά δεν ήταν μόνο χώροι βασιλικής κατοικίας αλλά και διοικητικά, οικονομικά και θρησκευτικά κέντρα. Είχαν πολύπλοκη κατασκευή (πολυδαίδαλο σύστημα) με υπόγειες αποθήκες, βεράντες, εργαστήρια και ιερά. Ακόμη πλακόστρωτες αυλές σε διάφορα επίπεδα. Μετά το 1700 π.Χ. τα νέα ανάκτορα ήταν πολυώροφα (3-5 όροφοι) με αναρίθμητους διαδρόμους και διαμερίσματα – λαβύρινθος. Ναοί μεγάλοι δεν υπήρχαν, αλλά κάθε ανάκτορο διέθετε ιερά δωμάτια.

Το ανάκτορο στην Κνωσό όταν δημιουργήθηκε.

Εντύπωση προκαλούν οι τοιχογραφίες, με τις οποίες διακοσμούνταν πολλές φορές οι τοίχοι, ιδιαίτερα των ανακτόρων, όπως της Κνωσού. Συναντάμε σκηνές από τη θρησκευτική ζωή, όπως διάφορες πομπές, αγωνίσματα με ταύρους (ταυροκαθάψια), ή σκηνές της καθημερινής ζωής. Στην Κρήτη έχουμε από πολύ νωρίς μία τάση για πολύχρωμες συνθέσεις.

Ταυροκαθάψια (Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Στον τομέα της κεραμικής οι Μινωίτες δούλεψαν με ιδιαίτερη επιτυχία. Περίφημα είναι τα καμαραϊκά αγγεία[3] με τα έντονα χρώματά τους και με τα σπειροειδή ή καμπυλόγραμμα μοτίβα τους. Θαυμασμό προκαλούν και τα πέτρινα αγγεία, όπως επίσης και τα διάφορα έργα χρυσοχοΐας (σκουλαρίκια, καρφίτσες, περιδέραια, περόνες, δαχτυλίδια) από πολύτιμα υλικά.

[3] Ονομάστηκαν έτσι από το σπήλαιο των Καμαρών της κεντρικής Κρήτης, όπου για πρώτη φορά βρέθηκαν τέτοια αγγεία.

Η μινωική κεραμική σε επίπεδα τελειότητας (2000-1700 π.Χ.). Κρατήρας καμαραϊκού ρυθμού με ολόγλυφους ανθοκάλυκες. (Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο)

3. ΜΥΚΗΝΑΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η κάθοδος των πρώτων ελληνικών φύλων πραγματοποιείται μεταξύ των ετών 2000-1100 π.Χ. Το πρώτο κύμα αποτελούν οι Αχαιοί οι οποίοι δεν κατάστρεψαν αλλά αφομοίωσαν τον πολιτισμό των Κρητών. Γι' αυτό, από πολλούς ο νέος πολιτισμός ονομάζεται κρητομυκηναϊκός. Τη λαμπρότερη ανάπτυξη σημείωσαν οι Μυκήνες, που έδωσαν το όνομά τους στη νέα ιστορική περίοδο. Τις Μυκήνες έβγαλε από το χώρο του μύθου και των παραδόσεων το 1876 ο Γερμανός ομηρολάτρης και ερασιτέχνης αρχαιολόγος Ερίκος Σλήμαν. Σύμβολο της ισχύος των βασιλέων είναι η μνημειώδης είσοδος της Ακροπόλεως, που είναι γνωστή ως «Πύλη των Λεόντων».

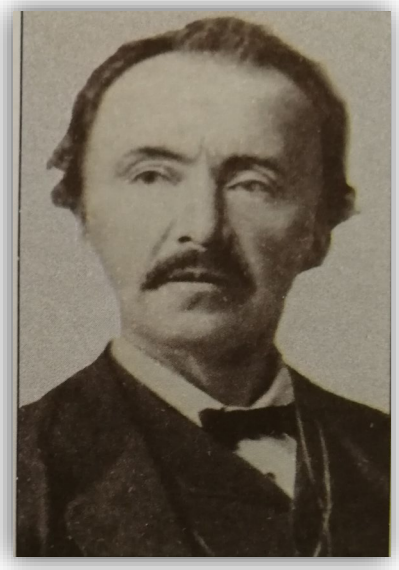

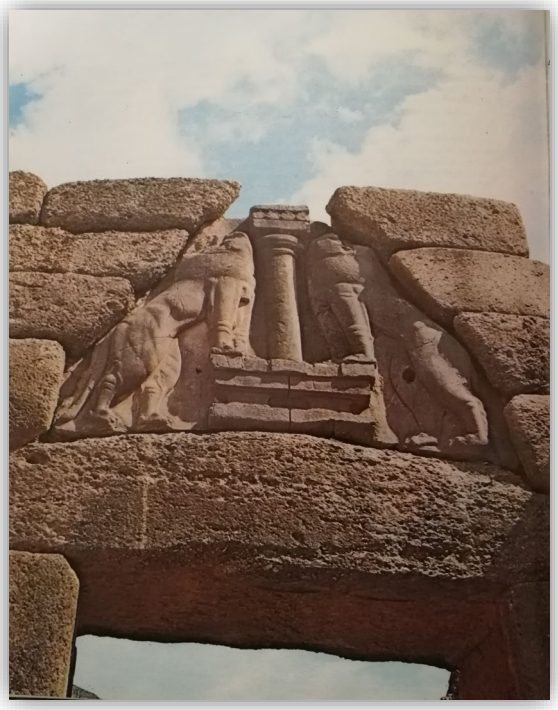

Ερίκος Σλήμαν: με τις αρχαιολογικές του έρευνες σε Τροία και Μυκήνες έδειξε την ιστορική υπόσταση των Ομηρικών επών.

Τα ευρήματα των βασιλικών τάφων στις Μυκήνες βεβαιώνουν ότι ήδη στα 1600 π.Χ. οι Μυκηναίοι είναι πλούσιοι, ισχυροί και έχουν συνάψει σχέσεις με πολλά μέρη, όπως π.χ. με την Ανατολή, με περιοχές της Αδριατικής θάλασσας, με την Ιταλία, με τη Βόρεια Ευρώπη, με νησιά του Αιγαίου και τη μινωική Κρήτη. Δυστυχώς όμως δεν μας έχουν σωθεί μυκηναϊκά ανάκτορα που να χρονολογούνται στους δύο πρώτους αιώνες του μυκηναϊκού πολιτισμού (1600-1400 π.Χ.). Οι γνώσεις μας για την εποχή αυτή είναι περιορισμένες. Ορισμένες πόλεις όπως η Τίρυνθα, το Άργος, η Πύλος, ο Βοιωτικός Ορχομενός, οι Θήβες και η Ιωλκός φαίνεται, ότι αποτελούν σημαντικά κέντρα αυτής της περιόδου. Οπωσδήποτε όμως, όσο η μινωική Κρήτη παραμένει η κύρια δύναμη, και οι δραστηριότητες των Μυκηναίων[4] είναι περιορισμένες.

[4] Μυκηναίους δεν ονομάζουμε μόνο τους κατοίκους των Μυκηνών αλλά και όλο τον πληθυσμό που μιλά ελληνική γλώσσα και κατοικεί στον ελληνικό χώρο ως την παρακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού (1100 π.Χ.)

Χωρίς αμφιβολία, οι Μυκηναίοι γίνονται πρώτη δύναμη στον ελληνικό χώρο μετά την κατάληψη της Κνωσού το 1450 π.Χ. Τότε μαθαίνουν από τους Μινωίτες και τη χρήση της γραφής και γνωρίζουν την αναπτυγμένη γραφειοκρατική οργάνωση που υπήρχε στην Κνωσό γύρω από το παλάτι. Το 14ο και το 13ο αιώνα π.Χ. τα μυκηναϊκά πλοία διασχίζουν ανενόχλητα τις θάλασσες, δημιουργούνται εμπορικοί σταθμοί των Μυκηναίων σε πολλά μέρη π.χ. στην Κύπρο και στη Μίλητο, ενώ στη Ρόδο αναπτύσσεται μια ανεξάρτητη ισχυρή μυκηναϊκή δύναμη, που με τη σειρά της θα ιδρύσει έναν εμπορικό σταθμό στον Τάραντα της νότιας Ιταλίας. Στην εποχή αυτή ανήκουν τα λαμπρότερα μυκηναϊκά ανάκτορα που μας έχουν σωθεί, όπως των Μυκηνών, της Πύλου και της Τίρυνθας, καθώς και οι ισχυρές μυκηναϊκές οχυρώσεις, που ακόμα και σήμερα εντυπωσιάζουν με τον όγκο τους.

Αρχαιολογικός χώρος της Ακρόπολης των Μυκηνών σήμερα (φωτ. του συγγραφέα).

Γύρω στα 1200 π.Χ. μπορούμε να πούμε ότι αρχίζει το τέλος των Μυκηναίων. Πολλά μυκηναϊκά κέντρα καταστρέφονται χωρίς να ξαναχτιστούν, ενώ όσα ξανακατοικούνται είναι φανερό ότι δεν έχουν την παλιά τους αίγλη.

Πολλοί φαίνεται ότι είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην καταστροφή του μυκηναϊκού πολιτισμού, οι κυριότεροι είναι: η κάμψη της βασιλικής εξουσίας μετά την τρωική εκστρατεία και η κάθοδος των Δωριέων. Η νεότερη όμως ιστορική έρευνα καθορίζει ένα πιο ευρύ φάσμα αιτίων. Περίπου το 1178 π.Χ. σημειώνονται βίαιες μετακινήσεις των «Λαών της θάλασσας»[5]. Αυτοί κατάστρεψαν και αφάνισαν όλα τα εμπορικά κέντρα της Ανατολής, με τα οποία ήταν δεμένοι οικονομικά οι Αχαιοί, με αποτέλεσμα η οικονομία τους να παρουσιάσει πτώση. Έτσι, όταν σε λίγο φτάνουν νέα ελληνικά φύλα, οι Δωριείς, που από την Πίνδο κατεβαίνουν στη Νότια Ελλάδα μέσω της Θεσσαλίας και της Λοκρίδας, δε χρειάζεται να καταβάλουν μεγάλες προσπάθειες για να επικρατήσουν (1100 π.Χ.).

- Κοινωνική οργάνωση: Στην κορυφή της μυκηναϊκής κοινωνίας βρισκόταν ο βασιλιάς. Ακολουθούσε η τάξη των ανώτατων αξιωματούχων, των τοπαρχών και μεγαλοκτηματιών, που ήταν συχνά συγγενείς των βασιλικών οικογενειών. Ο λαός δούλευε είτε στην υπηρεσία του βασιλιά ή άλλων αξιωματούχων είτε εξασκούσε ελεύθερα κάποια από τα επαγγέλματα: γεωργοί, βοσκοί, διάφοροι ειδικευμένοι τεχνίτες (ξυλουργοί, κεραμείς, οπλουργοί, χτίστες, αρτοποιοί κ.ά.) και καλλιτέχνες. Βεβαιωμένη είναι και η παρουσία δούλων, μερικοί από τους οποίους ήταν αφιερωμένοι στην υπηρεσία κάποιας θεότητας.

Οι Μυκηναίοι ήταν ένας λαός πολεμικός και είχαν αναπτύξει στρατιωτική οργάνωση τόσο στην ξηρά όσο και τη θάλασσα. Εντύπωση προκαλούν τα οχυρωματικά τους έργα με τα οποία προστάτευαν τις Ακροπόλεις τους.

[5] Αποκαλούν οι αιγυπτιακές πηγές ορισμένα μικρασιατικά φύλα, που μετά τις επιδρομές, θα εγκατασταθούν σε νησιά και σε περιοχές της Μεσογείου. Τα φύλα αυτά είναι οι Tursha (Τυρρηνοί;), Lukka (Λύκιοι), Shekelesh (Σικελοί;), Shardana (Σαρδηνοί;), Akaiwasha (όχι πάντως Αχαιοί). «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμ. 1ος, σσ. 286-292.

● Εμπόριο: Η οργάνωση και η διεξαγωγή του εμπορίου στα μυκηναϊκά κράτη ήταν εξαρτημένη, κατά κύριο λόγο, από τα ανάκτορα. Παράλληλα, θα πρέπει να υπήρχε και ελεύθερο εμπόριο των κατοίκων. Η μεταφορά των διάφορων προϊόντων γινόταν τις περισσότερες φορές από τη θάλασσα, υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που η διακίνησή τους γινόταν από την ξηρά, όταν αυτά προέρχοταν από τον βόρειο χώρο. Οι Μυκηναίοι εξάγουν λάδι, κρασί, μέλι, διάφορους καρπούς, αρωματικά έλαια, όπλα, υφαντά και αγγεία, κυρίως πήλινα.

● Θρησκεία: Η αποκρυπτογράφηση των πήλινων πινακίδων του γραμμικού συστήματος Β΄ μας βοηθά να αποκτήσουμε μια πιο σωστή εικόνα για τη μυκηναϊκή θρησκεία. Σήμερα είμαστε βέβαιοι ότι οι Μυκηναίοι είχαν πολλούς θεούς, όπως το Δία, την Ήρα, τον Ποσειδώνα, την Αθηνά, τον Ερμή, το Διόνυσο, τον Άρη κ.ά. Οι Μυκηναίοι δεν λάτρευαν τους θεούς σε ναούς αλλά σε υπαίθριους χώρους ή σε μικρά δωμάτια, που ήταν ενσωματωμένα πολλές φορές μέσα στα σπίτια τους. Στα ανάκτορα η κύρια λατρεία θα τελούνταν στην αίθουσα του θρόνου, γύρω από τη μεγάλη εστία που υπήρχε στη μέση.

Εσωτερικό Μυκηναϊκού ανακτόρου.

● Τέχνη: Σ’ ένα μεγάλο βαθμό η μυκηναϊκή τέχνη διαμορφώθηκε κάτω από την άμεση επίδραση του μινωικού πολιτισμού. Μετά το τέλος της μινωικής Κρήτης, μπορούμε να διακρίνουμε στη μυκηναϊκή τέχνη μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Τα μεγάλα επιτεύγματα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής αντικατοπτρίζονται βασικά σε τρεις κατηγορίες χτισμάτων: στα ανάκτορα, στις οχυρώσεις και στους θολωτούς τάφους.

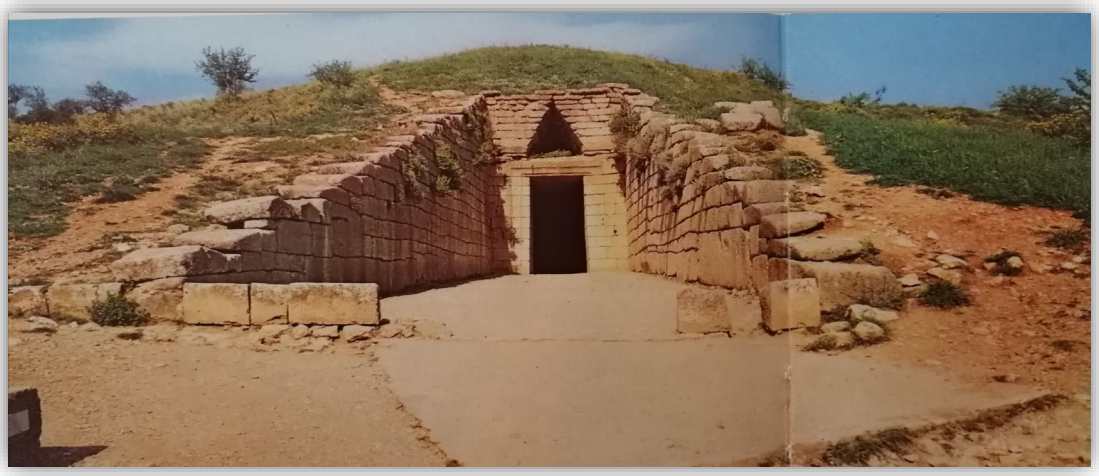

Ο θησαυρός του Ατρέα.

Όπως στη μινωική τέχνη έτσι και τη μυκηναϊκή εντυπωσιάζουν οι ωραίες τοιχογραφίες που διακοσμούσαν κυρίως τα ανάκτορα αλλά και τα ιερά ή τα σπίτια. Εξαιρετική ήταν η επίδοση των μυκηναίων τεχνιτών και στη χαλκουργία. Κάτω από την έντονη μινωική επίδραση κατασκεύασαν θαυμάσια ξίφη, εγχειρίδια, διάφορα αγγεία και σκεύη τόσο από χαλκό όσο και από άλλα μέταλλα. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν τα χρυσά προσωπεία που κάλυπταν τα πρόσωπα των νεκρών στους βασιλικούς τάφους των Μυκηνών.

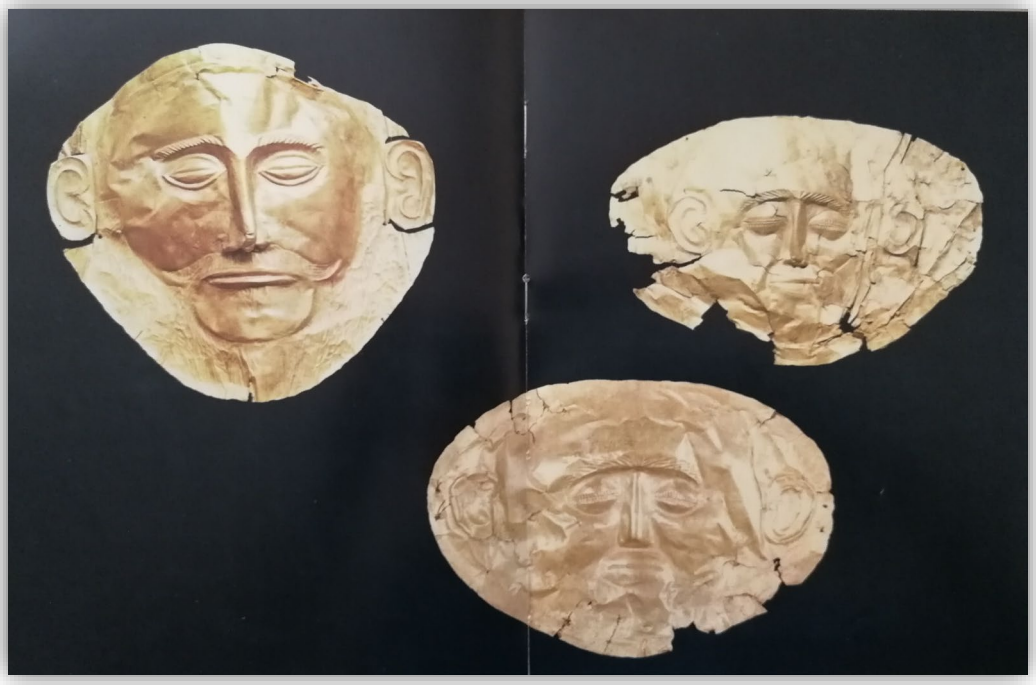

Πραγματικά κομψοτεχνήματα είναι ορισμένα αγαλματίδια ή ανάγλυφα που κατασκευάστηκαν από ελεφαντοκόκαλο και εικονίζονταν θεότητες, διάφορες ανθρώπινες μορφές, ζώα ή τέρατα. Έξοχα είναι και τα μυκηναϊκά κοσμήματα από χρυσό και άλλα πολύτιμα υλικά.

Η παραγωγή πήλινων αγγείων γίνεται σε μεγάλες ποσότητες, που διοχετεύονται και στο εξωτερικό, και τα βρίσκουμε ακόμα και σε πολύ μακρινές περιοχές. Μυκηναϊκά αγγεία σε διάφορα σχήματα, διακοσμημένα με φυτικά, ζωικά ή αφηρημένα μοτίβα κατασκευαζόταν σε πολλά κέντρα του μυκηναϊκού

κόσμου. Από πηλό πλάθονταν και διάφορα αγάλματα που σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν σχετικά μεγάλο ύψος. Οι θησαυροί της μυκηναϊκής τέχνης φυλάγονται κυρίως στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας.

Μετά την αποκρυπτογράφηση του γραμμικού συστήματος Β΄, δεν μένει καμιά αμφιβολία ότι ο μυκηναϊκός πολιτισμός είναι ο πρώτος μεγάλος ελληνικός πολιτισμός. Οι φορείς του πολιτισμού αυτού, οι Μυκηναίοι, μιλούσαν, όπως αποδείχτηκε, ελληνική γλώσσα και λάτρευαν τους ίδιους θεούς που λατρεύουν κατόπιν και οι Έλληνες της ιστορικής εποχής. Γενικότερα πιστεύουμε σήμερα ότι το πέρασμα από το μυκηναϊκό στο μετέπειτα ελληνικό πολιτισμό δεν είναι τόσο απότομο, αντίθετα με ό,τι πίστευαν πολλοί μέχρι σήμερα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

• Ποιοι είναι οι κύκλοι του αιγαιακού πολιτισμού και τα χαρακτηριστικά τους;

• Ποιοι ήταν οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην ανάπτυξη της μινωικής Κρήτης;

• Τι γνωρίζετε για τη γραφή στην Κρήτη;

• Ποια είναι τα σπουδαιότερα κέντρα του μινωικού πολιτισμού;

• Τι εννοούμε όταν λέμε «μυκηναϊκός πολιτισμός» και «Μυκηναίοι»;

• Δώστε τα χαρακτηριστικά της περιόδου της ακμής των Μυκηναίων.

• Ποια ήταν τα αίτια της παρακμής του μυκηναϊκού πολιτισμού;

• Κάντε σύγκριση στην τέχνη του μινωικού και του μυκηναϊκού πολιτισμού. Ποια τα κοινά σημεία και ποιες οι διαφορές;

ΙΙΙ. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΘΟΔΟ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Ύστερα από την κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου, την κάθοδο των Δωριέων (1100 π.Χ.) και τη μετανάστευση ελληνικών φύλων στα νησιά του Αιγαίου και τα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας (Α΄ ελληνικός αποικισμός), ακολούθησε μια περίοδος έντονων ζυμώσεων και ριζικών ανακατατάξεων. Κατά την περίοδο αυτή οι Έλληνες προσπάθησαν να αναπροσαρμοστούν στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν και να οργανώσουν μέσα σ' αυτές την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή τους, διατηρώντας πολλά από τα στοιχεία του μυκηναϊκού κόσμου και υιοθετώντας ή επινοώντας νέα. Μέσα στις συνθήκες αυτές άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτοι πυρήνες των πόλεων-κρατών και να διαμορφώνεται βαθμιαία το νέο αυτό σχήμα οργάνωσης του ελληνικού κόσμου.

Από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. η πόλη, που αποτελούσε ταυτόχρονα και ένα κράτος, άρχισε να γίνεται η επικρατέστερη μορφή οργάνωσης του ελληνικού κόσμου ως την εποχή που εμφανίστηκαν οι ελληνιστικές μοναρχίες. Αν και οι πόλεις-κράτη παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους, μπορούμε, έχοντας ως βάση τις οικονομικές, κοινωνικές και εξουσιαστικές σχέσεις που λειτουργούσαν μέσα σ' αυτές, να διακρίνουμε μια σημαντική πορεία ανάπτυξης και εξέλιξής τους.

1. ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (1100-750 π.Χ.)

Η περίοδος της αρχαίας ελληνικής ιστορίας η οποία αρχίζει από τον 11ο αιώνα π.Χ. και συνεχίζεται ως τον 8ο αιώνα π.Χ. είναι γνωστή ως «Γεωμετρικά χρόνια» ή «Ομηρική εποχή», Η ονομασία αυτή προέρχεται από τη διακόσμηση των αγγείων της περιόδου, για την οποία χρησιμοποιούνται γεωμετρικά σχήματα και επειδή κύρια πηγή πληροφοριών είναι τα ομηρικά έπη.

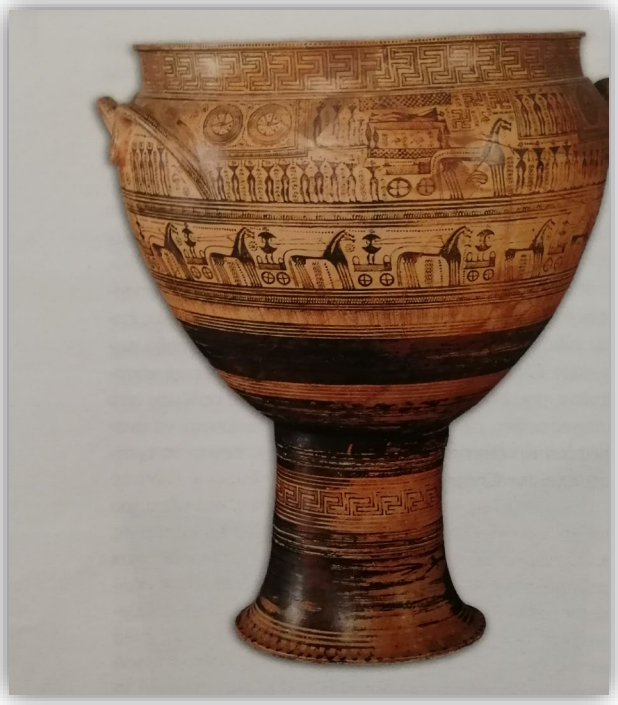

Επιτάφιος αθηναϊκός γεωμετρικός κρατήρας που εικονίζει την εκφορά νεκρού ήρωα πάνω σε πολεμικό άρμα. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Προς το τέλος της μυκηναϊκής εποχής έγιναν μεγάλες μετακινήσεις λαών στη νοτιοανατολική Ευρώπη και στο χώρο της Ανατολής. Στον ελλαδικό χώρο σημειώθηκε την ίδια εποχή η μετακίνηση των δωρικών φύλων, που είναι γνωστή ως «κάθοδος των Δωριέων».[6]

Οι Δωριείς ήταν ελληνικά φύλα εγκατεστημένα στη Βορειοδυτική Ελλάδα, στην ορεινή περιοχή της Πίνδου. Στα τέλη του 12ου αιώνα και κάτω από την πίεση άλλων λαών από τα βόρεια (κυρίως των Ιλλυρίων), μετακινήθηκαν από τις ορεινές περιοχές τους προς το νότο σε ομάδες. Τη μετακίνηση αυτή έκανε πιο εύκολη το γεγονός ότι τα μυκηναϊκά κράτη ήταν ήδη εξασθενημένα και δεν μπορούσαν να προβάλουν αποτελεσματική αντίσταση.

Τα μεταναστευτικά κύματα των Δωριέων κατευθύνθηκαν κυρίως προς την Πελοπόννησο. Σταδιακά κατόρθωσαν να κυριαρχήσουν σε μεγάλα τμήματα της Πελοποννήσου, κυρίως στη νότια και ανατολική περιοχή τους και εκεί να

[6] Την περίοδο αυτή μετακινήθηκαν και άλλα από τα ονομαζόμενα βορειοδυτικά ελληνικά φύλα, όπως οι Ηπειρώτες, οι Θεσσαλοί, οι Μακεδόνες, οι Βοιωτοί, οι Λοκροί, οι Φωκείς, οι Αιτωλοί, οι Ακαρνάνες. Τα φύλα αυτά εγκαταστάθηκαν σε περιοχές του ελληνικού χώρου που πήραν το όνομά τους.

εγκατασταθούν. Μια ομάδα όμως από τους Δωριείς έμεινε στη Στερεά Ελλάδα, στην περιοχή που πήρε το όνομά τους και ονομάστηκε Δωρίδα. Άλλα όμως τμήματα, όπως η Αττική στη Στερεά Ελλάδα και η Αρκαδία στην Πελοπόννησο, έμειναν στα χέρια των παλιών τους κατοίκων.

Αποτελέσματα της καθόδου των Δωριέων ήταν:

- Ορισμένες θεότητες προσλαμβάνουν πανελλήνιο κύρος και χαρακτήρα.
- Εγκαινιάζονται οι Ολυμπιακοί αγώνες με έδρα την Ολυμπία στην Πελοπόννησο που δημιούργησαν πνεύμα ενότητας μεταξύ των Ελλήνων (αφετηρία θεωρείται το 776 π.Χ., όταν άρχισε η καταγραφή του ονόματος των νικητών).
- Ιδρύονται ορισμένες Αμφικτιονίες (αρχικά Ενώσεις με θρησκευτικό και αργότερα και με πολιτικό χαρακτήρα) που συνέβαλαν στο ίδιο αποτέλεσμα.
- Εισάγεται το φοινικικό αλφάβητο, προσαρμοσμένο στις ελληνικές ανάγκες.
- Αρχίζει η αποικιακή εξάπλωση και ο εμπορικός ανταγωνισμός προς τους Φοίνικες.
- Καθιερώνεται το όνομα Έλληνας, σαν δηλωτικό κοινής καταγωγής, αρχή εθνικής συνειδήσεως.
- Καταβάλλεται μία προσπάθεια για συγκόλληση των λειψάνων του παλαιού πολιτισμού για τη δημιουργία νέου.

Οι Έλληνες είναι κλάδος της ινδοευρωπαϊκής φυλής. Επειδή στον ελληνικό χώρο κατέβηκαν κατά κύματα, χωρίστηκαν σε διάφορες φυλές που τελικά αποτέλεσαν 4 ομάδες, τους Αχαιούς, τους Ίωνες, τους Δωριείς και τους Αιολείς. Τον 10ο αιώνα π.Χ. η μετανάστευση αυτή πήρε το χαρακτήρα εκτεταμένου αποικισμού, που ονομάστηκε Α΄ ελληνικός αποικισμός.

Τα ελληνικά κράτη της περιόδου αυτής είχαν ως βάση τις φυλές. Κάθε φύλο ή και τμήμα φύλου αποτελούσε και ένα ξεχωριστό κράτος. Αυτά τα φυλετικά κράτη, όπως λέγονταν, διατηρήθηκαν ως τον 8ο αιώνα π.Χ. οπότε και αντικαταστάθηκαν από μια άλλη μορφή, την πόλη-κράτος. Ο ελεύθερος πληθυσμός των κρατών αυτών ήταν χωρισμένος σε δύο τάξεις: στους ευγενείς και στον απλό λαό. Μια άλλη κατηγορία, εκτός από τους ελεύθερους πολίτες, αποτελούσαν οι δούλοι. Επικεφαλής του κράτους ήταν ο βασιλιάς. Το αξίωμά του ήταν κληρονομικό. Στα καθήκοντά του τον βοηθούσε ένα συμβούλιο ευγενών, η «Βουλή των γερόντων».

Μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού κράτους επικρατεί οικονομικός μαρασμός σχεδόν σε όλη την έκταση του ελλαδικού χώρου. Η κύρια απασχόληση

του πληθυσμού είναι τώρα η γεωργία και η κτηνοτροφία. Όσα χρειαζόταν η γεωργική οικογένεια παράγονταν από τα μέλη της μέσα στο οικιακό περιβάλλον. Η βιοτεχνία καλύπτει τις πρακτικές ανάγκες της ζωής, χωρίς τα προϊόντα της να έχουν τη σφραγίδα του ωραίου, όπως εκείνα της Κρήτης και των Μυκηνών.

1.1. Ο πολιτισμός της περιόδου

Στα γεωμετρικά χρόνια η αρχαία ελληνική θρησκεία πήρε την οριστική μορφή, την οποία και διατήρησε σε ολόκληρη την αρχαιότητα. Μεγάλο ρόλο σ' αυτό διαδραμάτισαν οι επικοί ποιητές Όμηρος και Ησίοδος. Αυτοί ξεχώρισαν μέσα στο έργο τους την ομάδα των ανώτερων θεών, των «Ολυμπίων», παρουσίασαν την προέλευσή τους «θεογονία», έδωσαν στον καθένα ξεχωριστές ιδιότητες και περιέγραψαν τη μορφή και τον τρόπο στον οποίον ζούσαν. Κυρίαρχοι και εξουσιαστές του κόσμου ήταν οι θεοί του Ολύμπου (για τους οποίους πίστευαν ότι κατοικούσαν στον Όλυμπο, το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας):

1. Δίας, θεός του ουρανού, πατέρας των θεών και των ανθρώπων.

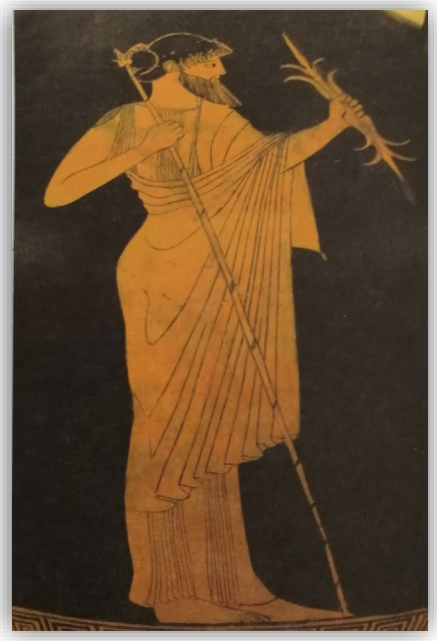

2. Ήρα, θεά της οικογένειας, σύζυγος του Δία.
3. Ποσειδώνας, θεός της θάλασσας.

4. Εστία, θεά του σπιτιού.
5. Δήμητρα, θεά της γεωργίας.
6. Απόλλωνας, θεός του φωτός και της μουσικής.
7. Αθηνά, θεά της σοφίας.
8. Ερμής, θεός του εμπορίου αγγελιοφόρος των θεών.
9. Ήφαιστος, θεός της φωτιάς.
10. Αφροδίτη, θεά της ομορφιάς.
11. Άρης, θεός του πολέμου.
12. Άρτεμη, θεά του κυνηγιού.

Η αρχαία ελληνική θρησκεία, όπως διαμορφώθηκε από τα χρόνια αυτά, δεν είχε καθορισμένο θεολογικό δόγμα, δηλαδή κανόνες που έπρεπε όλοι να τους ακολουθούν. Ακόμη, οι ιερείς δεν αποτέλεσαν ιδιαίτερη τάξη ούτε απέκτησαν ποτέ ξεχωριστή δύναμη, όπως στα κράτη της Ανατολής. Γενικά, η επίδραση της αρχαίας θρησκείας στη διαμόρφωση της ζωής και στην πνευματική εξέλιξη της ελληνικής αρχαιότητας ήταν πολύ περιορισμένη.

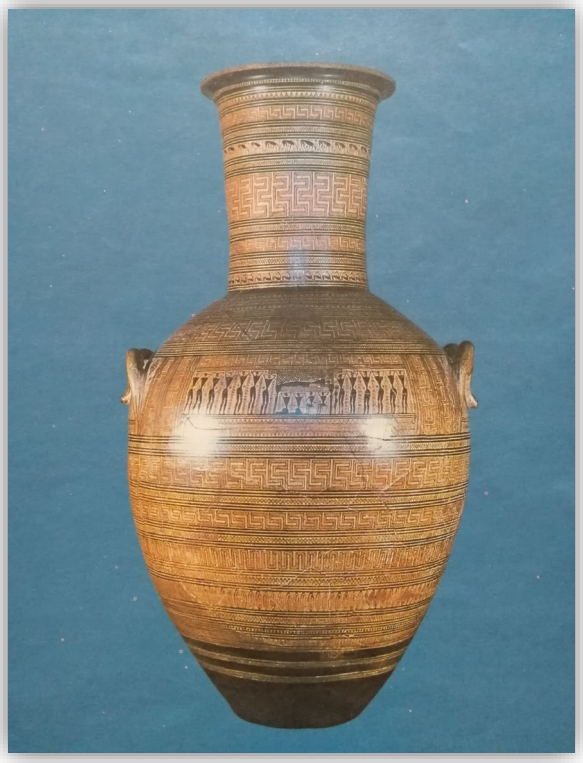

Από τις τέχνες περισσότερο αναπτύχθηκε η αγγειοπλαστική. Σώζονται πολλά πήλινα αγγεία διακοσμημένα με γεωμετρικά σχήματα και σχέδια (κύκλους, τρίγωνα, μαιάνδρους κτλ.). Τα σπίτια, εκείνη την εποχή, ήταν μικρά και απλά. Το ίδιο συνέβαινε, συνήθως, με τα παλάτια και τους ναούς. Σημαντικοί ναοί της εποχής έχουν βρεθεί στο Θέρμο της Αιτωλίας, στην Ερέτρια της Εύβοιας και αλλού, ενώ στον Εμπορειό της Χίου και στη Ζαγορά της Άνδρου έχουν ανασκαφεί χαρακτηριστικές πόλεις αυτής της εποχής. Αγάλματα θεών, που ήταν ξύλινα δεν έχουν βρεθεί. Βρέθηκαν μόνο μικρά από πηλό ή μπρούντζο, που παριστάνουν ζώα και μορφές θεών ή ανθρώπων.

Η πρώτη μορφή γραφής της ελληνικής γλώσσας, η γραμμική γραφή Β΄, έπαψε να γράφεται μετά τη δωρική μετανάστευση. Αργότερα, στα τέλη του 9ου ή στις αρχές του 8ου αιώνα π.Χ., οι Έλληνες πήραν το αλφάβητο που χρησιμοποιούσαν οι Φοίνικες και το προσάρμοσαν στην ελληνική γλώσσα. Το αλφάβητο θεωρείται το πιο σημαντικό πολιτιστικό στοιχείο που πήραν οι Έλληνες από την Ανατολή.

Στα γεωμετρικά χρόνια δημιουργούνται και τα πρώτα μεγάλα έργα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Είναι τα έπη, δηλαδή αφηγηματικά ποιήματα που ιστορούν κατορθώματα και περιπέτειες ηρώων. Οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στα παράλια της Μ. Ασίας, μετέφεραν από την παλαιά τους πατρίδα πολλές παραδόσεις. Από τις παραδόσεις αυτές προέκυψε η επική ποίηση, με τα δύο αριστουργήματά της, την *Ιλιάδα* (Τρωικός πόλεμος) και την *Οδύσσεια* (περιπέτεια της επιστροφής του Οδυσσέα στην πατρίδα του), που αποδίδονται σ' ένα τυφλό ποιητή τον Όμηρο (την καταγωγή του διεκδικούν επτά (7) πόλεις μεταξύ των οποίων η Σμύρνη και η Χίος). Η δημιουργία των επών τοποθετείται στον 8ο-7ο αι. π.Χ. Εκτός από τη λογοτεχνική τους αξία, τα ομηρικά έπη έχουν και ιστορική αξία, γιατί μας δίνουν πολλές πληροφορίες για την κοινωνία και τη ζωή της εποχής.

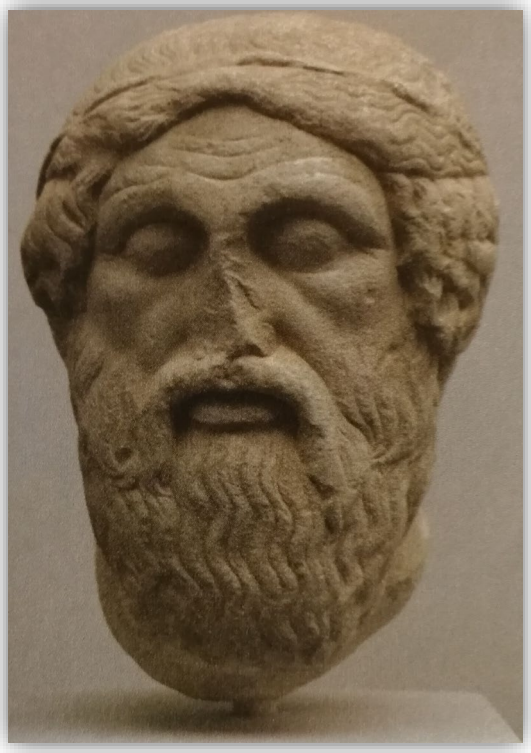

Ο Όμηρος, ρωμαϊκό αντίγραφο. (Γλυπτοθήκη Μονάχου)

2. ΑΡΧΑΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (750-480 π.Χ.)

Η περίοδος της αρχαίας ελληνικής ιστορίας που ακολουθεί τα γεωμετρικά χρόνια και απλώνεται ως τις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. καθιερώθηκε να ονομάζεται «Αρχαϊκή εποχή» ή «Αρχαϊκά χρόνια». Και εδώ η ονομασία προέρχεται από την τέχνη.

Μέσα στους αιώνες αυτούς σημειώνεται μια γρήγορη ανάπτυξη του ελληνικού κόσμου σ' όλους τους τομείς. Από τα σημαντικότερα γεγονότα και εξελίξεις που σημαδεύουν την περίοδο των αρχαϊκών χρόνων είναι: ο δεύτερος ή μεγάλος αποικισμός (8ος-6ος αι. π.Χ), οι εσωτερικές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές, η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, και, ξεχωριστά, η ανάπτυξη της Σπάρτης και της Αθήνας, πόλεων που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των ελληνικών πραγμάτων, στα χρόνια που ακολούθησαν.

Στον δεύτερο λοιπόν αποικισμό έχουμε τη δημιουργία νέων και αξιόλογων αποικιών. Η πόλη που στέλνει αποίκους σε ξένη γη καλείται μητρόπολη. Ο επικεφαλής των αποίκων ονομάζεται οικιστής, η νέα πόλη είναι αυτόνομη και ανεξάρτητη. Έχουμε αποικίες στη Δύση, στη Μακεδονία, στον Εύξεινο Πόντο και στη Β. Αφρική. Τ' αποτελέσματα του αποικισμού ήταν: διάδοση του ελληνικού πολιτισμού, ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου, πολιτιστική άνοιξη και συνένωση των Ελλήνων σ' ένα ενιαίο κράτος.

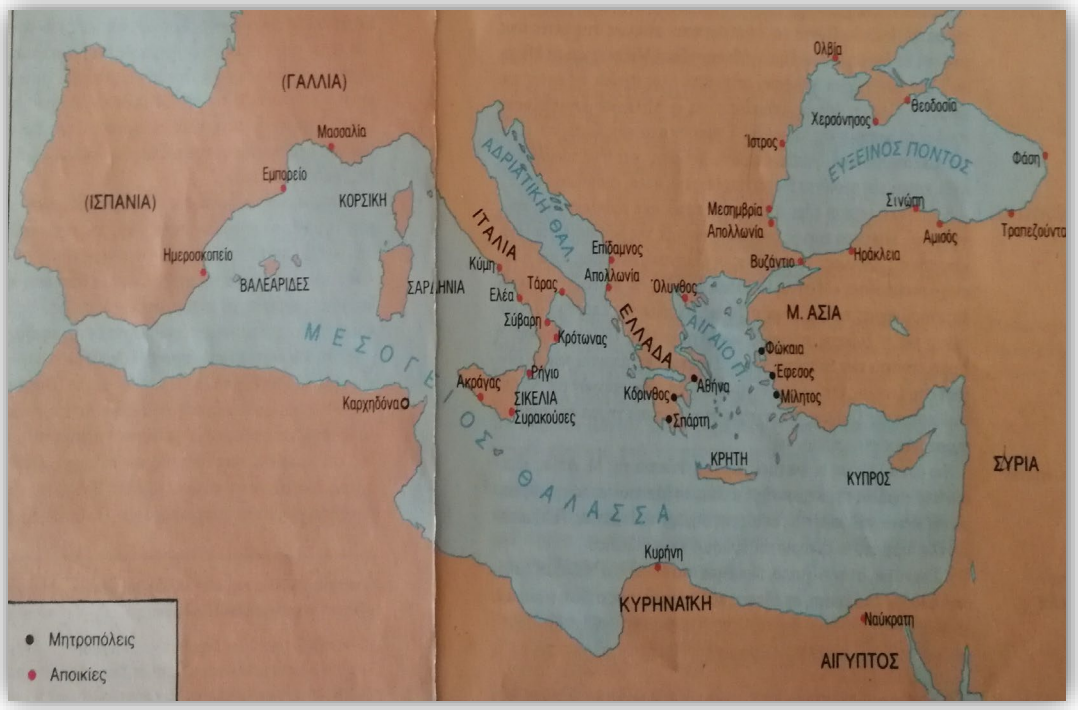

Την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη των Ελλήνων ακολούθησε και ανάλογη πολιτική. Αυτή έγινε κατά στάδια και σε μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σχηματικά μπορούμε να παρακολουθηθούμε τα εξής στάδια, ξεκινώντας από τα πανάρχαια χρόνια:

● Πατριαρχική βασιλεία: Πρώτη μορφή πολιτεύματος, ο βασιλιάς έχει όλες τις εξουσίες στα χέρια του. Γύρω από τον βασιλιά υπήρχε και ένα συμβούλιο, που βοηθούσε στη διακυβέρνηση του κράτους.

● Αριστοκρατία (8ος-7ος αι. π.Χ.): Σιγά-σιγά η εξουσία έρχεται στους ευγενείς τους Αρίστους. Οι ευγενείς στήριζαν τη δύναμή τους στον πλούτο που

τους έδινε η μεγάλη ιδιοκτησία γης και κυβερνούσαν με τρόπο που εξυπηρετούσε τα δικά τους συμφέροντα. Γι' αυτό οι άλλοι πολίτες αντιπαθούσαν το αριστοκρατικό καθεστώς και άρχισαν να αντιδρούν.

● Ολιγαρχία: Οι ευγενείς αναγκάστηκαν να μοιραστούν την εξουσία με τη νέα αστική τάξη των πλουσίων. Η αλλαγή αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί τώρα πια η εξουσία δεν ήταν προνόμιο μιας ορισμένης κατηγορίας πολιτών, δηλαδή των ευγενών, αλλά όσοι είχαν οικονομική δύναμη είχαν και περισσότερα πολιτικά δικαιώματα και μπορούσαν να παίρνουν μέρος στη διακυβέρνηση του κράτους.

● Τυραννίδα: Οι Τύραννοι (αρχικά κυβερνήτης, αργότερα αποκτά τη σημερινή της σημασία) ήταν απόλυτοι άρχοντες και η εξουσία τους δεν περιοριζόταν από πουθενά. Παρά το ότι ορισμένοι απ' αυτούς έκαναν πολλά έργα, οι τύραννοι γενικά έγιναν μισητοί στους πολίτες γιατί η εξουσία τους στηριζόταν στην βία. Συντρίψανε την αριστοκρατία και χωρίς να το θέλουν άνοιξαν τον δρόμο για τη δημοκρατία.

● Δημοκρατία: Στο τελευταίο αυτό πολίτευμα οι πολίτες είχαν ίσα δικαιώματα και συμμετείχαν σχεδόν όλοι στα διάφορα αξιώματα της πολιτείας, ενώ παράλληλα επικρατούσε ισηγορία και ισονομία. Η γενική συνέλευση όλων των ελεύθερων πολιτών, η Εκκλησία του Δήμου, είχε την ανώτατη εξουσία στην πόλη – κράτος.

2.1. Ο πολιτισμός της περιόδου

Στην περίοδο που εξετάζουμε ο επικός ποιητής Ησίοδος δημιουργεί με τα ποιήματα του «Έργα και Ημέραι», ένα άλλο είδος έπους. Περιεχόμενό του είναι η ζωή του κοινού ανθρώπου, ενός φτωχού αγρότη, με το μόχθο και τις δυσκολίες της, και σκοπός του να δώσει συμβουλές και οδηγίες.

Μέσα στα αρχαϊκά χρόνια, και συγκεκριμένα τον 6ο αιώνα, έχουμε και τα πρώτα έργα σε πεζό λόγο. Πρόκειται για προσπάθειες να γραφτούν τοπικές

ιστορίες ή γεωγραφίες, που έχουν όμως ως κύριο χαρακτηριστικό την αφθονία μυθολογικών στοιχείων. Ιδιαίτερα σημαντική για την πορεία της ανθρώπινης σχέσης είναι η εμφάνιση των πρώτων Ελλήνων φιλοσόφων στην Ιωνία. Οι πιο σημαντικοί είναι ο Θαλής από την Μίλητο, ο Ηράκλειτος από την Έφεσο, ο Πυθαγόρας από τη Σάμο κ.ά.

Η τέχνη της περιόδου μετά το 700 π.Χ., που ακολουθεί αμέσως τους γεωμετρικούς χρόνους, ονομάζεται «ανατολίζουσα», επειδή χαρακτηρίζεται από άφθονα στοιχεία φερμένα από την Ανατολή. Από το 625 έως το 480 περίπου π.Χ. έχουμε την κυρίως αρχαϊκή τέχνη, που ονομάστηκε έτσι, επειδή παλαιότερα πίστεψαν ότι τα έργα της εποχής αυτής είναι τα αρχαιότερα της ελληνικής τέχνης.

Τον 7ο αιώνα π.Χ. οι πόλεις δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για κτίρια που σχετίζονται με τη λατρεία. Ανάμεσα σ' αυτά, κύρια θέση κατέχουν οι ναοί. Δύο είναι οι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί που διαμορφώνονται και κυριαρχούν στην ελληνική αρχιτεκτονική κατά την αρχαϊκή περίοδο, ο δωρικός και ο ιωνικός. Τα κτίρια του δωρικού ρυθμού είναι πιο λιτά και αυστηρά, ενώ αντίθετα τα ιωνικά χαρακτηρίζονται από ανάλαφρες αναλογίες και πιο μεγάλη διακόσμηση. Ιωνικούς ναούς έχουμε στα νησιά όπως ο ναός της Ήρας στη Σάμο και τη Μ. Ασία ο ναός της Άρτεμης στην Έφεσο. Στην κυρίως Ελλάδα επικρατεί αυτή την περίοδο ο δωρικός ρυθμός. Σημαντικοί αρχαϊκοί ναοί της Πελοποννήσου είναι ο ναός της Ήρας στην Ολυμπία, και ο ναός του Απόλλωνα στην Κόρινθο.

Ο ναός του Απόλλωνα στην Κόρινθο, δωρικού ρυθμού, 6ος αι. π.Χ.

Στην αρχαϊκή εποχή δύο είναι οι κύριοι τύποι αγαλμάτων που επικρατούν στον ελληνικό χώρο. Ο πρώτος, ο τύπος του «κούρου», εικονίζει το γυμνό νέο άνδρα που στέκεται «κατενώπιον» και προβάλλει το αριστερό πόδι, πατώντας με τα δύο πέλματα των ποδιών του, ενώ τα χέρια του έρχονται προς τα κάτω με σφιγμένα τα δάχτυλα σε γροθιές και ακουμπούν στους μηρούς. Ο δεύτερος τύπος, της «κόρης». Παριστάνει τη νεαρή γυναίκα ντυμένη με τα ενδύματα της εποχής.

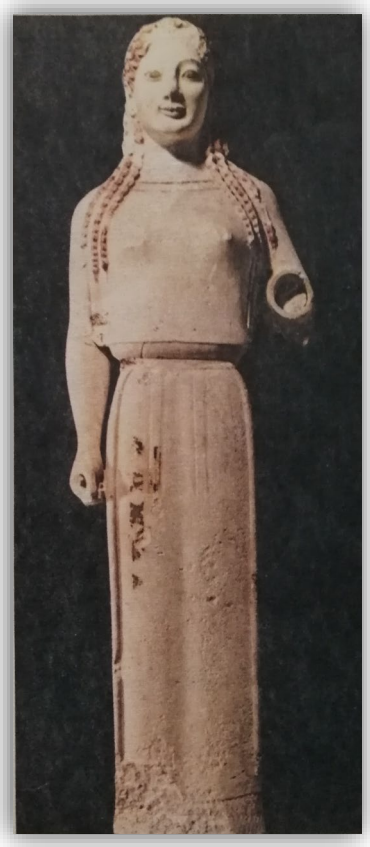

Κόρη

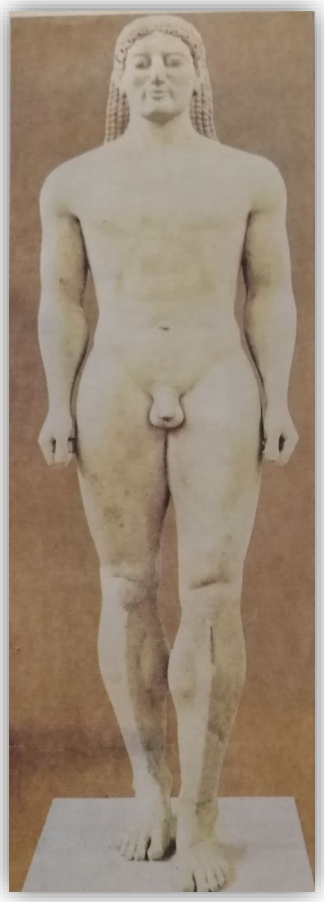

Κούρος

Στην κεραμική έχουμε τα αγγεία όπου πάνω τους παρουσιάζονται έντονα τα ανατολικά στοιχεία, με λιοντάρια, πάνθηρες, σφίγγες και γρύπες[7]. Συγχρόνως όμως έχουμε και τις πρώτες σίγουρες μυθολογικές παραστάσεις. Ενώ στην γεωμετρική εποχή, το προβάδισμα στην παραγωγή αγγείων το είχε η Αττική,

[7] Ήταν μυθικά τέρατα με κεφάλι και φτερά αετού και σώμα λιονταριού.

τώρα τη θέση της παίρνει η Κόρινθος. Κορίνθιοι κεραμείς ανακάλυψαν και το μελανόμορφο ρυθμό, όπου οι μορφές αποδίδονται με μαύρο χρώμα και επιπλέον χρησιμοποιούνται και δύο ακόμη χρώματα, το βυσσινί και το άσπρο.

Αττικός αμφορέας ερυθρόμορφου ρυθμού. Η παράσταση του Κροίσου στην πυρά έχει αποδοθεί με το χρώμα του πηλού, αφού όλη η επιφάνεια του αγγείου έχει καλυφθεί με μαύρο στιλπνό βερνίκι (αρχές του 5ου αι. π.Χ.). (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

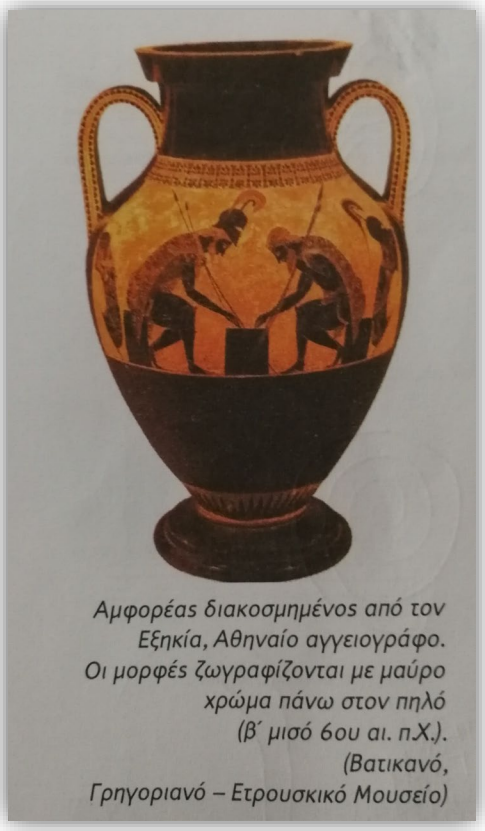

Αμφορέας διακοσμημένος από τον Εξηκία, Αθηναίο αγγειογράφο. Οι μορφές ζωγραφίζονται με μαύρο χρώμα πάνω στον πηλό (β΄ μισό 6ου αι. π.Χ.). (Βατικανό, Γρηγοριανό – Ετρουσκικό Μουσείο)

Γύρω στο 530 π.Χ. οι Αθηναίοι κεραμείς ανακάλυψαν ένα νέο ρυθμό, που ονομάζεται ερυθρόμορφος. Τώρα οι μορφές δεν είναι μαύρες αλλά έχουν το πορτοκαλί χρώμα του πηλού, ενώ οι διάφορες λεπτομέρειές τους αποδίδονται όχι χαρακτά αλλά ζωγραφιστά. Στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας αλλά και στα μεγαλύτερα μουσεία του κόσμου εκθέτονται αριστουργήματα αυτής της περιόδου.

3. ΠΟΛΕΙΣ – ΚΡΑΤΗ

3.1. Η Σπάρτη

Μετά την εγκατάσταση δωρικών φυλών στην Πελοπόννησο, ιδρύθηκε η Σπάρτη που έγινε η ισχυρότερη δωρική πόλη. Αρχικά οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν σε μια μικρή περιοχή, γύρω από την πόλη της Σπάρτης. Σιγά-σιγά, με κατακτητικούς πολέμους, άπλωσαν την κυριαρχία τους σε ολόκληρη την κοιλάδα του Ευρώτα, στη σημερινή χερσόνησο της Μάνης και σε τμήματα της γειτονικής Μεσσηνίας, προς τα δυτικά. Ως τον 8ο αιώνα π.Χ. είχαν κατορθώσει να σχηματίσουν στη νότια Πελοπόννησο ένα κράτος ισχυρό και σε έκταση και σε στρατιωτική δύναμη.

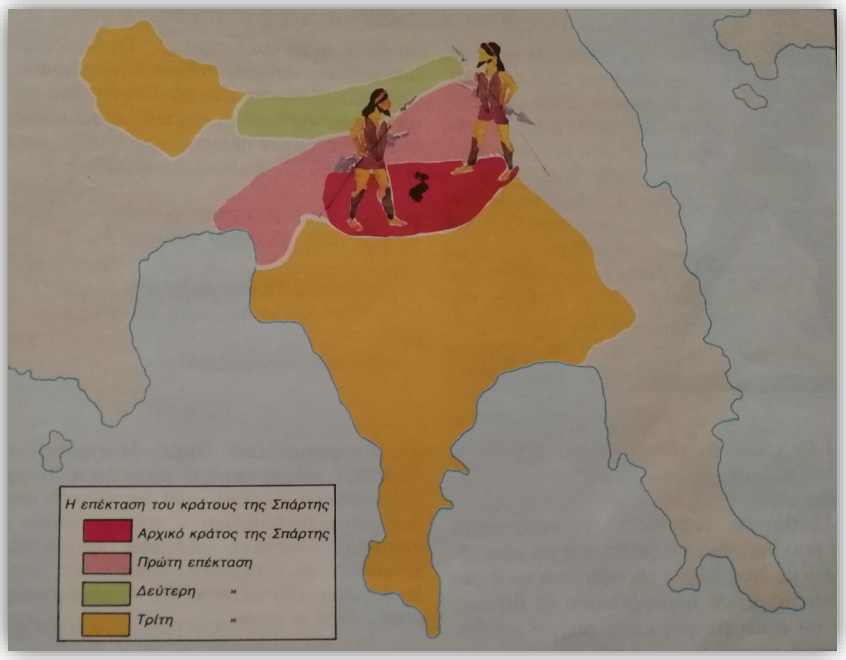

Κοινωνική διαίρεση των κατοίκων της Σπάρτης:

- Σπαρτιάτες: Ήταν απόγονοι των Δωριέων κατακτητών και απόλυτοι κύριοι της λακωνικής γης, αυτοί μόνο είχαν πολιτικά δικαιώματα. Οι Σπαρτιάτες δεν ήταν υποχρεωμένοι να ασκούν κάποιο επάγγελμα για να ζήσουν και είχαν όλον τον καιρό να ασχολούνται συνέχεια με τη στρατιωτική άσκηση και με τα πολιτικά ζητήματα.

● Περίοικοι: Παλαιότεροι πληθυσμοί που υποτάχτηκαν στους Δωριείς, μαζί με τους Σπαρτιάτες αποκαλούνται Λακεδαιμόνιοι. Ήταν ελεύθεροι, αλλά δεν είχαν δικαίωμα να μετέχουν στη διοίκηση, να παντρεύονται Σπαρτιάτισσες και ν' αποκτούν κλήρους στην περιοχή (κοιλάδα του Ευρώτα). Στους πολέμους που έκαναν οι Σπαρτιάτες ήταν υποχρεωμένοι να στρατεύονται και να τους ακολουθούν.

● Είλωτες: Απόγονοι των Αχαιών, που έγιναν δούλοι των Δωριέων κατακτητών. Στον πόλεμο στρατεύονταν σαν «ελαφριά οπλισμένοι – ψιλοί». Ξεχώριζαν όμως από τους δούλους που υπήρχαν στα άλλα ελληνικά κράτη ενώ εκείνοι ανήκαν ο καθένας σε κάποιο πολίτη, οι είλωτες ήταν δούλοι που ανήκαν στο σπαρτιατικό κράτος και όχι στους ίδιους τους Σπαρτιάτες, τους οποίους ήταν ταγμένοι να τους υπηρετούν.

Τα βασικά διοικητικά όργανα του σπαρτιατικού κράτους ήταν τα ακόλουθα:

● Οι δύο Βασιλιάδες: Προέρχονται από τις δύο βασιλικές οικογένειες[8] της Σπάρτης και το αξίωμα τους ήταν κληρονομικό. Ήταν ανώτατοι θρησκευτικοί άρχοντες και, όταν γινόταν κάποια εκστρατεία, ο ένας από αυτούς έπαιρνε μέρος ως αρχηγός του στρατού.

● Γερουσία: Την αποτελούσαν οι 2 βασιλείς και 28 ισόβια μέλη άνω των 60 ετών. Ήταν πρόσωπα σεβάσμια, είχαν καθήκοντα δικαστικά και μπορούσαν να δικάσουν ακόμα και τους βασιλείς. Η γερουσία ετοίμαζε τα θέματα για τα οποία θα έπαιρνε αποφάσεις η γενική συνέλευση των Σπαρτιατών, η Απέλλα.

● Οι 5 Έφοροι: Προέρχονταν από τους 5 συνοικισμούς της Σπάρτης. Αντιπροσώπευαν το λαό, αλλά δεν ελέγχονταν απ' αυτόν. Είχαν το δικαίωμα να ακυρώνουν τις αποφάσεις των βασιλιάδων και να τους τιμωρούν ακόμη, αν δεν έκριναν σωστή κάποια ενέργειά τους. Για τις δικές τους ενέργειες λογοδοτούσαν μόνο στους επόμενους εφόρους. Η θητεία τους κρατούσε ένα χρόνο. Από τα μέσα δε του 6ου αι., συγκέντρωσαν όλες τις εξουσίες στα χέρια τους.

[8] Οι δύο βασιλικές οικογένειες της Σπάρτης, μέλη των οποίων έπρεπε να είναι οι βασιλιάδες, ήταν οι Αιγιάδες και οι Ευρυπωντίδες.

● Απέλλα: Συμμετείχαν σ' αυτήν όσοι είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα και είχαν ηλικία άνω των 30 ετών. Έπαιρνε αποφάσεις για πόλεμο και ειρήνη, για τους νόμους και τις μεταβολές στο πολίτευμα, και εξέλεγε τους άρχοντες και τους παιδονόμους.

Η ζωή στην αρχαία Σπάρτη:

Η ανάγκη να επιβάλλονται οι λίγοι Σπαρτιάτες πάνω στο μεγάλο πλήθος των ειλώτων, που σε κάθε στιγμή ήταν έτοιμοι να επαναστατήσουν, αλλά και οι πόλεμοι για την απόκτηση νέων εδαφών, έπαιξαν ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση του σπαρτιατικού κράτους. Ο πρώτος και κύριος στόχος της λειτουργίας του κράτους ήταν να κάνει τους πολίτες του αξιόμαχους και ικανούς στρατιώτες. Ο πολίτης της Σπάρτης ήταν ένας στρατιώτης, που υπηρετούσε θητεία σχεδόν σε όλη τη ζωή του.

Τα γερά παιδιά ζούσαν σε ομάδες «τις αγέλες» κάτω από την επίβλεψη των παιδονόμων, μετά το έβδομό τους έτος.[9] Ενώ τα ασθενικά ρίχνονταν στον γκρεμό Καιάδα. Τα κορίτσια δεν έμεναν κλεισμένα στο σπίτι τους, όπως στις άλλες ελληνικές πόλεις. Πριν από το γάμο τους ασκούνταν κι' αυτά στα γυμναστήρια, για να κάνουν γερό σώμα. Η εκπαίδευσή τους είχε σκοπό να κάνει καλές συζύγους και μητέρες, που θα γεννούσαν γερά παιδιά. Γενικά στην αρχαία Σπάρτη υπήρχε μεγάλος σεβασμός προς τις γυναίκες και ιδιαίτερα τις μητέρες.

Η επίδοση όμως των Σπαρτιατών στην τέχνη και στα γράμματα ήταν πολύ περιορισμένη. Έτσι σήμερα εκείνο που μας θυμίζει το όνομα της Σπάρτης είναι ο ισχυρός στρατός της και η απόλυτη ομαδικότητα της ζωής, που καταπνίγει και εξουδετερώνει το άτομο και το εξαφανίζει μέσα στο ανώνυμο σύνολο.

---

[9] Η αγωγή των παιδιών στην αρχαία Σπάρτη ήταν η εξής: Όσο προχωρούσε η ηλικία τους, τόσο εντατικότερη γινόταν η εξάσκησή τους τα κούρευαν σύρριζα και τα συνήθιζαν να περπατούν ξυπόλητα και να παίζουν, συνήθως, γυμνά. Όταν γίνονταν δώδεκα χρονών, δε φορούσαν χιτώνα, αλλά τους έδιναν ένα ιμάτιο το χρόνο, τα σώματά τους ήταν ακάθαρτα και δε χρησιμοποιούσαν ούτε λουτρά ούτε αλοιφές μόνο λίγες μέρες το χρόνο δοκίμαζαν αυτές τις περιποιήσεις. Κοιμούνταν όλα μαζί, χωρισμένα σε ίλες και αγέλες πάνω σε καλαμένια στρώματα που τα έφτιαχναν τα ίδια κόβοντας μόνα τους και με τα χέρια, χωρίς μαχαίρι, τις κορφές από τα καλάμια που φύτρωναν στις όχθες του Ευρώτα. Βλ. Πλούταρχου, Λυκούργος, 16. Μετάφραση Α. Πουρνάρα.

3.2. Η Αθήνα, η πόλη που γέννησε τη δημοκρατία. Οι πανελλήνιοι δεσμοί

Το πολίτευμα της Σπάρτης έμεινε αναλλοίωτο σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας. Αντίθετα, το πολίτευμα της Αθήνας, της άλλης μεγάλης ελληνικής πόλης, εξελίχθηκε σταδιακά και από τη βασιλεία έφτασε, μέσα στην περίοδο των αρχαϊκών χρόνων, στη δημοκρατία.

Παλαιότεροι Έλληνες κάτοικοι της Αττικής θεωρούνται οι Ίωνες, στους οποίους αποδίδεται η εγκατάσταση του αγροτικού στοιχείου στο άστυ των Αθηνών. Οι Ίωνες της Αττικής διακρίνονται σε τέσσερις φυλές[10] και κατοικούσαν σε αυτόνομες γεωργικές κοινότητες. Μετά τον Α΄ αποικισμό άρχισε η συνένωση πολλών κοινοτήτων, που ολοκληρώθηκε μέσα στον 8ο αιώνα. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού συγκεντρώθηκε στην Αθήνα, που έγινε έτσι το κέντρο του αθηναϊκού κράτους. Η πόλη στηρίζει τη δύναμή της σε ειρηνικά και όχι σε πολεμικά έργα.

Την ίδια περίοδο, δηλαδή μέσα του 8ο αιώνα π.Χ., πρέπει να καταργήθηκε στο αθηναϊκό κράτος το πολίτευμα της κληρονομικής βασιλείας. Ο βασιλιάς έγινε απλώς ένας από τους άρχοντες και μάλιστα με περιορισμένες εξουσίες. Σύμφωνα με την παράδοση τελευταίος βασιλιάς της Αθήνας αναφέρεται ο Κόδρος. Από το 683 π.Χ. η πόλη διοικείται από τους ευγενείς.

Τα σπουδαιότερα όργανα εξουσίας στο αριστοκρατικό πολίτευμα ήταν τα ακόλουθα:

- Οι 9 άρχοντες: Αποτελούσαν την κυβέρνηση του αθηναϊκού κράτους, ήταν αιρετοί και ανάλογα με τα καθήκοντα που ασκούσαν είχαν διάφορες ονομασίες: Ο επώνυμος άρχων (δίνει το όνομά του στο έτος διακυβέρνησής του), ο πολέμαρχος (αρχηγός του στρατού), ο άρχων βασιλεύς (θρησκευτικά καθήκοντα) και οι 6 θεσμοθέτες (δικαστικά καθήκοντα).
- Ο Άρειος Πάγος: Προερχόταν από το παλιότερο «συμβούλιο των

[10] Είναι οι Γελέοντες, οι Οπλίτες, οι Αργαδείς και οι Αιγινορείς.

γερόντων» (ευγενών), τα μέλη του ήταν ισόβια και, στο πολίτευμα της αριστοκρατίας, είχε σημαντικές δικαιοδοσίες. Έχει την εποπτεία της διοίκησης, φροντίζει για την εκτέλεση των νόμων και δικάζει όσους παρεκτρέπονται.

● Η Εκκλησία του Δήμου: Ήταν η γενική συνέλευση όλων των κατοίκων της Αττικής που είχαν το δικαίωμα του πολίτη. Οι δικαιοδοσίες της ήταν περιορισμένες.

Μετά τον Α΄ αποικισμό αρκετοί πολίτες πλούτισαν από το εμπόριο και τη ναυτιλία και θέλησαν να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση του κράτους και ήρθαν σε σύγκρουση με τους ευγενείς. Ο πολύς λαός είχε μεγάλη φτώχεια ζητούσε να ξαναμοιραστεί η γη και να γραφτούν νόμοι, για να βρίσκουν και οι απλοί άνθρωποι το δίκιο τους. Από την αναταραχή που υπήρχε στο αθηναϊκό κράτος θέλησε να επωφεληθεί ένας ευγενής, ο Κύλων, και να γίνει τύραννος, αλλά η κίνησή του αυτή είχε άδοξο τέλος.

3.2.1. Η Νομοθεσία του Δράκοντα (624-621 π.Χ.)

Μετά την καταστολή της εξέγερσης του Κύλωνα, οι ταραχές συνεχίζονταν και έπαιρναν όλο και μεγαλύτερη έκταση. Οι ευγενείς μέχρι τότε δίκαζαν βάση άγραφου δικαίου, πιεζόμενοι από τα πολιτικά πράγματα και για να ηρεμήσουν τους πιο φτωχούς πολίτες που είχαν αρχίσει να δυσανασχετούν, ανέθεσαν σ' έναν ευγενή το Δράκοντα, να κωδικοποιήσει το υπάρχον δίκαιο (624 π.Χ.).

Η νομοθεσία αυτή περιλαμβάνει:

● Χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων μόνο στους ευγενείς.

● Βουλή 401 μελών που εκλέγονταν με κλήρο από τους ευγενείς.

● Την εγκαθίδρυση «Εκκλησίας του Δήμου» στην οποία συμμετείχαν μόνο οι ευγενείς.

● Συμβούλιο 51 δικαστών από ευπατρίδες για την εκδίκαση ανθρωποκτονιών.

● Μεταρρύθμιση των διατάξεων του ποινικού και του ιδιωτικού δικαίου.

● Θέσπιση νόμου που προβλέπει στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων στους τυράννους και στους συνεργάτες τους.

Η νομοθεσία του χαρακτηρίζεται για τη μεγάλη αυστηρότητα της, σήμερα λέγοντας «δρακόντειους νόμους», εννοούμε νόμους πολύ σκληρούς.

3.2.2. Η Νομοθεσία του Σόλωνα (594 π.Χ.)

Όπως ήταν φυσικό, η νομοθεσία του Δράκοντα δεν έλυσε τα μεγαλύτερα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα που υπήρχαν στην Αθήνα και που γίνονταν όλο και οξύτερα. Τελικά, κάτω από την πίεση όλων των άλλων τάξεων, οι ευγενείς αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και πάλι. Με κοινή συμφωνία αυτή τη φορά ανατέθηκαν στον Αθηναίο πολίτη Σόλωνα να κάνει γενικές μεταρρυθμίσεις.

Ο Σόλων ήταν ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας, στο επάγγελμα έμπορος, προερχόταν από την αστική τάξη. Ήταν ποιητής. Τα μέτρα του τα χωρίζουμε σε οικονομικά ή κοινωνικά και διοικητικά. Ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικοοικονομικά μέτρα ήταν και η «Σεισάχθεια». Περιλαμβάνει: Απαγόρευση δανεισμού με «σωματική υποθήκη», σβήσιμο παλαιών χρεών, και εξαγορά με χρήματα της πολιτείας, εκείνων που είχαν γίνει δούλοι εξαιτίας χρεών.

Ο Σόλων είναι ο εισηγητής του λεγόμενου τιμοκρατικού συστήματος. Χώρισε τους πολίτες της σε τάξεις ανάλογα με την περιουσία τους.

● Πεντακοσιομέδιμνοι: όσοι είχαν εισόδημα άνω των 500μεδίμνων σιτηρά ή 500 μέτρα λάδι (ή κρασί), ανώτερη κοινωνική τάξη, έχουν μεγάλες φορολογικές υποχρεώσεις και γι’ αυτό καταλαμβάνουν και τα ανώτερα αξιώματα.

● Τριακοσιομέδιμνοι η ιππείς: εισόδημα άνω των 300μεδίμνων, ισχύουν τα ίδια με την προηγούμενη κατηγορία (ήταν σε θέση να συντηρούν άλογα).

● Διακοσιομέδιμνοι ή ζευγίτες: εισόδημα άνω των 200μεδίμνων, λιγότερες φορολογικές υποχρεώσεις άρα λιγότερα δικαιώματα (καλλιεργούσαν δικό τους

κομμάτι γης).

● Θήτες: εισόδημα κάτω των 200μεδίμνων, δεν καταλαμβάνουν κανένα αξίωμα, συμμετέχουν όμως στην Εκκλησία του Δήμου και στην Ηλιαία.

Στην εποχή του Σόλωνα συγχρόνως με τους προηγούμενους εμφανίζονται και νέοι διοικητικοί θεσμοί.

● Άρειος Πάγος: Διατηρεί τα πολιτικά και δικαστικά του προνόμια.

● 9 άρχοντες: Προέρχονται από τους 500μέδιμνους κι' εκλέγονται από την Εκκλησία του Δήμου.

● Βουλή των 400: Προέρχονται από τις τρεις ανώτερες τάξεις, φροντίζουν για την εκτέλεση των αποφάσεων της Εκκλησίας του Δήμου.

● Εκκλησία του Δήμου: Συμμετέχουν και οι τέσσερις κοινωνικές τάξεις. Συνεδριάζουν στο λόφο της Πνύκας κάτω από την Ακρόπολη. Εκλέγει τους βουλευτές και τους άρχοντες.

● Ηλιαία: Λαϊκό δικαστήριο, υποδιαιρούμενο σε τμήματα. Στην Ηλιαία μπορούσε να καταγγείλει κανείς και τις αποφάσεις των αρχόντων αν τις θεωρούσε άδικες.

Γενικά, ο Σόλων προσπάθησε να συμβιβάσει με τη νομοθεσία του τις μεγάλες αντιθέσεις που υπήρχαν ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις της Αθήνας. Οι μεταρρυθμίσεις που έκανε δεν ήταν ριζικές, αν και ορισμένοι νόμοι του ήταν πραγματικά ριζοσπαστικοί. Κυρίως σκοπός του ήταν να κάνει τους Αθηναίους ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες και να δημιουργήσει ένα κράτος όπου η ελευθερία και η αξιοπρέπεια του κάθε πολίτη θα ήταν σεβαστή. Ο Αριστοτέλης λέει ότι με τον Σόλωνα «αρχή δημοκρατίας εγένετο».

3.2.3. Πεισίστρατος (561/560-527 π.Χ.)

Η νομοθεσία του Σόλωνα είχε σκοπό να συμβιβάσει τα συγκρουόμενα συμφέροντα. Οι ευγενείς ήταν δυσαρεστημένοι γιατί καταργήθηκαν πολλά από τα προνόμια τους, ενώ οι φτωχότερες τάξεις κυρίως επειδή δεν ικανοποιήθηκε το αίτημά τους για αναδασμό της γης. Οι εμφύλιες διαμάχες όμως συνεχίστηκαν και σχηματίστηκαν στην Αθήνα τρεις πολιτικές παρατάξεις, οι ακόλουθες:

- Οι πεδιακοί: Στην ομάδα αυτοί ανήκαν οι μεγαλογαιοκτήμονες ευγενείς, που είχαν μεγάλα κτήματα στα πεδινά μέρη της Αττικής. Αρχηγός τους ήταν ο Λυκούργος.
- Οι παράλιοι: Σ' αυτούς ανήκαν οι κάτοικοι των περιοχών που βρίσκονταν κοντά στα παράλια της Αττικής και ήταν κυρίως έμποροι και βιοτέχνες. Αρχηγός τους ήταν ο Μεγακλής.
- Οι διάκριοι: Ήταν οι πιο φτωχοί Αθηναίοι, μικροκαλλιεργητές, που ζούσαν κυρίως στο βορειοανατολικό τμήμα της Αττικής, και θήτες. Αρχηγός τους ήταν ο Πεισίστρατος.

Ο Πεισίστρατος ήταν ευγενής και καταγόταν από τη Βραυρώνα, τοποθεσία κοντά στην Αθήνα. Φιλόδοξος, διέθετε στρατιωτικές και πολιτικές αρετές και εκμεταλλεύτηκε με τον καλύτερο τρόπο την φιλοφροσύνη προς τους φτωχούς για να τους πάρει με το μέρος του και να γίνει τύραννος. Στον πολιτιστικό τομέα θεωρείται πρόδρομος του Περικλή. Καθιέρωσε τη γιορτή των «Μεγάλων Παναθηναίων», εισήγαγε τη λατρεία του Διονύσου απ' όπου αργότερα θα προκύψει η τραγωδία. Στην εποχή του κτίζονται μία σειρά από αξιόλογα κτίσματα όπως ο ναός του Διονύσου, η Βιβλιοθήκη κ.ά. Τότε καταγράφονται για πρώτη φορά και τα Ομηρικά έπη.

Μετά το θάνατο του Πεισίστρατου τον διαδέχτηκαν τα παιδιά του Ιππίας, Ίππαρχος και Θέσσαλος. Την εξουσία είχε κυρίως ο πρώτος, χωρίς όμως να έχει τις ικανότητες του πατέρα του, ενώ οι Αθηναίοι είχαν κουραστεί πλέον από την τυραννίδα. Όταν, μετά τη δολοφονία του Ίππαρχου, ο Ιππίας άρχισε να κυβερνάει με σκληρότητα, οι Αθηναίοι εξεγέρθηκαν και κατόρθωσαν, με τη βοήθεια των Σπαρτιατών, να τον διώξουν από την πόλη (510 π.Χ.).

3.2.4. Η Δημοκρατία του Κλεισθένη (508-504 π.Χ.)

Όταν πια απαλλάχτηκαν από τους τυράννους, οι Αθηναίοι οργάνωσαν τη δημοκρατία τους. Θεμελιωτής της υπήρξε ο Κλεισθένης, που μεταρρύθμισε ριζικά το πολίτευμα. Χώρισε τους Αθηναίους σε 10 φυλές με δέκα δήμους η καθεμιά, και διαίρεσε την Αττική σε τρεις ζώνες, το άστυ, την παραλία και τη μεσογαία.

Ο Κλεισθένης έδωσε όλη την εξουσία στην Εκκλησία του Δήμου. Από αυτήν εκλεγόταν και οι στρατηγοί που διοικούσαν όχι μόνο τον στρατό αλλά και το ίδιο το κράτος. Για την προστασία του πολιτεύματος από τους τυράννους καθιέρωσε το θεσμό του οστρακισμού. Κάθε πολίτης έγραφε πάνω σε ένα κομμάτι από σπασμένο αγγείο (όστρακο) το όνομα του πολιτικού που τον θεωρούσε πιο επικίνδυνο για τη δημοκρατία. Μετρούσαν κατόπιν τα όστρακα και εξόριζαν για 10 χρόνια όποιον είχε συγκεντρώσει 6 χιλιάδες όστρακα με το όνομά του.

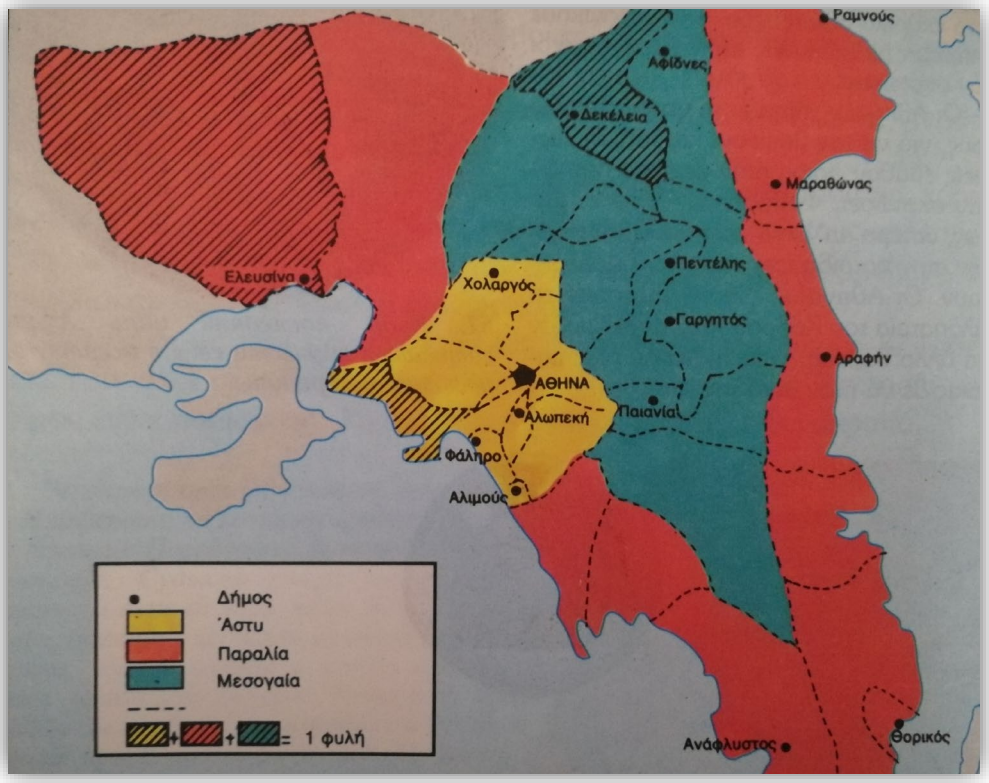

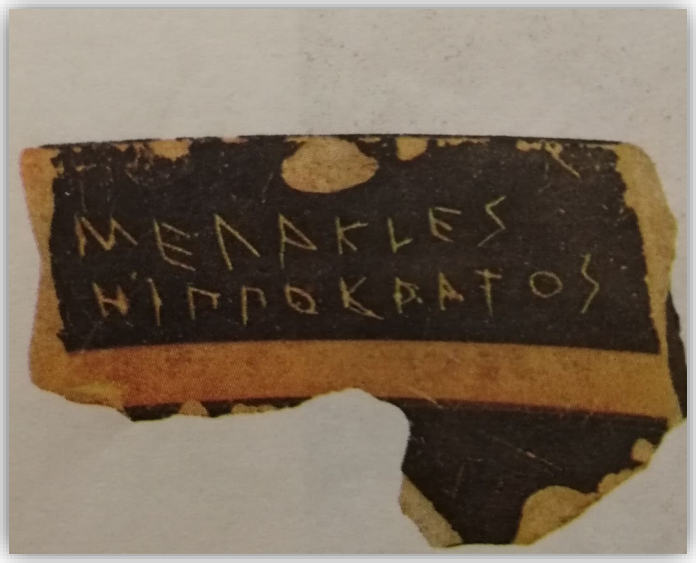

Όστρακο με όνομα πολιτικού.

Έτσι γεννήθηκε η δημοκρατία, το πολίτευμα που δίνει σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα αλλά και το καθήκον να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση του κράτους. Κατά την περίοδο αυτή εξασφαλίστηκε ισονομία μεταξύ των πολιτών κι' έτσι σταμάτησαν οι εσωτερικές διαμάχες.

Από τα αρχαϊκά χρόνια, και για όλη σχεδόν την περίοδο της αρχαιότητας, ο ελληνικός κόσμος παρουσιάζεται απλωμένος σε μεγάλη έκταση και χωρισμένος σε πολλά ανεξάρτητα κράτη. Το καθένα απ' αυτά έχει το δικό του πολιτικό καθεστώς, τη δική του οικονομική και κοινωνική εξέλιξη και, γενικά, τη δική του ιστορία.

Ωστόσο, παρά τη γεωγραφική και πολιτική αυτή διάσπαση, τους Έλληνες ενώνουν βαθύτεροι δεσμοί, πνευματικοί και ηθικοί, που στα αρχαϊκά χρόνια ισχυροποιούνται περισσότερο. Όσο απομακρύνονται από τη μητροπολιτική Ελλάδα, τόσο περισσότερο νιώθουν την ανάγκη να διατηρήσουν τα στοιχεία εκείνα που τους έδεναν μεταξύ τους. Μερικά από τα στοιχεία αυτά ονομάζονται πανελλήνιοι δεσμοί.

Παλαιότερα υπήρχαν διάφορες ονομασίες για τους Έλληνες. Ο Όμηρος τους αποκαλεί Αργείους, Δαναούς ή Αχαιούς. Στα αρχαϊκά χρόνια όμως

επικρατεί η ονομασία Έλληνες[11] και χρησιμοποιείται για να δηλώσει όλους όσους ανήκουν στο ελληνικό έθνος, ενώ υπάρχουν ξεχωριστές ονομασίες για τους πολίτες κάθε ελληνικού κράτους, όπως π.χ. Αθηναίοι, Σπαρτιάτες, Μιλήσιοι, Συρακούσιοι.

Ένα άλλο συνδετικό στοιχείο του ελληνικού έθνους, που το ξεχωρίζει και από τους άλλους λαούς, ήταν η κοινή γλώσσα. Βέβαια ανάμεσα στους Έλληνες υπήρχαν γλωσσικές διαφορές ανάλογα με τις περιοχές στις οποίες κατοικούσαν και την φυλετική τους προέλευση. Στην αρχαιότητα υπήρχαν διάφορες ελληνικοί διάλεκτοι, όλες όμως ήταν παραλλαγές της ίδιας γλώσσας, της Ελληνικής.

Ιδιαίτερα ισχυροί ήταν και οι θρησκευτικοί δεσμοί. Παράλληλα με τις τοπικές θεότητες και τις τοπικές λατρείες στα αρχαϊκά χρόνια είχε πια επικρατήσει και είχε απλωθεί σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο η λατρεία των ολύμπιων θεών, που έγιναν έτσι πανελλήνιοι.

Πανελλήνια θρησκευτικά κέντρα ήταν και τα μαντεία, όπου οι Έλληνες κατέφευγαν για να πληροφορηθούν το μέλλον και να ζητήσουν τη συμβολή των θεών για κάποια υπόθεσή τους. Ένα από τα πιο παλιά μαντεία ήταν το πανάρχαιο μαντείο της μακρινής Δωδώνης αφιερωμένο στον Δία.[12] Το πιο γνωστό στην αρχαιότητα ήταν το μαντείο των Δελφών, αφιερωμένο, στο θεό Απόλλωνα. Η φήμη του ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έρχονταν να το συμβουλευτούν και ξένοι.

[11] Σύμφωνα με την μυθολογία, από την Πύρρα και το Δευκαλίωνα γεννήθηκε πρώτος ο Έλλην, που μερικοί λένε ότι είναι γιος του Δία, δεύτερος ο Αμφικτύων, που βασίλεψε στην Αττική μετά τον Κραναό, και τρίτη μία κόρη, η Πρωτογένεια, που γέννησε από τον Δία τον Αέθλιο. Από τον Έλληνα και τη νύμφη Ορσηίδα γεννήθηκαν ο Δώρος, ο Ξούθος και ο Αίολος. Αυτός (ο Έλλην) ονόμασε, από το δικό του όνομα, Έλληνες όσους λέγονταν πρώτα Γραικοί και μοίρασε τη χώρα τους στα παιδιά του. Βλ. Απολλόδωρου «Βιβλιοθήκη», 1,7,2-3. Μετάφραση.

[12] Κατά την μυθολογία η ίδρυση του μαντείου έγινε ως εξής: Δύο μαύρα περιστέρια πέταξαν από τη Θήβα της Αιγύπτου˙ το ένα πήγε στη Λιβύη και το άλλο έφτασε στη Δωδώνη. Κι αφού κάθισε σε μια βαλανιδιά, μίλησε μ' ανθρώπινη φωνή και είπε ότι πρέπει εκεί να ιδρυθεί ένα μαντείο του Δία. Αυτά τα λόγια θεωρήθηκαν σαν θεϊκή προσταγή κι έτσι ιδρύθηκε το μαντείο. Βλ. Ηρόδοτος, Β,55. Μετάφραση.

Το ιερό των Δελφών.

Τέλος, τα Ολύμπια, γιορτή προς τιμή του Δία, που γινόταν κάθε τέσσερα χρόνια στην Ολυμπία της Πελοποννήσου ήταν η πιο μεγάλη θρησκευτική γιορτή της ελληνικής αρχαιότητας. Στους Ολυμπιακούς αγώνες, που διοργανώνονταν στα πλαίσια της θρησκευτικής γιορτής, συγκεντρώνονταν Έλληνες από τα πέρατα του ελληνικού κόσμου.

Χαρακτηριστική ήταν και η ενότητα της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας. Όμοιοι ρυθμοί στην τέχνη και όμοιοι τρόποι στη λογοτεχνική έκφραση (έπος, λυρική ποίηση) επικράτησαν τις ίδιες περίπου περιόδους σε όλες τις περιοχές όπου υπήρχαν Έλληνες.

Αυτοί ήταν σε γενικές γραμμές οι εσωτερικοί δεσμοί των Ελλήνων, που εξωτερικά παρουσιάζονται διασπασμένοι, με πολλά ανεξάρτητα κράτη. Όμως οι αρχαίοι Έλληνες, αν και είχαν συνείδηση της εθνικής τους ενότητας, ποτέ δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν την πολιτική τους διάσπαση και να δημιουργήσουν ένα ενιαίο εθνικό κράτος.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

• Ποιες οι συνέπειες από τη δωρική μετανάστευση;

• Ποια μορφή εμφανίζει η πολιτική και οικονομική οργάνωση στη γεωμετρική περίοδο;

• Τι γνωρίζετε για τη θρησκεία των Ελλήνων;

• Τα ομηρικά έπη και η σημασία τους.

• Τι γνωρίζετε για το Β΄ μεγάλο αποικισμό και ποια τα αποτελέσματά του;

• Ποια είναι τα στάδια της πολιτικής εξέλιξης των Ελλήνων;

• Ποιες οι σημαντικότερες πτυχές της αρχαϊκής τέχνης;

• Οι τρεις τάξεις των κατοίκων του σπαρτιατικού κράτους; Ποιες ήταν, ποια πολιτικά δικαιώματα και ποιες στρατιωτικές υποχρεώσεις είχε καθεμιά;

• Πώς ήθελε τους πολίτες του το σπαρτιατικό κράτος και γιατί;

• Ποια τα διοικητικά σώματα της περιόδου και ποιες οι αρμοδιότητες που είχε το καθένα;

• Ποια διοικητικά σώματα εμφανίζονται στην περίοδο της αριστοκρατίας του Δράκοντα, του Σόλωνα και του Κλεισθένη και ποιος ο ρόλος τους;

• Πώς αντιμετώπισε ο Σόλωνας το πρόβλημα των αγροτικών χρεών;

• Πώς κατόρθωσε ο Πεισίστρατος να εγκαθιδρύσει τυραννίδα;

• Ποια η σημασία των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη;

• Ποιοι οι σημαντικότεροι πανελλήνιοι δεσμοί στα αρχαϊκά χρόνια;

IV. ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η «κλασική εποχή»[13] είναι η περίοδος της αρχαίας ελληνικής ιστορίας που καλύπτει τον 5ο και το μεγαλύτερο μέρος του 4ου αιώνα π.Χ. Στους δύο αυτούς αιώνες και παρά τις συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις, οι Έλληνες κατορθώνουν να δημιουργήσουν ένα θαυμάσιο πολιτισμό. Η φιλοσοφία, η ποίηση, η αρχιτεκτονική, η μουσική και οι θεότητες ήταν κοινά αγαθά όλων των Ελλήνων, που ταξίδευαν από τόπο σε τόπο και από τη μία πόλη – κράτος στην άλλη, μαζί με τα εμπορεύματα και τους δημιουργούς τους, τους φιλοσόφους, τους ποιητές, τους αρχιτέκτονες, τους μουσικούς και τους ηθικοδιδάσκαλους, ως να μην υπήρχαν σύνορα ανάμεσα στις πόλεις – κράτη.

Η προσπάθεια των Περσών να επεκτείνουν την κυριαρχία τους στην Ευρώπη αντιμετωπίστηκε από πολλές ελληνικές πόλεις, οι οποίες, προασπίζοντας τις βασικές επιδιώξεις τους, την ελευθερία, την αυτονομία και την αυτάρκεια, κατόρθωσαν ενωμένες να αποφύγουν την υποδούλωση. Οι Πέρσες, ύστερα από την ήττα τους, αποσύρθηκαν από το Αιγαίο και άφησαν ανενόχλητους τους Έλληνες για πολλά χρόνια, ωσότου άρχισαν να εκδηλώνονται οι διασπαστικές αδυναμίες τους που οδήγησαν στον καταστρεπτικό Πελοποννησιακό Πόλεμο.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος εγκαινιάζει μια σειρά εμφύλιων πολέμων, που συνεχίζονται στο πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ., και έχουν ως αποτέλεσμα την παρακμή των πόλεων-κρατών της Νότιας Ελλάδας. Στο δεύτερο μισό του αιώνα η Μακεδονία επιβάλλεται στα άλλα ελληνικά κράτη και ο βασιλιάς της Αλέξανδρος πραγματοποιεί τη μεγάλη εκστρατεία του στην Ασία.

[13] Η ονομασία «κλασικός» προέρχεται από την τέχνη της εποχής και έχει την έννοια της τελειότητας.

1. ΟΙ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (490-479 π.Χ.)

Στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. η Περσική Αυτοκρατορία, στην προσπάθειά της να επεκταθεί, επιτέθηκε εναντίον των ελληνικών κρατών και απείλησε την ανεξαρτησία τους. Η περσική επίθεση αποκρούστηκε τελικά ύστερα από μια σειρά πολεμικών συγκρούσεων που είναι γνωστές στην ιστορία ως Περσικοί Πόλεμοι.

Οι ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας έχασαν νωρίς την ανεξαρτησία τους. Τις προσάρτησε το γειτονικό κράτος της Λυδίας και γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ., στην εποχή του Λυδού βασιλιά Κροίσου, μόνο η Μίλητος είχε κατορθώσει να παραμείνει ανεξάρτητη.

Η κυριαρχία των Λυδών δεν ήταν πολύ καταπιεστική και οι μικρασιάτικες ελληνικές πόλεις συνέχιζαν να ακμάζουν οικονομικά και πολιτιστικά. Όταν όμως, μετά τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ., υποτάχθηκαν στους Πέρσες[14], η υποδούλωσή τους έγινε πιο βαριά. Υποχρεώθηκαν να πληρώνουν φόρους και να παρέχουν στον Πέρση βασιλιά στρατό και στόλο. Τη διοίκησή τους ανέλαβαν Έλληνες τύραννοι, που ήταν έμπιστοι των Περσών, εξυπηρετούσαν τα περσικά συμφέροντα και φρόντιζαν να είναι άριστοι στους κυρίαρχους, για να διατηρούν την εξουσία.

Οι πληθυσμοί των ελληνικών πόλεων βρισκόταν σε επαναστατικό αναβρασμό και περίμεναν την κατάλληλη ευκαιρία για να εξεγερθούν. Η αφορμή δεν άργησε να δοθεί. Το 500 π.Χ. οι ολιγαρχικοί της Νάξου, που τους είχαν εξορίσει οι δημοκρατικοί, ζήτησαν τη βοήθεια του τυράννου της Μιλήτου, Αρισταγόρα, για να ξαναπάρουν την εξουσία. Ο Αρισταγόρας υποκίνησε τον Πέρση σατράπη της Ιωνίας να στείλει στρατό και στόλο και να καταλάβει το νησί. Η εκστρατεία όμως αυτή απέτυχε, τότε γνωρίζοντας ότι ο λαός των ιωνικών πόλεων ήταν έτοιμος να επαναστατήσει, αποφάσισε να κάνει αυτός πρώτος την

[14] Οι Πέρσες ήταν ινδοευρωπαϊκής καταγωγής, εγκατεστημένοι ανατολικά της Μεσοποταμίας στο νότιο τμήμα της περιοχής του Ιράν.

αρχή της εξέγερσης. Αμέσως και οι άλλες ιωνικές πόλεις επαναστάτησαν εναντίον της περσικής κυριαρχίας, το 499 π.Χ.

Από την Ελλάδα έστειλαν βοήθεια η Αθήνα και η Ερέτρια. Αρχικά η επανάσταση είχε επιτυχίες, στο τέλος όμως οι Πέρσες νίκησαν τους επαναστάτες και κατέστρεψαν τη Μίλητο, την κυριότερη από τις ιωνικές πόλεις. Η βοήθεια των Ελλήνων εξόργισε τον Δαρείο, τον βασιλιά των Περσών. Αποφάσισε να τους τιμωρήσει και έστειλε εναντίον τους πολύ στρατό με αρχηγό τον Μαρδόνιο. Η εκστρατεία του όμως απέτυχε, μετά την καταστροφή του στόλου του στο ακρωτήρι του Άθωνα από τρικυμία, και ο Μαρδόνιος γύρισε άπρακτος στην Περσία. Η αποτυχημένη αυτή εκστρατεία το 492 π.Χ., ήταν η αρχή μόνο της επίθεσης των Περσών κατά της Ελλάδας. Στη συνέχεια παραθέτονται οι σημαντικότερες μάχες που είχαν καίρια αποτελέσματα στην έκβαση των Περσικών Πολέμων.

1.1. Η μάχη του Μαραθώνα 490 π.Χ.

Το 490 π.Χ. έγινε η δεύτερη περσική εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας, με αρχηγούς τους στρατηγούς Δάτη και Αρταφέρνη. Ειδικός σκοπός ήταν να τιμωρηθούν οι Αθηναίοι και οι Ερετριείς για τη βοήθεια που είχαν δώσει στους Ίωνες. Παράλληλα όμως ήταν και η αρχή για την πραγματοποίηση του σχεδίου υποταγής ολόκληρης της Ελλάδας.

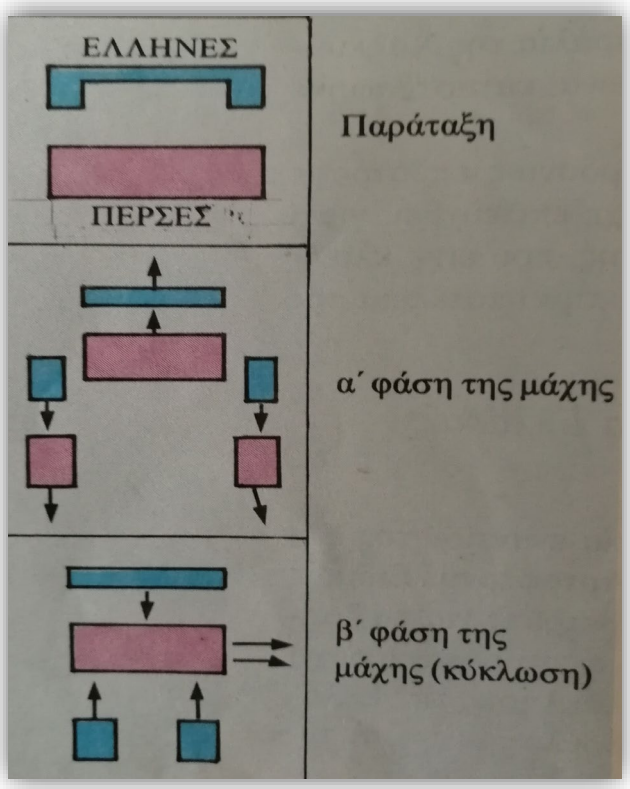

Σχηματική παράσταση της μάχης του Μαραθώνα.

Ο περσικός στρατός ετοιμάστηκε γρήγορα, μπήκε στα καράβια και αποβιβάστηκε στο Μαραθώνα, κοντά στην Αθήνα. Εκεί 10000 Αθηναίοι και 1000 Πλαταιείς παρατάχθηκαν στην πεδιάδα του Μαραθώνα για ν' αντιμετωπίσουν μόνοι τούς αριθμητικά ανώτερους εχθρούς. Ο στρατηγός των Αθηναίων Μιλτιάδης ενίσχυσε πιο πολύ τα δύο άκρα της παράταξής του, σε αντίθεση με τους Πέρσες που ενίσχυσαν το κέντρο. Έτσι όταν άρχισε η μάχη οι

Αθηναίοι επιτέθηκαν με ορμή, έσπασαν τις απέναντί τους γραμμές των Περσών και κύκλωσαν το κέντρο της παράταξής τους. Πολλοί Πέρσες έτρεξαν προς τη θάλασσα να σωθούν. Ένας Αθηναίος στρατιώτης, τρέχοντας, έφτασε στην Αθήνα και μετέφερε την είδηση για τη μεγάλη νίκη.[15] Μετά την ήττα στο Μαραθώνα, οι Πέρσες δοκίμασαν να φτάσουν στην Αθήνα και από τη θάλασσα. Βρήκαν όμως και εκεί παραταγμένους τους Αθηναίους. Έτσι, δεν τόλμησαν να αποβιβαστούν και νικημένοι πήραν τον δρόμο του γυρισμού.

1.2. Η μάχη των Θερμοπυλών 480 π.Χ.

Ο Δαρείος λυπήθηκε πολύ για την ήττα του στρατού του στο Μαραθώνα, αλλά δεν απογοητεύτηκε. Ενώ όμως συνέχιζε τις προετοιμασίες για νέα εκστρατεία, πέθανε και το έργο του ανέλαβε ο Ξέρξης. Ο Ξέρξης έδωσε διαταγή να ετοιμαστεί ο στρατός και ο στόλος. Ανέλαβε μάλιστα ο ίδιος αρχηγός της εκστρατείας. Ο στρατός, αμέτρητες χιλιάδες, βάδιζε από την ξηρά, ενώ ο στόλος έπλεε παράλληλα στη θάλασσα.

Οι αρχηγοί των Ελλήνων αποφάσισαν να αντισταθούν και έστειλαν στρατό στα στενά των Θερμοπυλών. Αρχηγός του στρατού ορίστηκε ο βασιλιάς της Σπάρτης Λεωνίδας. Όταν έφτασε ο Ξέρξης στις Θερμοπύλες ζήτησε από τους Έλληνες να παραδώσουν τα όπλα. Ο Λεωνίδας περήφανος του απάντησε: «Μολών Λαβέ», δηλαδή «Έλα να τα πάρεις». Οι Πέρσες τότε επιτέθηκαν με ορμή. Οι Έλληνες ήταν πολύ λίγοι ο χώρος όμως που διάλεξαν για την άμυνά τους ήταν στενός κι έτσι, οι Πέρσες δεν μπορούσαν να πολεμήσουν όλοι μαζί.

---

[15] Λένε ότι ένας Αθηναίος οπλίτης έφθασε τρέχοντας στην Αθήνα, για να αναγγείλει την είδηση της μεγάλης νίκης στο Μαραθώνα. Μόλις πρόφτασε να πει «Νενικήκαμεν» (νικήσαμε), έπεσε νεκρός.
Το 1896 μ.Χ.. που ξανάρχισαν οι Ολυμπιακοί αγώνες, προστέθηκε και το αγώνισμα του μαραθώνιου δρόμου, για να θυμίζει στους λαούς την περίφημη μάχη για την ελευθερία και ιδιαίτερα τον τρόπο που αναγγέλθηκε η νίκη αυτή στους Αθηναίους, Ο μαραθώνιος δρόμος γίνεται από τότε σε όλους τους Ολυμπιακούς αγώνες. Οι δρομείς τρέχουν απόσταση 42 χιλιομέτρων και 195 μέτρων, όση δηλαδή είναι η απόσταση από τον Μαραθώνα στην Αθήνα. Πρώτος νικητής στο αγώνισμα το 1896 ήταν ο Αθηναίος Σπύρος Λούης.

Όσες φορές δοκίμασαν να σπάσουν τις γραμμές των Ελλήνων, δεν το κατάφεραν. Όμως στο κρίσιμο σημείο της μάχης παρουσιάστηκε ένας προδότης, ο Εφιάλτης, που οδήγησε τους Πέρσες πίσω από το βουνό, έτσι βρέθηκαν στα νώτα των Ελλήνων και τους κύκλωσαν. Ο Λεωνίδας έδωσε τότε εντολή στους άλλους Έλληνες να φύγουν. Έμειναν μόνο τριακόσιοι Σπαρτιάτες και εφτακόσιοι Θεσπιείς, οι οποίοι πολεμώντας γενναία σκοτώθηκαν όλοι. Το παράδειγμα όμως της φιλοπατρίας και της ανδρείας τους έμεινε αιώνιο στην ιστορία.

1.3. Η ναυμαχία της Σαλαμίνας 480 π.Χ.

Μετά τις Θερμοπύλες ο Ξέρξης έφτασε στην Αθήνα. Οι Πέρσες την έκαψαν, οι Αθηναίοι όμως είχαν προλάβει να φύγουν. Ο ελληνικός στόλος με αρχηγό τον Θεμιστοκλή παρατάχθηκε στα στενά της Σαλαμίνας. Εκεί έπλευσε και ο περσικός και κύκλωσε τον ελληνικό. Ο Θεμιστοκλής διέταξε επίθεση. Τα μικρά και ευκίνητα ελληνικά καράβια με έμπειρους ναυτικούς προξένησαν μεγάλες καταστροφές στους Πέρσες. Ο βασιλιάς Ξέρξης παρακολουθούσε τη σύγκρουση από την κορυφή του βουνού Αιγάλεω. Είδε την ήττα του στόλου του και αποφάσισε να εγκαταλείψει την Ελλάδα.

Έμεινε όμως αρκετός περσικός στρατός στην Ελλάδα με αρχηγό τον Μαρδόνιο. Σε νέα φονική μάχη, που έγινε στις Πλαταιές το 479 π.Χ., οι Πέρσες νικήθηκαν κι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν οριστικά την Ελλάδα. Οι νίκες στους πολέμους κατά των Περσών έκαναν τους Έλληνες να αισθάνονται υπερήφανοι.

Η απόκρουση της περσικής επίθεσης είναι ένα γεγονός με πολύ μεγάλη σημασία όχι μόνο για τον ελληνισμό, αλλά και για τον κόσμο ολόκληρο. Οι ελληνικές πόλεις εξασφάλισαν την ελευθερία τους, δηλαδή την απαραίτητη προϋπόθεση για την πολιτική, πολιτιστική και οικονομική τους ανάπτυξη. Μπόρεσαν έτσι, στα χρόνια που ακολούθησαν, να δημιουργήσουν έναν λαμπρό πολιτισμό, τα επιτεύγματα του οποίου έγιναν κτήμα ολόκληρης της ανθρωπότητας.

2. Ο ΧΡΥΣΟΣ ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

Μετά την οριστική νίκη κατά των Περσών, ο συμμαχικός ελληνικός στόλος ανέλαβε επιθετικό τώρα πια πόλεμο εναντίον τους, με ηγέτη τον Παυσανία[16]. Όμως η αυταρχική συμπεριφορά του δημιούργησε σοβαρές δυσαρέσκειες στους συμμάχους, με αποτέλεσμα οι Σπαρτιάτες να τον ανακαλέσουν στην Σπάρτη και οι ίδιοι να αποσυρθούν από την ηγεσία της συμμαχίας.

Όταν αποχώρησαν οι Σπαρτιάτες, οι ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας και των νησιών και επειδή η περσική απειλή εξακολουθούσε να υπάρχει, στράφηκαν προς την Αθήνα που διέθετε ισχυρή δύναμη και φαινόταν διατεθειμένη να αναλάβει την ηγεσία του αγώνα.

Η Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία ιδρύθηκε το 478 π.Χ. Οι πόλεις – μέλη της είχαν ίσα δικαιώματα και πρόσφεραν πλοία ή χρήματα για τον κοινό σκοπό. Το κοινό ταμείο βρισκόταν στη Δήλο. Τις υποχρεώσεις των συμμάχων όρισε ένας Αθηναίος πολιτικός, ο γνωστός για τη δικαιοσύνη του, Αριστείδης.

Ο Κίμων, γιος του Μιλτιάδη ως αρχηγός του συμμαχικού στόλου έδιωξε τους Πέρσες από ορισμένες θέσεις που κατείχαν στη Θράκη και έφερε νέες πόλεις στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Η δύναμη της Αθήνας μεγάλωσε έτσι πάρα πολύ. Οι Αθηναίοι μετέφεραν τη διαχείριση του ταμείου στην Αθήνα και γενικά φέρονταν τόσο αυταρχικά στους συμμάχους, που η συμμαχία μετατράπηκε σε ηγεμονία της Αθήνας.

Άρχισε τότε να δημιουργείται αντιζηλία ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη. Το χάσμα που τις χώριζε μεγάλωνε διαρκώς και οι Έλληνες είχαν χωριστεί σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Δεν είχε φτάσει όμως η στιγμή για την τελική αναμέτρηση. Το 446 π.Χ. συμφώνησαν να κάνουν ειρήνη για τριάντα χρόνια. Η ειρήνη αυτή έγινε με πρωτοβουλία του Περικλή, του νέου μεγάλου ηγέτη της Αθήνας.

---

[16] Στρατηγός των Σπαρτιατών, επίτροπος του ανήλικου Πλειστάρχου, γιου του Λεωνίδα. Αρχιστράτηγος των Ελλήνων στη μάχη των Πλαταιών το 479 π.Χ., που θανατώθηκε στην πατρίδα του ως ένοχος προδοσίας (467-466 π.Χ.).

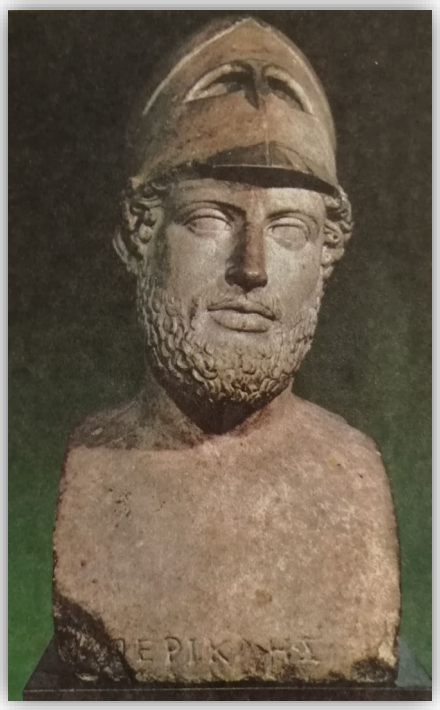

Ο Περικλής ήταν γιος του Ξανθίππου και της Αγαρίστης. Ξεχώριζε για τη ρητορική του ικανότητα, σαν πολιτικός είχε ύφος, ήθος, πάθος μεγάλου ηγέτη και μεγάλη πίστη στην αξία και δύναμη του λαό. Για να μην απέχουν οι φτωχοί από τη διαχείριση των κοινών, εξαιτίας βιοτικών αναγκών, ο Περικλής καθιέρωσε τον βουλευτικό, τον εκκλησιαστικό και τον δικαστικό μισθό. Έτσι μπορούμε να πούμε, ότι ναι μεν ο Κλεισθένης δίνει το δικαίωμα συμμετοχής στη διοίκηση με τις μεταρρυθμίσεις του, αλλά ο Περικλής δίνει τη δυνατότητα.

Την πόλη κυβερνούσαν ουσιαστικά οι ελεύθεροι πολίτες της που συγκροτούσαν την Εκκλησία του Δήμου. Εκεί παίρνονταν με ψηφοφορία αποφάσεις για όλα τα σοβαρά ζητήματα του κράτους. Όλοι οι πολίτες που έπαιρναν μέρος στην Εκκλησία του Δήμου είχαν το δικαίωμα να μιλήσουν και να πουν τη γνώμη τους. Η Εκκλησία του Δήμου, η Βουλή, η Ηλιαία και οι δέκα στρατηγοί είναι τα τέσσερα βασικά σώματα στα οποία στηρίχτηκε η Αθηναϊκή δημοκρατία.

Οι κάτοικοι της Αθήνας στα χρόνια της ακμής υπολογίζονταν σε 600 χιλ. Αυτοί χωρίζονταν σε 3 κοινωνικές τάξεις:

- Αθηναίοι πολίτες: Περίπου 140 χιλ. Με ψήφισμα του Περικλή γνήσιος

Αθηναίος πολίτη ήταν εκείνος του οποίου και οι δυο γονείς ήταν Αθηναίοι. Είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

● Μέτοικοι: Έλληνες από διάφορες περιοχές του κράτους που κατοικούσαν μόνιμα στην Αθήνα. Ήταν ελεύθεροι αλλά δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Την εποχή αυτή η οικονομική ακμή της Αθήνας είχε προσελκύσει μεγάλο πλήθος μετοίκων και πολλοί απ' αυτούς είχαν πλουτίσει.

● Δούλοι: Αυτοί ξεπερνούσαν τις 200 χιλιάδες. Δεν είχαν κανένα δικαίωμα και ανήκαν αποκλειστικά στους κυρίους τους. Εργάζονταν στους αγρούς, στα εργοστάσια, στα ορυχεία ή ασχολούνταν με οικιακές εργασίες. Ήταν το κυριότερο μέσο παραγωγής. Η δημοκρατία βελτίωσε κάπως τη θέση τους, παρέχοντάς τους πιο ανθρώπινη μεταχείριση.

Στα μέσα του 5^{ου} αιώνα η Αθήνα εξελίχθηκε σε μεγάλο οικονομικό κέντρο. Η οικονομία ήταν ιδιωτική αλλά το κράτος υποβοηθούσε σε διάφορους τρόπους τις οικονομικές δραστηριότητες των πολιτών.

Στο τομέα της γεωργίας δόθηκε ιδιαίτερη φροντίδα στην καλλιέργεια προϊόντων που εξάγονταν, όπως το λάδι και το κρασί. Την ανάπτυξη της βιοτεχνίας ευνόησε η εξασφάλιση πολλών πρώτων υλών από τις περιοχές της αθηναϊκής ηγεμονίας καθώς και η δημιουργία νέων αγορών. Μεγάλη άνθηση σημείωνε κατά την εποχή αυτή και το αθηναϊκό εμπόριο. Ο Πειραιάς έγινε το σημαντικότερο εμπορικό λιμάνι και η εμπορική δραστηριότητα της Αθήνας απλώθηκε και στη Δύση.

Τα σημαντικότερα έσοδα του κράτους προέρχονταν από την εκμετάλλευση των μεταλλείων και των ορυχείων, από τους φόρους που ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν οι σύμμαχοι, και από τους φόρους που πλήρωναν οι μέτοικοι. Στις δαπάνες του κράτους περικλείονταν οι μισθοί των κληρωτών αρχόντων, η αποζημίωση των πολιτών που συμμετείχαν στη διοίκηση, οι κατασκευές δημόσιων έργων, τα έξοδα για τον στρατό και τον στόλο κ.ά. Στα χρόνια του Περικλή καθιερώθηκε να δίνει η πολιτεία στους πιο φτωχούς πολίτες χρήματα για παρακολούθηση μορφωτικών θεαμάτων, όπως το θέατρο.

Στην αρχαία Αθήνα, η εκπαίδευση ήταν αποκλειστικά ιδιωτική. Παρ' όλα αυτά και οι πιο φτωχοί φρόντιζαν, ώστε τα παιδιά τους να αποκτήσουν τη βασική μόρφωση και να γίνουν σωστοί και χρήσιμοι πολίτες. Από την ηλικία των 7 ετών τα αγόρια άρχιζαν τη φοίτηση στα σχολεία, ενώ τα κορίτσια παρέμεναν στα σπίτια τους ασχολούμενα με οικιακές εργασίες. Η μόρφωση των νέων ολοκληρωνόταν με τη φοίτηση στα γυμναστήρια και την παρακολούθηση συζητήσεων και ομιλιών σε όλους τους κοινούς χώρους των Αθηνών, που είχαν μεταβληθεί τότε σε υπαίθρια πανεπιστήμια. Η στρατιωτική αγωγή των νέων άρχιζε ταυτόχρονα με την εγγραφή τους στους πολιτικούς καταλόγους, σε ηλικία 18 ετών. Η πολιτεία τους έδινε δωρεάν οπλισμό και αυτοί έδιναν όρκο ότι ποτέ δεν θα τον έστρεφαν εναντίον της. Η θητεία ήταν διετής, αλλά, οι στρατιωτικές υποχρεώσεις ήταν ακαθόριστης διαρκείας.

3. Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.)

Το 431 π.Χ. ξέσπασε ένας καταστροφικός εμφύλιος πόλεμος, που κράτησε 27 ολόκληρα χρόνια και αναστάτωσε τον ελληνικό κόσμο. Η αιτία ήταν ο ανταγωνισμός μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης να κυριαρχήσουν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Ένα ακόμα βασικό αίτιο ήταν ο οικονομικός ανταγωνισμός ανάμεσα στην Αθήνα και την Κόρινθο, την ισχυρότερη πόλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας μετά τη Σπάρτη.

Ένταση στις σχέσεις Αθήνας και Σπάρτης δημιουργούσε και το γεγονός ότι οι Αθηναίοι υποστήριζαν σε όλες τις πόλεις τις δημοκρατικές παρατάξεις, ενώ αντίθετα οι Σπαρτιάτες τις ολιγαρχικές. Από τους δύο μεγάλους συνασπισμούς που αναμετρήθηκαν στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, ο σπαρτιάτικος είχε υπεροχή στον πεζικό στρατό, ενώ ο αθηναϊκός στο ναυτικό και στα οικονομικά μέσα. Οι Σπαρτιάτες ισχυρίζονταν ότι πολεμούσαν να ελευθερώσουν τις ελληνικές πόλεις από την κηδεμονία των Αθηναίων και είχαν κερδίσει τη συμπάθεια μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης. Η ολιγαρχική και ανελεύθερη Σπάρτη παρουσιαζόταν

ως υπέρμαχος της ελευθερίας των Ελλήνων και σ' αυτό βοηθούσε η ηγεμονική πολιτική που ασκούσαν οι Αθηναίοι στους συμμάχους τους.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος χωρίζεται σε τρεις περιόδους:

● Α΄ περίοδος του πολέμου (431-421 π.Χ.). Από την αρχή του πολέμου έγινε φανερό ότι και οι δύο κύριοι αντίπαλοι μαζί με τους συμμάχους τους διέθεταν ισχυρές δυνάμεις και δεν θα ήταν εύκολο να φτάσουν στην πολυπόθητη νίκη. Οι μάχες στην ξηρά και στη θάλασσα διαρκούσαν κάθε χρόνο από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο. Μετά από δέκα χρόνια, την άνοιξη του 421 π.Χ., οι αντιμαχόμενες παρατάξεις εξαντλημένες από τις συνεχείς και άκαρπες συγκρούσεις υπέγραψαν τη «Νικίειο ειρήνη», που πήρε το όνομά της από τον Αθηναίο διαπραγματευτή Νικία. Τη συνθήκη όμως αυτή δεν δέχτηκαν οι σύμμαχοι της Σπάρτης.

● Β΄ περίοδος – Σικελική εκστρατεία (415-413 π.Χ.). Λόγω των κατακτητικών τάσεων των Αθηναίων και των φιλόδοξων σχεδίων του Αλκιβιάδη, στρατηγού των Αθηναίων, το πεδίο της μάχης μεταφέρεται στη Σικελία. Αφορμή ήταν η έκκληση των κατοίκων της πόλης Έγεστα στη Σικελία να τους βοηθήσουν εναντίον των Συρακουσίων. Οι Συρακούσιοι με τη βοήθεια των Σπαρτιατών κατάφεραν τελικά να καταστρέψουν τη ναυτική και πεζική δύναμη των Αθηναίων. Όσοι απ' αυτούς επέζησαν πουλήθηκαν ως δούλοι ή πέθαναν από τις κακουχίες στα λατομεία της Σικελίας. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που κατάφεραν να γυρίσουν σώοι στην πατρίδα τους.

● Γ΄ περίοδος – Δεκελεικός Πόλεμος (413-404 π.Χ.). Μετά την ανασυγκρότηση του αθηναϊκού στόλου και όσο η Αθήνα κυριαρχούσε στη θάλασσα μπορούσε να συνεχίζει τον πόλεμο. Στο μεταξύ οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν το φρούριο της Δεκέλειας, μόλις λίγα χιλιόμετρα έξω από την Αθήνα και έφτιαξαν ισχυρό στόλο με την οικονομική βοήθεια των Περσών, αφήνοντας έτσι την πατροπαράδοτη τακτική του πολέμου στην ξηρά.

Το πεδίο της μάχης μεταφέρεται στη θαλάσσια περιοχή της Ιωνίας. Ο στρατηγός των Σπαρτιατών Λύσανδρος με μία αιφνιδιαστική επίθεση το 405 π.Χ.

κατέστρεψε τον αθηναϊκό στόλο στους Αιγός ποταμούς (Δαρδανέλλια). Στη συνέχεια απέκλεισε την Αθήνα και από τη θάλασσα. Οι Αθηναίοι, έχοντας χάσει πια τις σωματικές και ψυχικές τους δυνάμεις, ζήτησαν ειρήνη. Η συμφωνία, η οποία υπογράφτηκε ήταν με βαρείς όρους γι' αυτούς. Οι Σπαρτιάτες τους ζήτησαν να γκρεμίσουν τα Μακρά τείχη και τα τείχη του Πειραιά, να παραδώσουν το στόλο τους, εκτός από δώδεκα πλοία και να επιστρέψουν οι εξόριστοι ολιγαρχικοί στην πόλη. Ο πιο βαρύς όμως όρος ήταν να έχουν τους ίδιους εχθρούς και φίλους με τους Σπαρτιάτες και να τους ακολουθούν στις εκστρατείες τους.

Τα σημαντικότερα αποτελέσματα του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν: χάνεται η λάμψη του κλασικού πολιτισμού, παρακμάζει το εμπόριο και η οικονομία, διαιωνίζεται η έριδα μεταξύ των Ελλήνων, αναμειγνύονται στα εσωτερικά της Ελλάδας οι Πέρσες, επιβάλλονται ολιγαρχικά καθεστώτα και οι πολίτες αρχίζουν να ενδιαφέρονται περισσότερο για τα ατομικά παρά για τα δημόσια ζητήματα.

Ο πόλεμος σφοδρός και άγριος όπως όλοι οι εμφύλιοι πόλεμοι και μακρύς σε διάρκεια, γκρέμισε τις ηθικές αξίες και έκανε τους ανθρώπους σκληρούς. Στις σχέσεις τους επικράτησε το δίκαιο του ισχυρού.

Έπειτα από τον εμφύλιο αυτό σπαραγμό, ο οποίος επέφερε το τέλος της Αθηναϊκής ηγεμονίας και την έναρξη της Σπαρτιατικής, αρχίζει να εμφανίζεται σταδιακά αλλά σταθερά μία άλλη ηγεμονία η Μακεδονική που κατά τα χρόνια της ακμής της και με τη μεγάλη φυσιογνωμία των δύο προσωπικοτήτων της, Φίλιππο Β΄ και (Μέγα) Αλέξανδρο Γ΄, θ' αλλάξει τη ροή της ιστορίας.

4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 5ΟΥ ΑΙΩΝΑ π.Χ.

Το σημαντικότερο λογοτεχνικό είδος που στον 5ο αιώνα παίρνει την οριστική του μορφή και σημειώνει ιδιαίτερη άνθηση είναι η δραματική ποίηση, το δράμα, το ποιητικό έργο που γράφεται για να παιχτεί στη σκηνή από

ηθοποιούς. Τα δράματα που η υπόθεσή τους ήταν σοβαρή ονομάζονταν «τραγωδίες» και οι ποιητές τους τραγικοί ποιητές, ενώ «κωμωδίες» ονομάζονταν τα δράματα που η υπόθεσή τους ήταν εύθυμη, κωμική. Κύριοι εκπρόσωποι της τραγωδίας είναι οι Αισχύλος, Σοφοκλής και Ευριπίδης. Ο Αισχύλος (525-456 π.Χ.) συμμετείχε στους Περσικούς Πολέμους. Χαρακτηριστικά του είναι η μεγαλοπρέπεια, η ρωμαλέα έμπνευση και τα υψηλά νοήματα. Στους ήρωές του έδωσε διαστάσεις υπερφυσικές, μακριά από τα ανθρώπινα μέτρα. Θεωρείται για τις καινοτομίες του πατέρας της τραγωδίας. Το έργο του είναι τεράστιο (80 έργα), από το οποίο σώθηκαν μόνο 7 (ολόκληρες) τραγωδίες και λίγα αποσπάσματα: οι «Πέρσες», οι «Ικέτιδες», οι «Επτά επί Θήβας», ο «Προμηθέας Δεσμώτης» και η τριλογία «Ορέστεια», η οποία αποτελείται από τα δράματα «Αγαμέμνων», «Ευμενίδες» και «Χοηφόροι».

Ο δεύτερος μεγάλος τραγικός της εποχής ο Σοφοκλής (496-406 π.Χ.) γεννήθηκε στην Αθήνα στο Δήμο του Κολωνού. Ήταν άνθρωπος πρόσχαρος από τη φύση του, γοητευτικός και αγαπητός σε όλους. Η συμβολή του στην εξέλιξη της τραγωδίας υπήρξε καταλυτική. Η πιο σημαντική καινοτομία του ήταν η εγκατάλειψη της συνεχόμενης τριλογίας που εισήγαγε ο Αισχύλος. Η γλώσσα γενικά του Σοφοκλή χαρακτηρίζεται από ευγένεια και λεπτότητα ανάλογη προς την αρμονία και τη συμμετρία της δραματικής του τέχνης. Ο Σοφοκλής δεν έπλασε τους ήρωές του υπερφυσικούς, όπως ο Αισχύλος, ούτε πραγματικούς, όπως ο Ευριπίδης. Τους έπλασε ιδανικούς, όπως έπρεπε να είναι, ακολουθώντας το μέτρο. Χαρακτηρίζεται από τον Ξενοφώντα ως ο τελειότατος των τραγικών. Τα έργα του είναι 120, από τα οποία σώζονται 7 (ακέραια): «Αίας», «Αντιγόνη», «Τραχίνιαι», «Οιδίπους τύραννος», «Ηλέκτρα», «Φιλοκτήτης» και «Οιδίπους επί Κολωνώ». Σώζονται και αποσπάσματα από το σατυρικό του δράμα «Ιχνευταί».

Ο τρίτος από τους τραγικούς ήταν ο Ευριπίδης (480-407 π.Χ). Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια με αρκετά μεγάλη περιουσία και διέθετε μια εξαίρετη πολύτιμη βιβλιοθήκη. Έγινε ο νεωτεριστής της τραγωδίας, μεταχειρίστηκε τα θρησκευτικά και ηθικά θέματα των παλαιών μύθων με

πρωτοτυπία, χωρίς να διστάσει να τους παραλλάξει, προκειμένου να πετύχει τον στόχο του. Ο Ευριπίδης αναλύει την ανθρώπινη φύση, τα ένστικτά της, τα πάθη της, τα κίνητρά της με ρεαλισμό. Από τα 90 έργα που έγραψε έχουν σωθεί οι τίτλοι των 81, και απ' αυτά υπάρχουν ακέραια μόνο τα 19, ένα σατυρικό δράμα, ο «Κύκλωψ» και 18 τραγωδίες: «Άλκηστις», «Ανδρομάχη», «Βάκχαι», «Εκάβη», «Ελένη», «Ηλέκτρα», «Ηρακλιδείς», «Ηρακλής», «Ικέτιδες», «Ιππόλυτος», «Ιφιγένεια η έν Αυλίδι», «Ιφιγένεια η έν Ταύροις», «Ίων», «Μήδεια», «Ορέστης», «Ρήσος», «Τρωάδες», «Φοίνισσαι».

Η κωμωδία σαν λογοτεχνικό είδος, εμφανίζεται πρώτα στη Σικελία και κατόπιν έρχεται στην Αθήνα όπου και θα πάρει την τελειότερη μορφή της. Εξοχότατος όλων είναι ο Αριστοφάνης (445-385 περ. π.Χ.). Αντιμετωπίζει στο έργο του όλα τα μεγάλα πνευματικά, πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα της εποχής του. Υπερασπίζει τα συντηρητικά ήθη, εχθρεύεται τις καινοτομίες και μέσα στη θύελλα του Πελοποννησιακού Πολέμου διαδίδει μήνυμα ειρήνης και ενότητας των Ελλήνων. Η ελευθεροστομία του και το άφθονο βωμολοχικό του στοιχείο ενώνονται με υπέροχους λυρικούς στίχους. Έγραψε πάνω από 40 κωμωδίες, από τις οποίες σώθηκαν 11 και λίγα αποσπάσματα: «Ειρήνη», «Αχαρνής», «Ιππής», «Λυσιστράτη», «Νεφέλαι», «Σφήκες», «Βάτραχοι», «Όρνιθες», «Εκκλησιάζουσαι», «Θεσμοφοριάζουσαι» και «Πλούτος».

Την εποχή αυτή ζουν και δίνουν το έργο τους οι πρώτοι μεγάλοι ιστορικοί της ελληνικής αρχαιότητας και πρώτοι ιστορικοί συγγραφείς στην παγκόσμια γραμματεία ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης.

● Ο Ηρόδοτος (484-425 περ. π.Χ.): Η καταγωγή του ήταν από την Αλικαρνασσό της Μ. Ασίας, ήταν πολυταξιδεμένος και πέρασε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του στην Αθήνα. Η ιστορία των λαών της Ανατολής και των ελληνικών κρατών καθώς και οι Περσικοί Πόλεμοι ως το τέλος τους παρουσιάζονται στο ιστορικό του έργο, το οποίο αργότερα διαιρέθηκε σε 9 βιβλία. Ακόμη στο πολύτιμό του έργο παραθέτει και ένα πλήθος πληροφοριών για διάφορους λαούς της αρχαιότητας, παρεμβάλλοντας στην αφήγηση και

πολλές παραδόσεις. Για το σημαντικό ιστορικό του έργο, που είναι και το πρώτο αξιόλογο, ο Ηρόδοτος ονομάστηκε «πατέρας της ιστορίας».

- Ο Θουκυδίδης (460-399 περ. π.Χ.): Η καταγωγή του ήταν από την Αθήνα. Έγραψε την ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου από την αρχή του μέχρι το 411 π.Χ., αλλά δεν πρόλαβε να την ολοκληρώσει επειδή πέθανε. Τα υπόλοιπα χρόνια του πολέμου περιγράφει ο Ξενοφώντας στα «Ελληνικά». Η ιστορία του Θουκυδίδη χωρίστηκε αργότερα σε 8 βιβλία. Στο έργο του προσπαθεί να εξακριβώσει πώς ακριβώς έγιναν τα γεγονότα, να τα περιγράψει με ακρίβεια και να ξεχωρίσει τις αιτίες από τις αφορμές. Είναι δηλαδή ο πρώτος επιστήμονας ιστορικός, ένας ερευνητής που απώτερος σκοπός του είναι η αλήθεια. Δικαιολογημένα θεωρείται ως ο μεγαλύτερος ιστορικός της αρχαιότητας.

Τον 5ο αι. στη φιλοσοφία έχουμε τους σοφιστές (δάσκαλοι που δίδασκαν με αμοιβή τη ρητορική, τη φιλοσοφία, τη μουσική, την ποίηση κ.ά.) και το Σωκράτη, όπου το πρόβλημα της φιλοσοφίας γίνεται ανθρωπολογικό δηλαδή η έρευνά της μεταφέρεται από τη φύση στον άνθρωπο. Οι πιο γνωστοί από τους σοφιστές είναι ο Πρωταγόρας από τα Άβδηρα και ο Γοργίας από τους Λεοντίνους. Για τον Σωκράτη, το αγαθό ταυτίζεται με τη γνώση, αλλά η γνώση πρέπει να έχει αφετηρία τον εαυτό μας, κέντρο της φιλοσοφίας του είναι το «γνώθι σ' αυτόν».

Πολύ γρήγορα μετά τη θριαμβευτική νίκη των Ελλήνων, η Αθήνα, που είχε πρόσφατα διαμορφώσει το δημοκρατικό της πολίτευμα, προβάλλει ως κύρια δύναμη στον ελληνικό χώρο. Ο Περικλής, χρησιμοποιώντας τους πόρους του κοινού ταμείου της αθηναϊκής συμμαχίας, και έχοντας στη διάθεσή του ένα μεγάλο επιτελείο από αρχιτέκτονες, γλύπτες, ζωγράφους, και άλλους καλλιτέχνες, έβαλε σε εφαρμογή ένα εξαιρετικό μεγαλόπνοο σχέδιο, που είχε ως αποτέλεσμα να αποκτήσει η Αθήνα και την καλλιτεχνική πρωτοπορία στον ελληνικό χώρο, αφού προηγουμένως είχε γίνει μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη. Κατασκευάζει τα λεγόμενα Μακρά Τείχη, που ένωναν την Αθήνα με τον Πειραιά, για την προστασία των Αθηναίων από τους πολέμους.

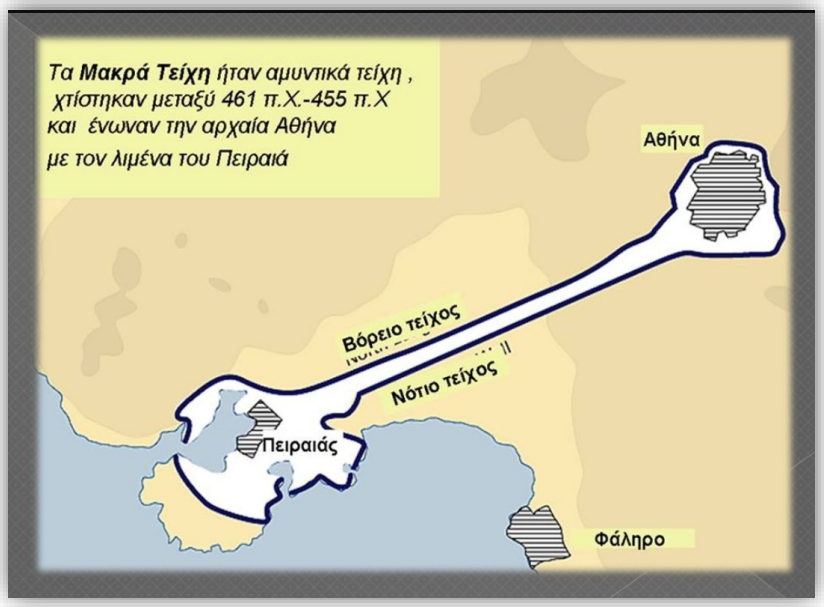

Η δόξα όμως του Περικλή είναι τα λαμπρά οικοδομήματα της Ακρόπολης, (Προπύλαια, ναός της Αθηνάς Νίκης, Παρθενώνας, Ερέχθειο) και άλλα μεγάλα έργα. Το πιο σημαντικό είναι ο Παρθενώνας, ναός αφιερωμένος στη θεά Αθηνά, χτισμένος από τους αρχιτέκτονες Ικτίνο και Καλλικράτη στο υψηλότερο σημείο του βράχου της Ακρόπολης. Οι εργασίες για την κατασκευή του άρχιζαν το 447 π.Χ. και τελείωσαν το 432 π.Χ. Οι Αθηναίοι ως τέλειοι εκφραστές του μέτρου, συνδύασαν τους δύο ρυθμούς δωρικό και ιωνικό για την κατασκευή του με σκοπό να δείξουν τη δύναμή τους και την πνευματική τους καλλιέργεια.

Η Ακρόπολη της Αθήνας κατά τον 5ο αι. π.Χ.

Τη σφραγίδα στη γλυπτική δίνουν με τα έργα τους σε κλασικό ύφος τρεις μεγάλοι γλύπτες: Ο Φειδίας, ο Μύρων και ο Πολύκλειτος με τα παγκοσμίως γνωστά έργα τους: το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς παρθένου (ύψος 12 μ.), το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Ολυμπία (ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου), τον Δισκοβόλο και τον Δορυφόρο.

Το άγαλμα της Αθηνάς στο εσωτερικό του Παρθενώνα τον 5ο αι. π.Χ.

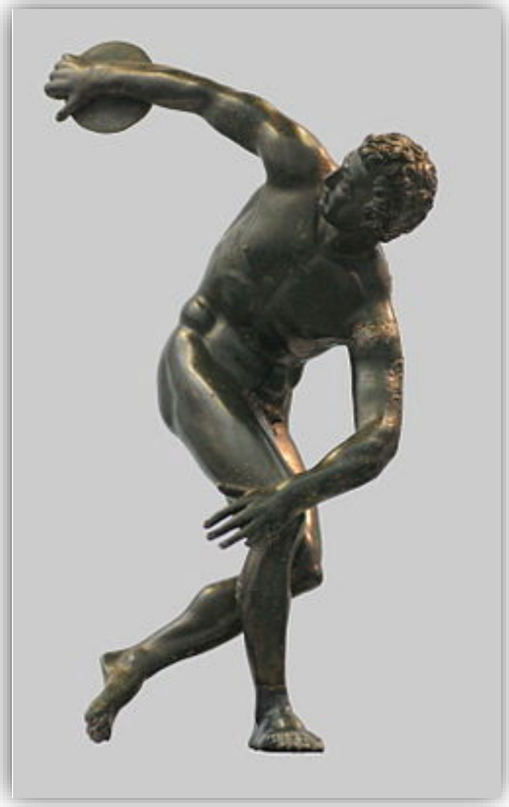

Στον 5ο αιώνα έχουμε και τους πρώτους μεγάλους ζωγράφους, γνωστούς από τη γραπτή παράδοση, όπως τον Πολύγνωτο και τον Παρράσιο. Πολλά από

τα έργα τους δεν μας σώθηκαν βέβαια, εξαιτίας των φθαρτών υλικών που χρησιμοποιούνταν στην ζωγραφική.

Η αττική αγγειογραφία συνεχίζει μετά τους Περσικούς Πολέμους την πορεία της χωρίς μεγάλες αλλαγές. Συνεχίζεται δηλαδή η ίδια τεχνοτροπία (η ερυθρόμορφη), τα ίδια σχήματα και τα ίδια θέματα μ' αυτά που ξέρουμε από το τέλος της αρχαϊκής εποχής. Μια χαρακτηριστική ομάδα αττικών αγγείων, κυρίως του β΄ μισού του 5ου αιώνα, είναι οι λευκές λήκυθοι. Οι αγγειογράφοι σχεδίαζαν πάνω στη λευκή επιφάνεια τους χρησιμοποιώντας διάφορα χρώματα, όπως καφέ, κόκκινο, κίτρινο, μαύρο, γαλάζιο και πράσινο. Τις περισσότερες φορές τα θέματά τους είναι σχετικά με τους νεκρούς. Μια μεγάλη συλλογή από αγγεία του 5ου αιώνα π.Χ. υπάρχει στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας.

Λευκή λήκυθος (Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας).

Σε καμιά άλλη περίοδο της ιστορίας, μέσα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα και σε τόσο μικρό χώρο, δεν παρουσιάστηκε τόσο λαμπρή πολιτιστική ανάπτυξη, όσο στην Ελλάδα κατά τον 5ο αιώνα. Δίκαια λοιπόν τα επιτεύγματα τής ανάπτυξης αυτής αποτελούν μέχρι σήμερα σταθμούς για την καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία των λαών.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

• Ποια τα αίτια και η αφορμή των Περσικών Πολέμων;

• Ποιες είναι οι σπουδαιότερες μάχες μεταξύ Ελλήνων και Περσών;

• Τι τέλος είχε ο πόλεμος αυτός;

• Ποιος ήταν ο σκοπός και ποια η οργάνωση της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας;

• Χαρακτηρίστε το έργο του Περικλή.

• Ποιες είναι οι κοινωνικές τάξεις στην Αθήνα τον 5ο αιώνα π.Χ.;

• Γιατί ξέσπασε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος και ποιες είναι οι συνέπειες του;

• Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα στον πολιτισμό του «χρυσού αιώνα».

V. ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Μια από τις πιο ταραγμένες περιόδους της αρχαίας ελληνικής ιστορίας ήταν η περίοδος του Πελοποννησιακού Πολέμου από το 404 π.Χ. ως τα μέσα περίπου του 4ου αι. π.Χ. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι οι εμφύλιες πολεμικές συγκρούσεις, που οδήγησαν τις ελληνικές πόλεις – κράτη σε σοβαρή οικονομική και κοινωνικοπολιτική κρίση. Η Σπάρτη, ισχυρή στην αρχή, χάνει γρήγορα την ηγεμονική της θέση, η Αθήνα συνέρχεται από την ήττα, χωρίς όμως να μπορέσει να αποκτήσει την παλιά της δύναμη, ενώ ως νέος διεκδικητής της ηγεμονίας εμφανίζεται για ένα διάστημα η Θήβα. Καμιά όμως από τις πόλεις της Νότιας Ελλάδας δεν ήταν σε θέση να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο. Ένα άλλο ελληνικό κράτος αρχίζει να πρωταγωνιστεί, η Μακεδονία.

Στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. η Μακεδονία υποτάχτηκε στους Πέρσες, μετά την απελευθέρωσή της έγινε και πάλι ανεξάρτητη και ο βασιλιάς της Αλέξανδρος Α΄(495-450 περ. π.Χ.) επιδόθηκε στην οργάνωση του κράτους και του στρατού του. Άλλος αξιόλογος βασιλιάς της Μακεδονίας ήταν ο Αρχέλαος (413-399 π.Χ.), ο οποίος μετέφερε την πρωτεύουσά του από τις Αιγές στην Πέλλα, ασχολήθηκε και αυτός με την εσωτερική οργάνωση και φρόντισε για την πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας του. Μετά το θάνατό του, το μακεδονικό κράτος πέρασε μια ταραγμένη περίοδο εξαιτίας των συγκρούσεων ανάμεσα σε διεκδικητές του θρόνου και των επιδρομών των Ιλλυρίων, ώσπου το 359 π.Χ. πήρε την εξουσία στα χέρια του ο Φίλιππος Β΄[17]. Αυτός συνδύαζε ξεχωριστές

[17] Για τις διπλωματικές ικανότητες του Φιλίππου μας περιγράφει ο Δημοσθένης. «Γιατί υπάρχει προπάντων αυτός ο φόβος, επειδή αυτός ο άνθρωπος (ο Φίλιππος) είναι πανέξυπνος και πάρα πολύ ικανός στο να χειρίζεται τις καταστάσεις, άλλοτε κάνοντας υποχωρήσεις, όταν αυτό τυχαίνει να τον ευνοεί, άλλοτε απειλώντας (και δικαιολογημένα θα φαινόταν πιστευτός), κι άλλοτε κατηγορώντας εμάς και την απουσία μας, μήπως κατορθώσει να αλλάξει τα πράγματα και να πάρει κάτι με το μέρος του.». Βλ. Δημοσθένη, Α΄ Ολυνθιακός, 3. Μετάφραση.

οργανωτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές ικανότητες με μια ισχυρή θέληση και μια ακαταπόνητη ενεργητικότητα. Φιλοδοξία του ήταν να κάνει τη Μακεδονία μεγάλη και ισχυρή δύναμη. Αρχικά στράφηκε εναντίον των γειτονικών λαών, που απειλούσαν την Μακεδονία με επιδρομές. Υπέταξε ένα μεγάλο τμήμα της χώρας των Παιόνων και νίκησε τους Ιλλυρίους διώχνοντάς τους από τα μακεδονικά εδάφη που είχαν καταλάβει. Στη συνέχεια επεδίωξε να κυριαρχήσει στα μακεδονικά παράλια, που τα κατείχαν ελληνικές αποικίες. Το 354 π.Χ. η μόνη περιοχή της Μακεδονίας που είχε μείνει έξω από την κυριαρχία του ήταν ένα τμήμα της Χαλκιδικής με την Όλυνθο, την οποία και αυτή σε λίγα χρόνια την κατέλαβε. Η κατοχή των χρυσωρυχείων του Παγγαίου του έδωσε σημαντική οικονομική δύναμη και τη δυνατότητα να κόψει χρυσό νόμισμα, που κυκλοφόρησε πλατιά στην Ελλάδα. Αργότερα, θέλησε να επεκτείνει την κυριαρχία του και στη Νότια Ελλάδα.

Για να τον σταματήσουν προς το νότο οι Αθηναίοι και οι Θηβαίοι παρατάχτηκαν στη Χαιρώνεια το 338 π.Χ. Ο Φίλιππος νίκησε και τιμώρησε αυστηρά τους Θηβαίους. Αντίθετα στους Αθηναίους φέρθηκε με επιείκεια για τα τόσα πολλά που είχαν προσφέρει μέχρι τότε σε όλους τους τομείς.

Ο τάφος του Φιλίππου Β΄ στη Βεργίνα με σπουδαία ευρήματα, ανακαλύφθηκε από τον μεγάλο Έλληνα αρχαιολόγο Μανώλη Ανδρόνικο το 1977. (Μουσείο Βεργίνας)

Σκοπός της πολιτικής αυτής του βασιλιά της Μακεδονίας ήταν η ένωση των ελληνικών πόλεων κάτω από την ηγεσία του, για τον πόλεμο εναντίον των Περσών. Πραγματικά, στις αρχές του 337 π.Χ. συγκροτήθηκε, μετά από

πρόσκληση του Φιλίππου, συνέδριο των ελληνικών πόλεων στην Κόρινθο, στο οποίο μόνο οι Σπαρτιάτες αρνήθηκαν να πάρουν μέρος. Στο συνέδριο αυτό οι σημαντικότερες αποφάσεις ήταν: συμφωνήθηκε κοινή ειρήνη μεταξύ των ελληνικών πόλεων, συγκροτήθηκε συμμαχία, αμυντική και επιθετική, των ελληνικών πόλεων με το Φίλιππο και ο ίδιος ορίστηκε «στρατηγός αυτοκράτωρ»[18] της πανελλήνιας εκστρατείας εναντίον των Περσών.

Τμήματα της πανοπλίας του Φιλίππου Β΄. (Μουσείο Βεργίνας)

Ο Φίλιππος δεν πρόλαβε να κάνει πραγματικότητα το όνειρό του, δηλαδή τη συντριβή των Περσών, γιατί το καλοκαίρι του 336 π.Χ. δολοφονήθηκε και τον διαδέχτηκε στο θρόνο της Μακεδονίας ο γιος του Αλέξανδρος Γ΄ (336-323 π.Χ.) γνωστός στην ιστορία ως Μέγας Αλέξανδρος.

[18] Στρατηγός με αυξημένες εξουσίες στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων.

1. Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΟΥ

Σύμφωνα με τον Γερμανό ιστορικό Δρούσεν[19] το όνομα Αλέξανδρος σημαίνει το τέλος μιας παγκόσμιας εποχής και την αρχή μιας άλλης νεότερης. Για την προσωπικότητα και το έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έχουν γραφτεί πάρα πολλά. Οι ερευνητές όμως όλοι συμφωνούν ότι ποτέ ίσως ένας άνθρωπος δεν έκανε σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα τόσα πολλά και τόσα σημαντικά.

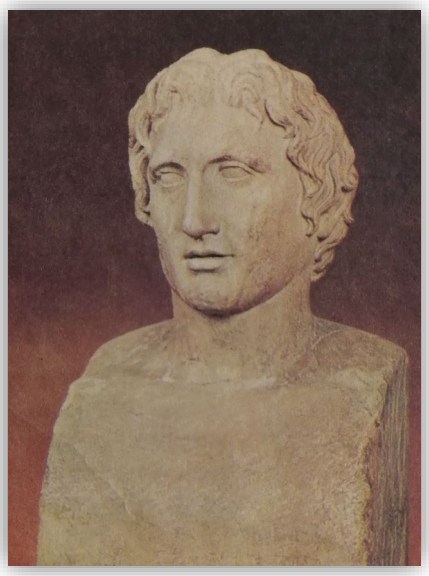

Για το ότι ήταν μια από τις πιο μεγάλες στρατηγικές ιδιοφυίες, υπάρχει σχεδόν γενική αποδοχή. Η εκστρατεία του ήταν ένας άθλος, ειδικά για την εποχή εκείνη, και η επιτυχία της ήταν ουσιαστικά προσωπικό του κατόρθωμα. Ως πολιτικός, επιδίωξε τη συμφιλίωση κατακτητών και κατακτημένων, επειδή αυτό επέβαλε η ανάγκη για την ενότητα της αυτοκρατορίας του και τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού. Από την μητέρα του την Ολυμπιάδα κληρονόμησε την αγάπη για τη δόξα και τη μεγαλουργία και τα ισχυρά πάθη της ψυχής. Από τον πατέρα του τις έξοχες πολιτικές και στρατιωτικές ικανότητες. Το εξαίρετο πνεύμα του καλλιέργησε ο Αριστοτέλης, που άσκησε τόση επίδραση πάνω του, ώστε

[19] Βλ. Ι. Γ. Δρούσεν, «Ιστορία του Μακεδονικού Ελληνισμού». Μετάφραση Ι. Πανταζίδου, εν Αθήναις 1899, τομ. Α΄, σ. 9.

αργότερα ο ίδιος ο Αλέξανδρος να ομολογήσει ότι στον πατέρα του οφείλει το «ζην» και στο δάσκαλο του το «ευ ζην».

Τρία ήταν τα βασικά προβλήματα που αντιμετώπισε ο Αλέξανδρος μόλις ανέλαβε την εξουσία: Το ζήτημα της εδραιώσεώς του στο θρόνο, η αρνητική στάση των ελληνικών πόλεων απέναντί του και η επανάσταση των Θρακών και των Τριβαλλών. Σαν βασιλιάς της Μακεδονίας και «στρατηγός-αυτοκράτωρ» των Ελλήνων έπειτα από το συνέδριο της Κορίνθου, πραγματοποίησε την εκστρατεία εναντίον της Περσικής Αυτοκρατορίας.

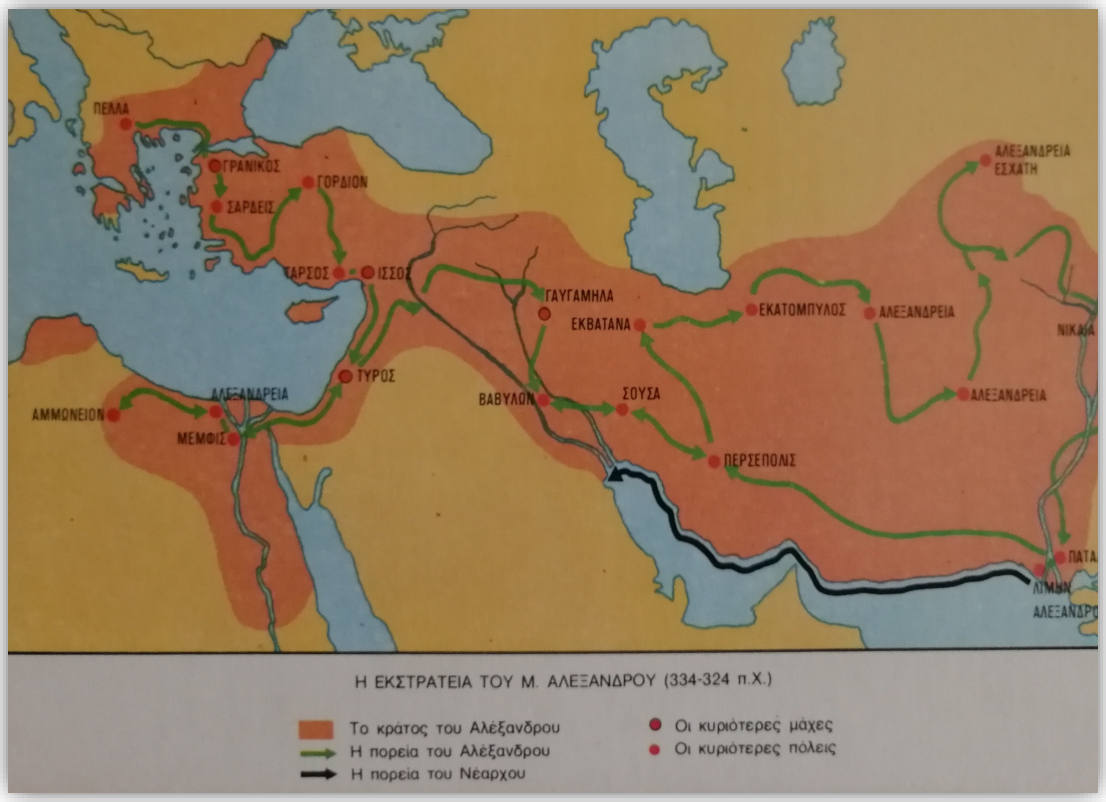

Την άνοιξη του 334 π.Χ. ο Αλέξανδρος πέρασε με τον στρατό του από τον Ελλήσποντο στη Μικρά Ασία αρχίζοντας έτσι την μεγάλη εκστρατεία του. Τον Μάιο του ίδιου χρόνου έγινε η πρώτη μεγάλη μάχη στο Γρανικό ποταμό όπου οι περσικές δυνάμεις νικήθηκαν. Μετά τη νίκη αυτή ο Αλέξανδρος έγινε κύριος του

μεγαλύτερου μέρους της Μ. Ασίας. Οι ελληνικές πόλεις της Ιωνίας τον δέχτηκαν ως απελευθερωτή.

Ο αρχηγός των Περσών Δαρείος Γ΄ συγκέντρωσε καινούριες δυνάμεις και οι δύο στρατοί συγκρούστηκαν και πάλι στην πεδιάδα της Ισσού το Νοέμβριο του 333 π.Χ. όπου για ακόμη φορά οι Μακεδόνες νίκησαν. Το φθινόπωρο του 332 π.Χ. ο Αλέξανδρος έφτασε στην Αίγυπτο. Εδώ στις εκβολές του Νείλου, ο ίδιος ίδρυσε στις αρχές του 331 π.Χ. την Αλεξάνδρεια. Τον Οκτώβριο του 331 π.Χ. άλλη μια μάχη εναντίον των Περσών θα γίνει στα Γαυγάμηλα, όπου αυτή τη φορά ο Αλέξανδρος θα νικήσει και θα διαλύσει οριστικά τον στρατό του Δαρείου. Όταν την άνοιξη του 330 π.Χ. κατέλαβε και τα Εκβάτανα, την παλαιά πρωτεύουσα της Μήδειας θεώρησε ότι εφόσον η Περσική Αυτοκρατορία είχε πάψει να υπάρχει, η πανελλήνια εκστρατεία που είχε αναλάβει με την απόφαση του συνεδρίου της Κορίνθου είχε ολοκληρωθεί. Έστειλε λοιπόν πίσω στην Ελλάδα τους άλλους Έλληνες, εκτός από τους Μακεδόνες. Από εδώ και πέρα θα ενεργούσε μόνο σαν Βασιλιάς της Μακεδονίας. Από τα Εκβάτανα ο Αλέξανδρος συνέχισε την εκστρατεία του. Λάθη όμως τακτικής και δυσχέρειες που αντιμετώπισαν στο εσωτερικό της Ανατολής οδήγησαν τον στρατό του σε δυσαρέσκεια απέναντι στο πρόσωπο του.[20] Έτσι λοιπόν το καλοκαίρι του 326 π.Χ. και ενώ βρισκόταν στον ποταμό Ύφαση, παραπόταμο του Ινδού, ο στρατός του αρνήθηκε να προχωρήσει άλλο. Είχαν περάσει οκτώ χρόνια από τότε που οι Μακεδόνες ξεκίνησαν από την πατρίδα τους και είχαν διανύσει τεράστιες αποστάσεις, με αποτέλεσμα η σωματική αλλά και η ψυχική κούραση να είναι πολύ μεγάλες.

[20] Ο στρατηγός Κοίνος δικαιολογεί στον Αλέξανδρο την επιθυμία των Μακεδόνων να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. «Κι απ' τη μακεδονική στρατιά, άλλοι έχουν χαθεί στις μάχες κι άλλοι, αφού έγιναν από τα τραύματά τους ανίκανοι για πόλεμο, έχουν μείνει σε διάφορα μέρη της Ασίας. Οι περισσότεροι πέθαναν από αρρώστιες, κι έμειναν λίγοι από πολλούς. Κι αυτοί που έμειναν δεν είναι πια γεροί στο σώμα όπως πρώτα κι η ψυχή τους είναι ακόμη πιο κουρασμένη. Όλους αυτούς τους τυραννάει ο πόθος να ξαναδούν τους γονιούς τους, όσους ζουν ακόμη, τις γυναίκες και τα παιδιά τους και την πατρική γη τους. Κι είναι δικαιολογημένοι να επιθυμούν να ξαναδούν την πατρίδα γυρνώντας σπουδαίοι τώρα, ενώ ήταν ασήμαντοι, πλούσιοι, ενώ ήταν φτωχοί, χάρη στις αμοιβές που εσύ τους πρόσφερες. Μη λοιπόν τους οδηγήσεις πιο μακριά χωρίς τη θέλησή τους.». Βλ. Αρριανός, Ε. 25, 5-7. Μετάφραση.

Τότε λοιπόν ο μακεδονικός στρατός ακολούθησε τη ροή του ποταμού Ινδού και έφτασε στις εκβολές. Από εκεί ένα τμήμα του επιβιβάστηκε σε πλοία, ενώ ο ίδιος ο Αλέξανδρος με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού του επέστρεψε από την έρημο της Γεδρωσίας. Στις αρχές του 324 π.Χ. ο Αλέξανδρος έφτασε στα Σούσα, μία από τις πιο μεγάλες εκστρατείες είχε τελειώσει.

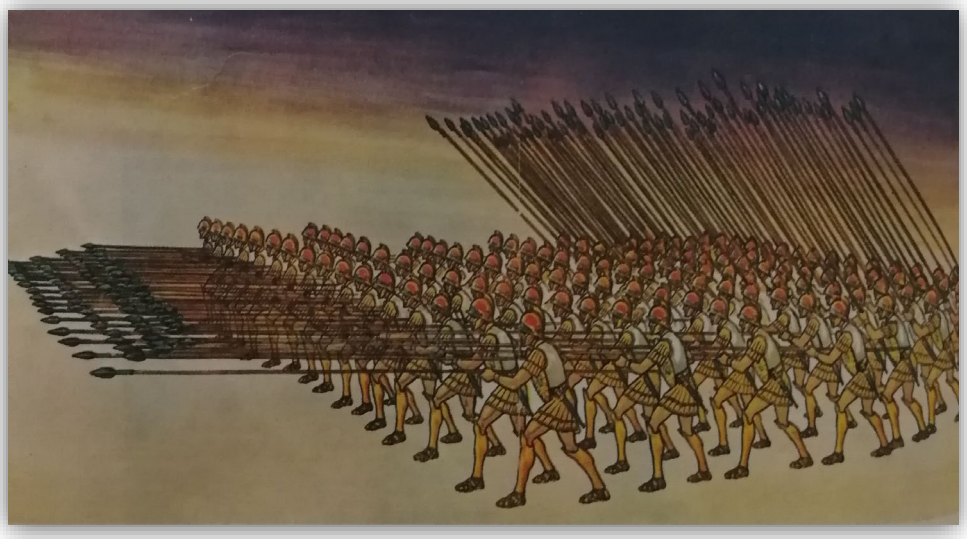

Η μακεδονική φάλαγγα. Στρατιώτες οπλισμένοι με τη σάρισα.

Με την εκπληκτική εκστρατεία και τις κατακτήσεις του ο Αλέξανδρος είχε δημιουργήσει ένα απέραντο κράτος, που περιλάμβανε στα όριά του πολλές χώρες και πολλά έθνη. Ανάμεσα στα υποταγμένα αυτά έθνη δεν υπήρχε κανένας δεσμός και το μόνο πράγμα που τα συγκρατούσε στα πλαίσια του μακεδονικού κράτους ήταν η δύναμη των όπλων που τα είχε υποτάξει.

Η διατήρηση της ενότητας του κράτους με τη στρατιωτική κατοχή δεν ήταν δυνατή, γιατί θα απαιτούσε συνεχώς πολύ μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις. Μοναδική λύση φαινόταν να είναι η καλλιέργεια στους διάφορους πληθυσμούς του αισθήματος ότι, ανεξάρτητα από το έθνος στο οποίο ανήκαν, ήταν όλοι υπήκοοι του ίδιου κράτους. Κυρίως θα έπρεπε να μην αισθάνονται ότι ήταν υποταγμένοι σ' έναν ξένο κυρίαρχο. Τα σημαντικότερα μέτρα που πήρε ο Αλέξανδρος για να το επιτύχει αυτό ήταν τα ακόλουθα:

● Διατήρησε στις περιοχές που είχε κατακτήσει το παλιό διοικητικό σύστημα των σατραπειών, όπως είχε καθιερωθεί στο περσικό κράτος.

● Χρησιμοποίησε σε υψηλές διοικητικές θέσεις, παράλληλα με τους Έλληνες, και ντόπιους αξιωματούχους. Μερικοί απ' αυτούς, κυρίως Πέρσες, έγιναν ακόμη και σατράπες.

● Ο ίδιος ο Αλέξανδρος ανακηρύχτηκε διάδοχος των Περσών βασιλιάδων και η βασιλική του εξουσία πήρε τη μορφή της απόλυτης μοναρχίας που είχε καθιερωθεί στην Ανατολή. Έτσι, για τους υποταγμένους λαούς δεν άλλαξε σχεδόν τίποτε, εκτός από το πρόσωπο που βρισκόταν στην κορυφή της εξουσίας.

● Από νωρίς άρχισε τη στρατολογία μισθοφόρων και τη δημιουργία στρατιωτικών σωμάτων από ξένους, που διδάσκονταν ελληνικά και εκπαιδεύονταν στα μακεδονικά όπλα. Ένα τέτοιο στρατιωτικό σώμα, συγκροτημένο από 30000 Πέρσες, ήταν οι «επίγονοι».

● Σημαντικό στοιχείο ενοποίησης ήταν η κυκλοφορία ενιαίου νομίσματος σ' ολόκληρη την επικράτεια του Αλέξανδρου. Αυτό ένωνε οικονομικά τις υποταγμένες περιοχές δημιουργώντας κοινές οικονομικές σχέσεις. Στην οικονομική ανάπτυξη της Ανατολής σπουδαίο ρόλο έπαιξε και η αξιοποίηση των θησαυρών των Περσών βασιλιάδων.

● Το ελληνικό στοιχείο επικράτησε και οι νέες πόλεις έγιναν κέντρα διάδοσης του ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή. Μεγάλη ήταν επίσης και η σημασία τους στην ανάπτυξη του εμπορίου και των συγκοινωνιών στα επόμενα χρόνια.

● Τον Αλέξανδρο συνόδευαν στην εκστρατεία του πολλοί σοφοί, επιστήμονες και καλλιτέχνες της εποχής. Οι γεωγραφικές, βοτανικές και ζωολογικές γνώσεις των ανθρώπων πλουτίστηκαν πολύ και νέοι ορίζοντες άνοιξαν για την επιστήμη και την έρευνα.

Το 323 π.Χ. ο Αλέξανδρος πήγε στη Βαβυλώνα, την οποία σχεδίαζε να κάνει πρωτεύουσα της τεράστιας αυτοκρατορίας του, που εκτεινόταν από τα

μικρασιατικά παράλια του Εύξεινου Πόντου έως την Αίγυπτο και από τα παράλια της Αδριατικής έως την Ινδία. Εξαιτίας της ανήσυχης φύσης του που δεν τον άφηνε να αρκεστεί στο ρόλο του οργανωτή, όσο υπήρχαν ακόμη περιοχές του τότε γνωστού κόσμου, που δεν τις είχε υποτάξει άρχισε τις προετοιμασίες για μια εκστρατεία στην Αραβία, ενώ, σύμφωνα με μεταγενέστερη παράδοση, για αργότερα σχεδίαζε να επεκτείνει την κυριαρχία του και στις χώρες της Δυτικής Μεσογείου. Δυστυχώς δεν πρόφτασε να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του γιατί αρρώστησε ξαφνικά και ύστερα από μια σύντομη πάλη με το θάνατο πέθανε στη Βαβυλώνα, στις 13 Ιουνίου του 323 π. Χ., σε ηλικία 33 χρονών.

Οι δεκαετείς αγώνες του Αλέξανδρου στην Ανατολή από τη διάβαση στην Ασία το 334 π.Χ., φάνηκαν προς στιγμή να δημιουργούν την υποδομή για μία μονιμότερη πολιτική ένωση του ελλαδικού χώρου και των κατακτημένων χωρών. Οι ενοποιητικοί όμως μηχανισμοί που τέθηκαν σε λειτουργία ύστερα από την κατάκτηση της Ανατολής δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα την ενότητα του απέραντου κράτους του Αλέξανδρου και να απομακρύνουν τις λανθασμένες τάσεις για διάσπαση. Οι τάσεις αυτές εκδηλώθηκαν αμέσως μετά το θάνατο του Αλέξανδρου με τη μορφή συγκρούσεων μεταξύ των διαδόχων του ή με τη μορφή εξεγέρσεων και απελευθερωτικών πολέμων.

2. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 4ΟΥ ΑΙΩΝΑ π.Χ.

Τα μεγάλα πολεμικά γεγονότα είχαν άσχημες επιδράσεις στην ψυχολογία του Έλληνα. Το ενδιαφέρον του για τα κοινά χαλαρώνει, παλιές παραδόσεις σκονίζονται, καθιερωμένες αρχές ανατρέπονται. Ο άνθρωπος αναζητεί ένα καινούριο τρόπο ζωής, γίνεται εσωστρεφής, ράθυμος και αδιάφορος. Η ραθυμία είναι εκείνο το στοιχείο, που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους του 4ου αιώνα.

Κατά την εποχή αυτή η δραματική ποίηση παρακμάζει. Η παρακμή της δημοκρατίας επέφερε το θάνατο της τραγωδίας. Οι άνθρωποι τώρα έχουν

διαφορετική ιδιοσυγκρασία και δεν αντέχουν στους κραδασμούς του δραματικού λόγου. Η κωμωδία αλλάζει μορφή, εγκαταλείπει την πολιτική σάτιρα και οι ποιητές παίρνουν τα θέματά τους από την καθημερινή ζωή. Το νέο είδος κωμωδίας ονομάζεται «Νέα κωμωδία» με τους Φιλήμωνα και Μένανδρο. Τα έργα τους έχουν χαθεί στο πέρασμα των αιώνων, εκτός από λίγα αποσπάσματα. Μόνο του Μένανδρου βρέθηκαν οι κωμωδίες «Δύσκολος», «Ασπίς» και «Σαμία».

Ο πεζός λόγος παρουσιάζει ιδιαίτερη εξέλιξη. Ο πιο αξιόλογος ιστορικός ήταν ο Ξενοφώντας από την Αθήνα. Γεννήθηκε το 430 π.Χ., γνώρισε τις τελευταίες φάσεις του Πελοποννησιακού πολέμου και ακολούθησε τον Κύρο, σατράπη της Περσίας, στην εκστρατεία του εναντίον του αδελφού του βασιλιά Αρταξέρξη. Τα ιστορικά έργα του είναι τα «Ελληνικά», η «Κύρου Ανάβασις», και «Αγησίλαος». Τα φιλοσοφικά: «Απομνημονεύματα», «Απολογία Σωκράτους», «Οικονομικός», «Ιέρων ή Τυραννικός» και «Συμπόσιον φιλοσόφων». Τα διδακτικά: «Κύρου παιδεία» «Λακεδαιμονίων πολιτεία», «Πόροι ή Περί προσόδων», «Περί ιππικής», «Κυνηγετικός», και «Ιππαρχικός». Γενικά, η κληρονομιά που μας άφησε αποτελεί αξιόλογη πηγή για την ελληνική ιστορία του πρώτου μισού του 4^{ου} αι. π.Χ.

Την παλιά φυσική ευφράδεια λόγου διαδέχεται η συστηματική διδασκαλία της ρητορικής από επαγγελματίες του είδους, που κατακλύζουν τις ελληνικές πόλεις. Οι σοφιστές έθεσαν τις βάσεις της ρητορικής, που απέκτησε την ιδανική της μορφή στην Αθήνα. Έχουμε τρία είδη ρητορικού λόγου: Δικανικός (εκφράζεται στα δικαστήρια), πανηγυρικός ή επιδεικτικός (εκφωνείται στις δημόσιες τελετές ή πανηγύρεις) και συμβουλευτικός ή δημηγορία (εκφωνείται στις συνελεύσεις και έχει πολιτικό περιεχόμενο). Πολλοί μεγάλοι ρήτορες έζησαν και έδρασαν την περίοδο αυτή όπως: ο Λυσίας (430-371 π.Χ.), ο Ισοκράτης (436-338 π.Χ.), ο Αισχίνης (389-314 π.Χ.), ο Υπερείδης και ο Λυκούργος. Ο κορυφαίος των ρητόρων, αντιμακεδόνας και υπέρμαχος του Αθηναϊκού μεγαλείου ήταν ο Δημοσθένης (384-322 π.Χ.). Με την επιμονή και τη θέληση

νίκησε όλες τις φυσικές του αδυναμίες και με μακρόχρονες σπουδές και συστηματική άσκηση έδωσε στους λόγους του ζωηρότητα, εκφραστικότητα, ποιητική χάρη και ομορφιά. Οι καλύτεροι συμβουλευτικοί του λόγοι είναι οι «Φιλιππικοί» και οι «Ολυνθιακοί». Οι δικανικοί λόγοι του είναι ιδιωτικοί ή δημόσιοι. Από τους τελευταίους περίφημος είναι ο «Περί Στεφάνου», ο οποίος αποτελεί το αριστούργημα της αρχαίας ρητορικής.

Στη φιλοσοφία έχουμε τον μαθητή του Σωκράτη, τον Πλάτωνα (427-347 π.Χ.), Αθηναίος, αριστοκρατικής καταγωγής με εξαιρετική μόρφωση. Ποιητής στα πρώτα του βήματα, εγκατέλειψε την ποίηση για χάρη της φιλοσοφίας, επηρεασμένος από τη διαλεκτική ικανότητα του Σωκράτη κοντά στον οποίο μαθήτευσε εννέα χρόνια. Στην Αθήνα ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, που ονομάστηκε Ακαδημία, η οποία για 900 χρόνια υπήρξε ο φάρος του αρχαίου πνεύματος. Έγραψε 36 έργα μερικά απ' αυτά είναι ο «Πρωταγόρας», οι «Νόμοι», η «Πολιτεία», όλα διαλογικά, εκτός της «Απολογίας», καθώς και 13 επιστολές φιλοσοφικού περιεχομένου. Ως φιλόσοφος, είναι ο μεγαλύτερος ιδεαλιστής των αιώνων και εισάγει τις ιδέες, που είναι οι γενικοί και αιώνιοι τύποι των όντων.

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) από τα Στάγειρα της Μακεδονίας ακολουθεί τα βήματα του Πλάτωνα, ήταν δάσκαλος του Αλέξανδρου. Η γλώσσα του Αριστοτέλη δεν έχει τη χάρη και την επιμέλεια του πλατωνικού λόγου, ενώ το ύφος του είναι λιτό και η φράση πυκνή και περιεκτική. Ο ίδιος συνδυάζει τη θεωρία των νότιων με την πράξη των βόρειων Ελλήνων. Πρώτος αυτός εφάρμοσε την εμπειρική έρευνα και τη συγκέντρωση υλικού στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες. Τα 150 περίπου έργα του κατατάσσονται σε πολλές κατηγορίες: Λογικά, Φυσικά, Μετά τα φυσικά, Ηθικά, Πολιτικά κ.ά. Χωρίς να είναι ποιητής, συνέθεσε και ποιήματα, περίφημος είναι ο ύμνος του προς την Αρετή.

Ο 4ος αιώνας αποτελεί τη μεταβατική περίοδο από την κλασική εποχή στην αμέσως επόμενη, την ελληνιστική. Μέσα σ' αυτόν αφομοιώνονται στην ελληνική

τέχνη τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα του 5ου αιώνα και συγχρόνως αρχίζουν να διαφαίνονται τα νέα ρεύματα, που προμηνύουν τον ερχομό της ελληνιστικής εποχής.

Κορινθιακού ρυθμού κιονόκρανο.

Στην αρχιτεκτονική καθιερώνεται, παράλληλα με τον δωρικό και τον ιωνικό, ένας νέος ρυθμός, ο κορινθιακός. Χαρακτηριστικό στοιχείο του ρυθμού αυτού είναι το κιονόκρανο που διακοσμείται με φύλλα ακάνθου, ενώ στα υπόλοιπα μέρη του δεν διαφέρει βασικά από τον ιωνικό ρυθμό. Σημαντικότεροι ναοί που χτίστηκαν στην κυρίως Ελλάδα ήταν ο νεότερος ναός του Απόλλωνα στους Δελφούς, ο ναός του Δία στη Νεμέα, της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα και ο ναός του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, ενώ στη Μ. Ασία ξαναχτίστηκε την εποχή αυτή ο ναός της Άρτεμης στην Έφεσο. Αξιόλογα αρχιτεκτονήματα της περιόδου αυτής είναι το θέατρο της Επιδαύρου, το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού και το Διονυσιακό θέατρο στην Αθήνα.

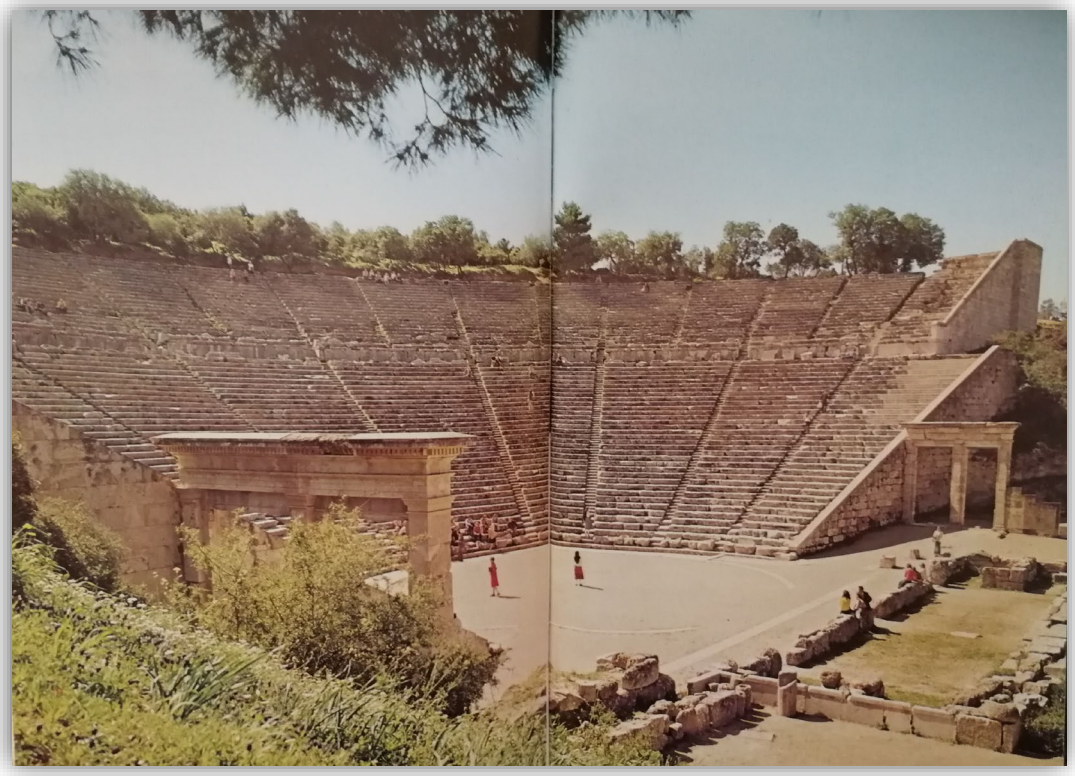

Το αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου.

Τα έργα της πλαστικής σ' αυτήν την εποχή δείχνουν μια τάση για περισσότερο ρεαλισμό και έκφραση της ψυχικής διάθεσης. Σημαντικό καλλιτεχνικό κέντρο αποτελεί η Αττική, όπως δείχνει και η πλούσια παραγωγή επιτύμβιων στηλών, ενώ στην Πελοπόννησο την πρωτοπορία έχουν το Άργος και η Σικυώνα.

Ένας από τους μεγαλύτερους γλύπτες της εποχής είναι ο Πραξιτέλης από την Αθήνα. Ορισμένα από τα έργα του έγιναν περίφημα, όπως η Αφροδίτη της Κνίδου κα ίσως ένα μαρμάρινο άγαλμα που βρέθηκε στην Ολυμπία και παριστάνει τον θεό Ερμή με τον μικρό Διόνυσο στο χέρι.

Ένας άλλος μεγάλος γλύπτης, ήταν ο Σκόπας από την Πάρο, ο αρχιτέκτονας του ναού της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα. Ο πρωτοπόρος όμως γλύπτης αυτής της εποχής είναι ο Λύσιππος από τη Σικυώνα, που δούλεψε κυρίως στο χαλκό και ήταν ο επίσημος γλύπτης του Μ. Αλέξανδρου.

Μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου στην Αθήνα συνεχίζεται η κατασκευή ερυθρόμορφων αγγείων. Τώρα όμως οι Αθηναίοι χάνουν τις αγορές της Μ. Ελλάδας[21] όπου κυριαρχούσαν παλαιότερα. Ωστόσο η ποιότητα των αττικών αγγείων παρουσιάζει μια πτώση, παρά τις προσπάθειες των αγγειογράφων τους, που τα διακοσμούν με ποικίλα χρώματα, ενώ τα θέματά τους που είναι σχετικά με τον Διόνυσο, την Αφροδίτη και τις Αμαζόνες, επαναλαμβάνονται στερεότυπα. Έτσι γύρω στα 320 π.Χ. σταματάει η κατασκευή αττικών ερυθρόμορφων αγγείων.

[21] Οι ελληνικές αποικίες της Νότιας (Κάτω) Ιταλίας και της Σικελίας ήταν τόσο πολλές που η περιοχή ονομάστηκε «Μεγάλη Ελλάδα».

Τα έργα των μεγάλων ζωγράφων την περίοδο αυτή είναι σήμερα ολότελα χαμένα. Στην προσπάθειά μας να κερδίσουμε κάτι γι' αυτά μας βοηθούν οι πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων και ορισμένες ρωμαϊκές τοιχογραφίες, που βασίζονται σε ζωγραφικές συνθέσεις του 4ου αιώνα. Μεγάλοι ζωγράφοι της εποχής ήταν ο Νικίας ο Αθηναίος και ο Απελλής, που ήταν και ο επίσημος ζωγράφος του Μ. Αλέξανδρου. Τα θέματα ήταν παρμένα τόσο από την καθημερινή ζωή όσο και από τον κόσμο του μύθου. Σημαντικά δείγματα μεγάλης ζωγραφικής της εποχής αυτής βρέθηκαν πρόσφατα στους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας.

3. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (323-146 π.Χ.)[22]

Μετά την κατάκτηση της Ανατολής από τον Αλέξανδρο, η διεργασία της σύνθεσης των δύο διαφορετικών κόσμων, του ελληνικού και του «βαρβαρικού», και η προσαρμογή των παλιών τρόπων ζωής στη νέα πραγματικότητα, έγινε εντονότερη και συστηματικότερη. Η διεργασία αυτή, που προκάλεσε σημαντικές ανακατατάξεις σε όλους τους τομείς οργάνωσης της ζωής, συνεχίστηκε και μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου μέσα σε οξύτατους ανταγωνισμούς των διαδόχων. Οι ανταγωνισμοί αυτοί σε συνδυασμό με τις ποικίλες ιδιαιτερότητες του αχανούς κράτους, οδήγησαν στη διάσπαση της αυτοκρατορίας και στη δημιουργία των ελληνικών μοναρχιών, ενώ παράλληλα διατηρήθηκαν και οι παλιότερες μορφές κρατικής οργάνωσης, όπως ήταν οι πόλεις – κράτη και οι συμπολιτείες.

Μέσα σ' αυτούς τους κρατικούς σχηματισμούς τόσο οι μονάρχες όσο και οι ολιγαρχικοί επιδίωξαν να σταθεροποιήσουν και να οργανώσουν την εξουσία τους, για να μπορούν να εκμεταλλεύονται αποτελεσματικότερα τις κατώτερες τάξεις, ελεύθερους και δούλους, ενώ ταυτόχρονα προσπάθησαν να επεκτείνουν την κυριαρχία τους με επεκτατικούς πολέμους. Αποτέλεσμα ήταν η εξάντληση

[22] Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, η αρχή της ελληνιστικής εποχής πρέπει να τοποθετηθεί στο 336 π. Χ., όταν δηλαδή ο Μ. Αλέξανδρος γίνεται βασιλιάς της Μακεδονίας.

των παραγωγικών δυνάμεων, η όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων και η βαθμιαία εξασθένηση των ελληνιστικών κρατών. Η Ρώμη, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της επεκτατικής πολιτικής της, κατόρθωσε να ενισχύσει τις διασπαστικές αυτές τάσεις του ελληνισμού και να υποτάξει, το ένα μετά το άλλο, όλα τα ελληνικά κράτη.

Πάνω στις νέες αυτές οικονομικοκοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, που δημιουργήθηκαν από τις διεργασίες της σύνθεσης του ελληνικού και ανατολικού στοιχείου, οικοδομήθηκε και ο ελληνιστικός πολιτισμός.

3.1. Η διάσπαση του κράτους του Μ. Αλέξανδρου και ο σχηματισμός των ελληνιστικών μοναρχιών

Αμέσως μετά το θάνατο του Μ. Αλέξανδρου η εξουσία του τεράστιου κράτους βρέθηκε στα χέρια του μακεδονικού στρατού. Οι στρατηγοί του, που είναι γνωστοί με την ονομασία «διάδοχοι» δεν μπόρεσαν να συμφωνήσουν μεταξύ τους για τη διαδοχή και άρχισαν τις συγκρούσεις. Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στην Ιψό της Φρυγίας (301 π.Χ.). Το αποτέλεσμα της μάχης αυτής ήταν η οριστική διάλυση της αυτοκρατορίας του Μ. Αλέξανδρου και η δημιουργία νέων κρατών, που το καθένα αναγνώρισε το άλλο.

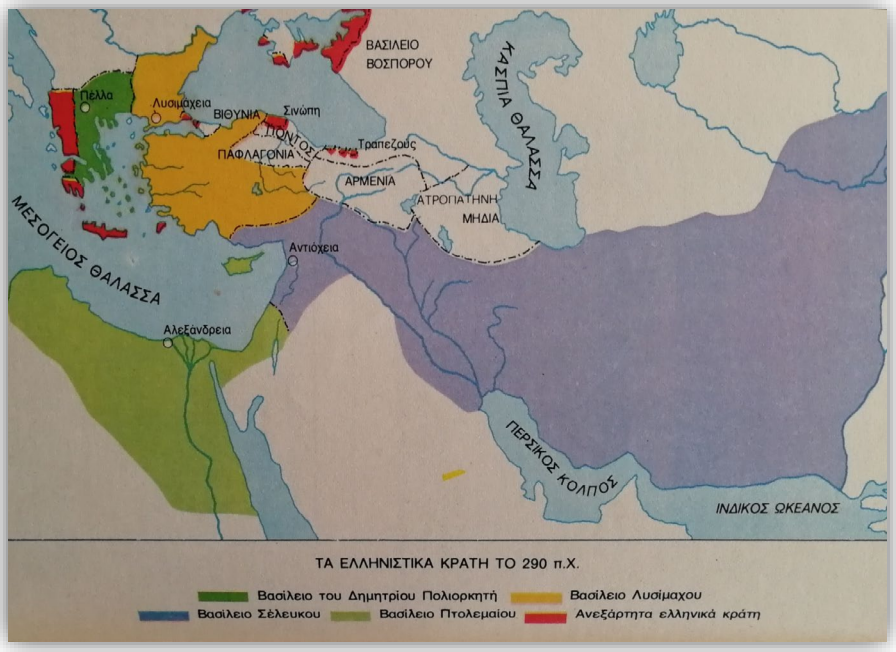

Τα νέα αυτά κράτη ήταν τα ακόλουθα:

● Το βασίλειο της Αιγύπτου είχε πρωτεύουσα την Αλεξάνδρεια, που ήταν σπουδαίο οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο. Στην είσοδο του λιμανιού, πάνω στο νησάκι Φάρος, βρισκόταν ο περίφημος φάρος που είχε ύψος πάνω από 100 μέτρα. Το κράτος αυτό κυβέρνησαν οι Πτολεμαίοι.

● Μεγαλύτερο σε έκταση ήταν το βασίλειο της Συρίας. Περιλάμβανε όλες σχεδόν τις ασιατικές κτήσεις του Αλέξανδρου. Πρώτος βασιλιάς ήταν ο Σέλευκος Α΄(321-281 π.Χ.). Σ' αυτό το κράτος ιδρύθηκαν πολλές πόλεις που προόδεψαν πολύ. Σπουδαιότερη ήταν και η Αντιόχεια, στον ποταμό Ορόντη, μεγάλο εμπορικό κέντρο που ήταν και πρωτεύουσα του κράτους.

● Το βασίλειο της Περγάμου στη Μ. Ασία γνώρισε επίσης μεγάλη δόξα. Στην Πέργαμο αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα το εμπόριο και οι τέχνες. Πρώτος βασιλιάς και ουσιαστικός ιδρυτής του βασιλείου ήταν ο Άτταλος Α΄ (241-197 π.Χ.). Το κράτος των Ατταλιδών, παρά την προσφορά του στον πολιτισμό, ακολούθησε πολιτική εθελοδουλίας κι έγινε όργανο των Ρωμαίων στην προσπάθειά τους να κατακτήσουν την Ασία.

● Το βασίλειο της Μακεδονίας, το ισχυρότερο κράτος της μητροπολιτικής Ελλάδας και τον 3ο αι. π.Χ., με βασιλιά τον Κάσσανδρο είχε το πλεονέκτημα να είναι εθνικό κράτος, δηλαδή ο πληθυσμός του να αποτελείται κυρίως από Μακεδόνες. Μακεδόνες επίσης ήταν και οι βασιλιάδες του. Το πολίτευμα του μακεδονικού κράτους εξακολουθούσε να είναι η μοναρχία, αλλά ήταν πολύ πιο φιλελεύθερο από τις μοναρχίες των άλλων ελληνιστικών κρατών. Παρά το ότι βάση της οικονομίας παρέμεινε η γεωργία, σημαντική ανάπτυξη σημείωσε στα ελληνιστικά χρόνια και το εμπόριο. Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκαν και οι πόλεις της Μακεδονίας, και ιδιαίτερα η Θεσσαλονίκη, που ιδρύθηκε από τον Κάσσανδρο το 316 π.Χ.

● Οι Συμπολιτείες: οι μεγάλες πόλεις – κράτη της Νότιας Ελλάδας, που είχαν διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στον ελληνικό κόσμο τον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ.

είχαν χάσει πια τη δύναμή τους. Οι συνεχείς πόλεμοι και τα σοβαρά εσωτερικά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τις είχαν εξασθενήσει.

Τον 3ο αι. π.Χ. σχηματίζονται ισχυρές πολιτικές ενώσεις μικρών πόλεων σε περιοχές που ως τότε δεν είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα. Οι ενώσεις αυτές ονομάστηκαν Συμπολιτείες και δημιουργήθηκαν με την πρωτοβουλία των ίδιων των πόλεων που τις συγκροτούσαν, μπορούν να θεωρηθούν σαν μία τελευταία προσπάθεια των νότιων Ελλήνων να ενωθούν πολιτικά. Ένα κύριο χαρακτηριστικό των Συμπολιτειών ήταν ότι καμιά από τις πόλεις που τις αποτελούσαν δεν είχε ηγετική θέση. Αυτό ήταν μια σημαντική διαφορά από τις προηγούμενες συμμαχίες-ηγεμονίες του 5ου κα του 4ου αι. π.Χ. Οι σημαντικότερες συμπολιτείες ήταν η Αιτωλική και η Αχαϊκή. Η Αιτωλική συμπολιτεία περιλαμβάνει στην αρχή το φύλο των Αιτωλών, οι οποίοι ζούσαν κυρίως σε μικρές αγροτικές κοινότητες. Σιγά-σιγά με την προσχώρηση και άλλων πόλεων[23], επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής Ελλάδας. Κέντρο της ήταν το Θέρμο της Αιτωλίας.

Η Αχαϊκή συμπολιτεία, που δημιουργήθηκε αρχικά στην Αχαΐα, επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου. Σε σύγκριση με την Αιτωλική, περιλαμβάνει περισσότερες μεγάλες πόλεις, ιδιαίτερα όταν, στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., έγιναν μέλη της η Σικυώνα και η Κόρινθος. Κέντρο της ήταν το Αίγιο.

Η Αθήνα την εποχή αυτή είχε χάσει πια τη δύναμη της. Παραμένει όμως πάντα σπουδαίο πνευματικό κέντρο.

● Η Σπάρτη: Τον 3ο αιώνα π.Χ. η εσωτερική κατάσταση της Σπάρτης, όπως και των πάλαι ποτέ μεγάλων πόλεων της Ελλάδας, ήταν πολύ άσχημη. Η γη είχε περάσει στα χέρια λίγων πλουσίων, ενώ οι περισσότεροι από τους Σπαρτιάτες υπέφεραν από τα χρέη και τη φτώχεια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί ο

[23] Η μεγαλύτερη προσχώρηση σημειώθηκε μετά την απόκρουση της επιδρομής των Γαλατών στη Νότια Ελλάδα, το 279 π.Χ., στην οποία οι Αιτωλοί είχαν διαδραματίσει τον πιο σημαντικό ρόλο.

αριθμός των πολιτών της Σπάρτης οι οποίοι συγκροτούσαν και την στρατιωτική της δύναμη. Ο βασιλιάς της Σπάρτης Άγης προσπάθησε να κάνει αναδασμό και να χαρίσει τα χρέη, αλλά οι αντίπαλοί του τον δολοφόνησαν. Το έργο του όμως συνέχισε ο βασιλιάς Κλεομένης. Ο Άρατος[24] ανησύχησε από την ξαφνική αναλαμπή της Σπάρτης και ζήτησε τη βοήθεια της Μακεδονίας. Οι Μακεδόνες με ισχυρό στρατό κατέβηκαν στην Πελοπόννησο νίκησαν τον Κλεομένη, κατάργησαν τα μέτρα που είχε πάρει και εγκατέστησαν στη Σπάρτη μακεδονική φρουρά.

- Η Ρόδος: Τον 3ο αιώνα π.Χ., η Ρόδος ήταν μία από τις πλουσιότερες ελληνικές πόλεις. Διέθετε αξιόλογη ναυτική δύναμη και έτσι αναπτύχθηκε εμπορικά και οικονομικά. Στην άσκηση της εξωτερικής της πολιτικής το ροδιακό κράτος στηριζόταν στη Ρώμη, με την οποία διατηρούσε φιλικές και συμμαχικές σχέσεις. Από τα μέσα όμως του 2ου αι. π.Χ. οι Ρωμαίοι σταμάτησαν να υποστηρίζουν την Ρόδο και βοήθησαν αντίστοιχα στην ανάπτυξη του λιμανιού της Δήλου. Από τότε το ροδιακό κράτος άρχισε να παρακμάζει.

- Η Ήπειρος άργησε να παίξει σημαντικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα, γιατί ήταν χώρα ορεινή και κατοικούνταν από φυλές ποιμενικές. Κατά τους χρόνους του Φιλίππου και του Αλέξανδρου η Ήπειρος βρίσκεται κάτω από την κυριαρχία των Μακεδόνων. Ο Πύρρος[25] (316-272 π.Χ.), σημαντική στρατιωτική φυσιογνωμία των χρόνων εκείνων, κατέλαβε το θρόνο της Ηπείρου. Ήταν πολύ φιλόδοξος και είχε μεγαλεπήβολα σχέδια. Ήθελε να δημιουργήσει μια νέα αυτοκρατορία σαν του Αλέξανδρου. Μετά τις πρώτες του επιτυχίες στην Ιλλυρία και Αιτωλία δέχτηκε πρόσκληση των Ταραντινών[26] να πολεμήσει κατά των Ρωμαίων. Στις μάχες που έδωσε κατάφερε τελικά να τους νικήσει, αλλά είχε σημαντικές απώλειες σε έμψυχο υλικό. Λίγο αργότερα και οι Έλληνες της

[24] Άρατος (272-213 π.Χ.). Αρχηγός της Αχαϊκής συμπολιτείας. Προικισμένος περισσότερο με διπλωματικές και λιγότερο με στρατιωτικές ικανότητες.
[25] Άδοξος ήταν ο θάνατος του Πύρρου. Σκοτώθηκε από ένα κεραμίδι που του πέταξε μια φτωχή γερόντισσα που παρακολουθούσε τη μάχη του Άργους από τη στέγη του σπιτιού της.
[26] Κάτοικοι του Τάραντα, σπαρτιατική αποικία στην Νότια Ιταλία.

Σικελίας τον κάλεσαν για να τους προστατέψει από τους Καρχηδόνιους[27]. Αλλά κι εκεί δεν είχε καλύτερη τύχη και αναγκάστηκε να γυρίσει στην Ήπειρο. Τα τελευταία σχέδια του απέβλεπαν στην υποταγή της Μακεδονίας και άλλων ελληνικών περιοχών. Απέτυχε να καταλάβει τη Σπάρτη και τέλος βρήκε άδοξο θάνατο στο Άργος, όπου αναμείχθηκε στις εσωτερικές διαμάχες της πόλης.

3.2. Ο πολιτισμός της περιόδου

Ο ελληνιστικός πολιτισμός οικοδομήθηκε πάνω στη νέα οικονομικοκοινωνική και πολιτική πραγματικότητα που δημιούργησαν οι κατακτήσεις του Αλέξανδρου. Με την έξοδο των Ελλήνων στην Ανατολή διαμορφώθηκε και ένα ενιαίο γλωσσικό όργανο, πέρα από τις διάφορες ελληνικές διαλέκτους. Η νέα αυτή μορφή της ελληνικής γλώσσας προήλθε βασικά από την αττική διάλεκτο που, με ορισμένες προσαρμογές, έγινε γλώσσα πανελλήνια και, με την εξάπλωσή της, παγκόσμια. Γνωστή με την ονομασία «κοινή» επικράτησε σε ολόκληρη την ανατολή, έγινε η επίσημη κρατική γλώσσα των ελληνιστικών κρατών, η γλώσσα της επιστήμης και της λογοτεχνίας αλλά και η γλώσσα της καθημερινής ζωής.

Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ελληνιστικών χρόνων στον πολιτιστικό τομέα ήταν η ανάπτυξη των θετικών επιστημών που για πρώτη φορά διαχωρίστηκαν από την φιλοσοφία και αποτέλεσαν ιδιαίτερους κλάδους μελέτης και έρευνας. Οι θετικές επιστήμες αναπτύχθηκαν στα μεγάλα κέντρα του περιφερειακού ελληνισμού. Στα κέντρα αυτά εργάστηκαν και έδωσαν το έργο τους πολλοί μελετητές, που ήταν για την εποχή τους πρωτοπόροι, ο καθένας στον τομέα του. Ο Ευκλείδης από την Αλεξάνδρεια και ο Αρχιμήδης από τις Συρακούσες ήταν από τους μεγαλύτερους μαθηματικούς της αρχαιότητας, ενώ εξαίρετος γεωγράφος αναδείχθηκε ο Ερατοσθένης, που συνέταξε παγκόσμιο χάρτη και μέτρησε τον Ισημερινό της γης. Ο Αρίσταρχος από τη Σάμο διατύπωσε τη θεωρία του ηλιοκεντρικού συστήματος και έγινε πρόδρομος του Κοπέρνικου και του Κέκλερ. Η βοτανική και η ζωολογία

[27] Κάτοικοι της Καρχηδόνας, αποικία των Φοινίκων στο δυτικό τμήμα των βορειοαφρικανικών παραλίων.

πλουτίζονται χάρη στη γνώση της χλωρίδας και της πανίδας νέων χωρών. Πρόοδο για τη βιολογία συνιστούν οι μελέτες του Ηρόφιλου πάνω στο νευρικό σύστημα και την κυκλοφορία του αίματος.

Η φιλοσοφία της περιόδου έχει ηθικό και πρακτικό χαρακτήρα και ασχολείται με τα προβλήματα της ευδαιμονίας. Από τους πιο γνωστούς κυνικούς φιλόσοφους μετά τον Διογένη, ήταν ο Επίκουρος και ο Ζήνων.

Ο πιο σημαντικός ιστορικός συγγραφέας των ελληνιστικών χρόνων ήταν ο Πολύβιος, από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας (200-120 περίπου π.Χ.). Από το μεγάλο έργο του, που πραγματευόταν κυρίως την ιστορία της Ρώμης από την αρχή του Α΄ Καρχηδονιακού Πολέμου ως τα χρόνια της υποταγής της Ελλάδας, το αποτελούσαν 40 βιβλία, αλλά σώθηκε ένα μικρό μέρος.

Το καλλιτεχνικό ιδεώδες που διαμορφώθηκε μέσα στις συνθήκες της ελληνιστικής εποχής δεν περιορίστηκε στα πλαίσια ενός κράτους αλλά διαχεόταν και διαπότιζε ολόκληρο τον ελληνιστικό κόσμο. Η τέχνη της ελληνιστικής περιόδου δεν εξαντλείται στη μίμηση παλαιότερων προτύπων, έχει δική της έκφραση και προσωπικότητα, προσπαθεί να αποτυπώσει το σωματικό και ψυχικό πάθος και έχει τάση πολυτέλειας. Μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα είναι η Αθήνα, η Ρόδος, η Πέργαμος και η Αλεξάνδρεια.

Ο Φάρος της Αλεξάνδρειας, ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου, ολοκληρώθηκε περί το 270 π.Χ., είχε ύψος 110-140 μ. χτισμένος σε τρία επίπεδα και το φως του ήταν ορατό σε απόσταση περίπου 50 χλμ.

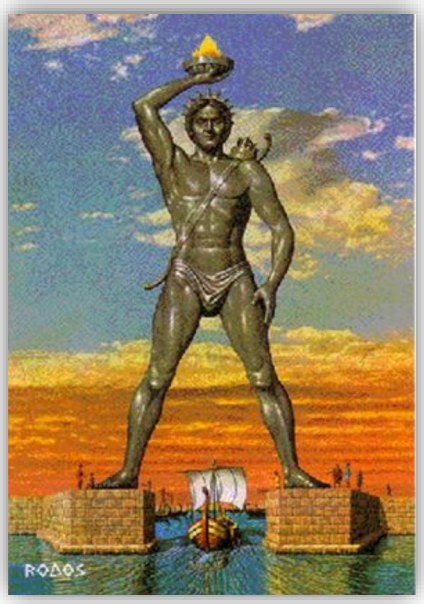

Ο Κολοσσός της Ρόδου, ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου, ολοκληρώθηκε τον 3ο αι. π.Χ., βρισκόταν στην είσοδο του λιμανιού της Ρόδου, απεικόνιζε τον θεό Ήλιο και είχε ύψος περίπου 50 μ.

Η αρχιτεκτονική, ενδιαφερόμενη κυρίως για τον όγκο και το στολισμό και όχι τόσο για την καλαισθησία, αντιπροσωπεύεται με τον περίφημο Βωμό του Δία, στην ακρόπολη της Περγάμου. Ο Βωμός χτίστηκε γύρω στα 180 π.Χ., τα ανάγλυφα, που βρίσκονται σήμερα στο Βερολίνο εικονίζουν την μάχη των θεών εναντίον των γιγάντων.

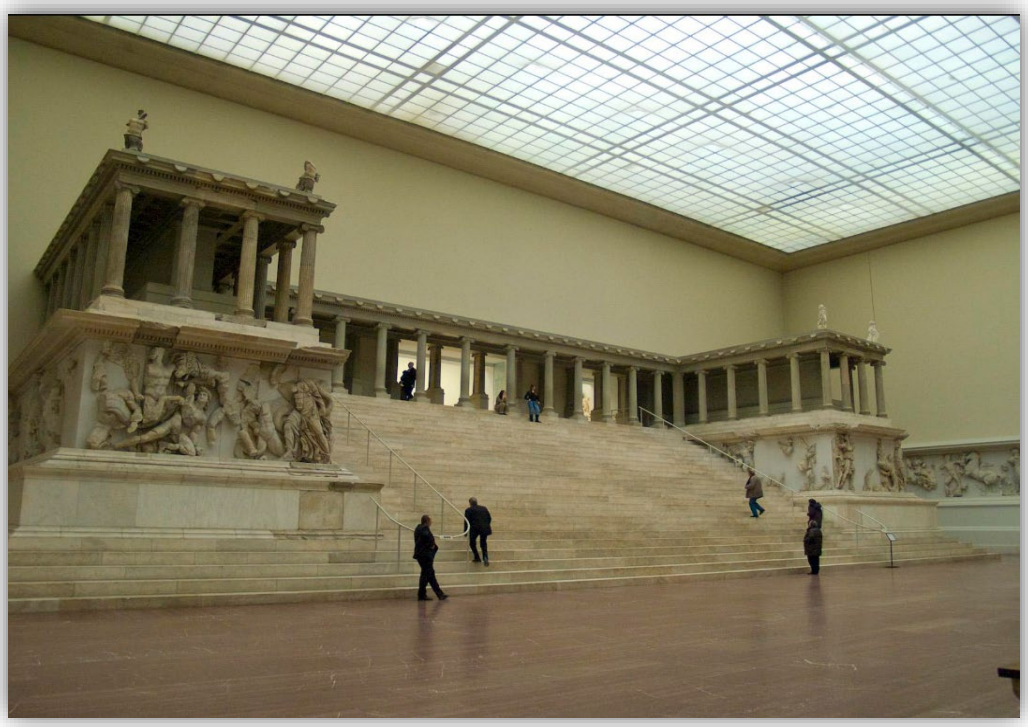

Ένα από τα μεγαλόπνοα έργα της ελληνιστικής πλαστικής είναι η Νίκη της Σαμοθράκης, που βρίσκεται σήμερα στο Παρίσι, στο Μουσείο του Λούβρου. Η θεά εικονίζεται πάνω σε πρώρα πλοίου με ανοιγμένα τα φτερά της καθώς κινείται ορμητικά προς τα εμπρός.

Εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα έχει το γνωστό άγαλμα της Αφροδίτης από τη Μήλο, επίσης στο Λούβρο, που εικονίζει τη θεά ημίγυμνη σε μια πολύ πιο ήρεμη στάση.

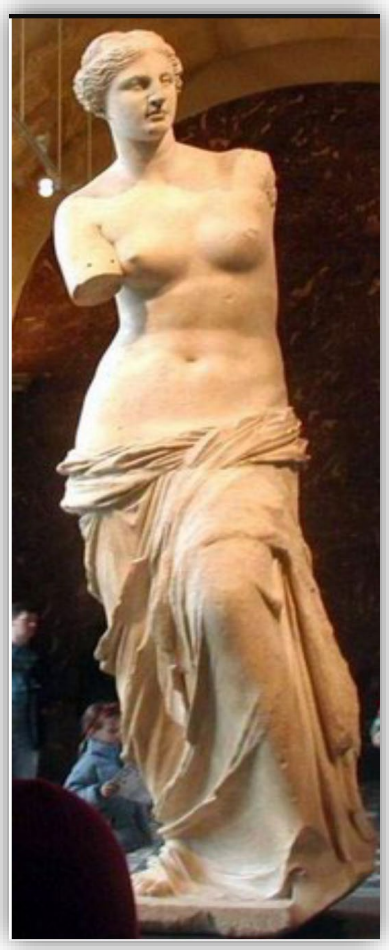

Χαρακτηριστικές δημιουργίες της ελληνιστικής πλαστικής είναι και τα συμπλέγματα, δηλαδή ολόγλυφα έργα που εικονίζουν περισσότερες συμπλεκόμενες μεταξύ τους μορφές, όπως αυτό του Γαλάτη πολεμιστή που αυτοκτονεί, αφού προηγουμένως είχε σκοτώσει τη γυναίκα του για να μην πέσει στα χέρια των εχθρών. Άλλο σύμπλεγμα που θαυμάστηκε ιδιαίτερα στην Αναγέννηση[28], και μάλιστα από τον ίδιο τον μεγάλο καλλιτέχνη Μιχαήλ Άγγελο, παριστάνει τον Λαοκόωντα, τον ιερέα του Απόλλωνα, και τα παιδιά του τη στιγμή που τους πνίγουν τα φίδια. Το έργο βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο του Βατικανού.

[28] Η περίοδος της άνθησης των γραμμάτων και των τεχνών κατά τους 15ο και 16ο αι. μ.Χ.

Στην ελληνιστική εποχή τους ζωγράφους απασχόλησε όσο ποτέ άλλοτε το πρόβλημα του χώρου. Τους προβλημάτισε επίσης η υποδήλωση του βάθους και προσπάθησαν να γίνουν γνώστες των κανόνων της προοπτικής. Θέματα της ελληνιστικής ζωγραφικής αποτελούν σκηνές της καθημερινής ζωής, ιστορικές και μυθολογικές παραστάσεις, τοπία, προσωπογραφίες κ.ά. Από τη μεγάλη ζωγραφική της εποχής αυτής είναι επηρεασμένα και ορισμένα μεταγενέστερα ψηφιδωτά, όπως αυτό που βρέθηκε στην Πομπηία και απεικονίζει τον Μ. Αλέξανδρο και τον Δαρείο αντιμέτωπους σε μια μάχη. Το ψηφιδωτό είναι μια κατηγορία τέχνης που καλλιεργήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία στην ελληνιστική εποχή. Πολύ σημαντικά ψηφιδωτά, συχνά με πλούσιες χρωματικές αποχρώσεις, έχουν βρεθεί στην Πέλλα και στη Δήλο.

Τα όσα αναφέραμε δείχνουν καθαρά πως ο ελληνιστικός πολιτισμός δεν ήταν μια μηχανική συνένωση στοιχείων από την Ελλάδα και την Ανατολή, αλλά μια δημιουργική προσαρμογή των παραδοσιακών ελληνικών και ανατολικών πολιτισμικών στοιχείων στις νέες συνθήκες ζωής ολόκληρου του ελληνιστικού κόσμου. Ήταν, με άλλα λόγια, ένα νέο στάδιο πολιτισμικής ανάπτυξης των Ελλήνων, που εξελίχθηκε παραπέρα μέσα στο πολιτικό πλαίσιο της ρωμαϊκής κυριαρχίας και οδήγησε αργότερα στο Βυζαντινό πολιτισμό.

4. Η ΕΛΛΑΔΑ ΥΠΟΤΑΣΣΕΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Ένα νέο κράτος, η Ρώμη, έρχεται να ταράξει τα νερά της ιστορίας και για περίπου έξι αιώνες θα αποτελέσει ηγετικό ρόλο. Στην αρχή αγωνίστηκε εναντίον των γειτονικών της λαών και ως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. κατόρθωσε να κυριαρχήσει στην Ιταλία. Μετά τις κατακτήσεις η Ιταλία ενώθηκε σε κράτος υπό την εξουσία της «κυρίαρχης πόλης» και οργανώθηκε μ’ ένα ομολογουμένως

έξυπνο σύστημα. Η Ρώμη έκανε διακρίσεις και έτσι υπέθαλπε τις μεταξύ των συμμάχων αντιζηλίες. Σε άλλους παραχωρεί δικαιώματα Ρωμαίου πολίτη, σ' άλλους επιτρέπει να κάνουν συζύγους Ρωμαίες ή ν' αποκτούν αγροτική περιουσία στη Ρώμη, σε άλλους επιτρέπει αυτοδιοίκηση και σε άλλους στέλνει Ρωμαίους διοικητές. Έτσι, δεν υπάρχει έδαφος για συνεννόηση για μια από κοινού εξέγερση κατά των Ρωμαίων.

Στη συνέχεια, η Ρώμη στράφηκε εναντίον της Καρχηδόνας[29], και ύστερα από σκληρούς αγώνες την υπόταξε και άπλωσε την κυριαρχία της στη Δυτική Μεσόγειο. Οι πόλεμοι αυτοί, η γρήγορη εξάπλωση, που μεταμόρφωσε το μικρό αγροτικό κράτος της Ρώμης σε πανίσχυρη δύναμη, ο απότομος πλουτισμός και οι επαφές με τους κατακτημένους λαούς είχαν ως αποτέλεσμα βαθιές μεταβολές στη ρωμαϊκή κοινωνία, στην οικονομία και στον τρόπο ζωής.

Στις τάσεις της για επέκταση η Ρώμη συνάντησε την Ελλάδα. Η ευκαιρία δόθηκε με μια διένεξη της Αχαϊκής συμπολιτείας με τη Σπάρτη που εξελίχτηκε σε ανοιχτή σύγκρουση. Οι Ρωμαίοι τότε έσπευσαν να βοηθήσουν τη Σπάρτη και στην τελική σύγκρουση, που έγινε το 146 π.Χ. στη Λευκόπετρα του Ισθμού, συνέτριψαν το στρατό της Αχαϊκής συμπολιτείας. Η ελευθερία στην Ελλάδα έσβησε ολοκληρωτικά και απέτυχε και η τελευταία προσπάθεια των ελεύθερων Ελλήνων να αντιμετωπίσουν τους Ρωμαίους. Τότε ο νικητής στρατηγός Μόμιος και μια συγκλητική επιτροπή ρύθμισαν προσωρινά το καθεστώς της Νότιας Ελλάδας, που δεν έγινε αμέσως ρωμαϊκή επαρχία, αλλά όπως μας αναφέρει ο Πλούταρχος[30] «οι Έλληνες είχαν τόση ελευθερία, όση τους παραχωρούσε ο Ρωμαίος διοικητής». Ενώ σε όλες τις ελληνικές πόλεις την εξουσία ασκούσαν οι πλουσιότερες τάξεις και είχε περιοριστεί κατά το πολύ ο ρόλος της Εκκλησίας του Δήμου, ο λαός κρατούσε εχθρική στάση απέναντι στους κατακτητές, λόγω της στέρησης της πολιτικής του ελευθερίας.

[29] Τρεις ήταν οι καρχηδονιακοί πόλεμοι: ο Α΄ από το 264-241 π.Χ., ο Β΄ από το 218-201 π.Χ. και ο Γ΄ από το 149-146 π.Χ.
[30] Βλ. Πλούταρχος. Πολιτικά παραγγέλματα, 824.

Οι συνέπειες από την πολιτική νέκρωση και την οικονομική καταπίεση φάνηκαν γρήγορα. Παρατηρήθηκε μια γενική παρακμή και μια σημαντική μείωση του πληθυσμού. Εξαίρεση αποτελούν λίγες πόλεις, μεταξύ των οποίων η Αθήνα και η Δήλος, που τύχαιναν ιδιαίτερων προνομίων.

Η γενική δυσαρέσκεια ξέσπασε, όταν ο βασιλιάς του Πόντου Μιθριδάτης άρχισε το 88 π.Χ. πόλεμο κατά της Ρώμης και παρουσιάστηκε στους Έλληνες ως ελευθερωτής. Η Αθήνα, η Βοιωτία και άλλες περιοχές της Ελλάδας επαναστάτησαν, αλλά η εξέγερση καταπνίγηκε το 86 π.Χ. και η ρωμαϊκή κυριαρχία έγινε ακόμη πιο βαριά. Στα χρόνια που ακολούθησαν δηλαδή στην περίοδο από τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. ως το 31 π.Χ., που στη διάρκειά της φιλόδοξοι Ρωμαίοι στρατηγοί συγκρούστηκαν για την εξουσία, οι Έλληνες πέρασαν ακόμη μια δοκιμασία. Ο λόγος ήταν ότι η σύγκρουση έλαβε μέρος στον ελληνικό χώρο και ότι οι αντίπαλοι στρατηγοί έκαναν φοβερές λεηλασίες για να συντηρήσουν και να ενισχύσουν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις. Τέλος και η Νότια Ελλάδα έχασε την τυπική αυτονομία της το 27 π.Χ. και έγινε ρωμαϊκή επαρχία με το όνομα «Αχαΐα». Την ίδια τύχη είχαν και τα υπόλοιπα ελληνιστικά κράτη της Ανατολής.

Οι Έλληνες έχασαν την πολιτική τους ελευθερία και πέρασαν σε μια περίοδο παρακμής. Η επαφή με το μεγάλο ελληνικό πολιτισμό θα γίνει αφορμή να καλλιεργήσουν και οι Ρωμαίοι τις τέχνες και τα γράμματα και να βάλουν τις βάσεις του δικού τους πολιτισμού. Τελικά, μια σειρά από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες, καθώς και ο ερχομός της νέας θρησκείας, του χριστιανισμού, θα οδηγήσει τη μεγάλη αυτή αυτοκρατορία στην παρακμή και στη διάλυσή της.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

• Ποια τα κοινά σημεία και ποιες οι διαφορές στην πολιτική του Φιλίππου και του Μ. Αλέξανδρου;

• Ποιοι είναι οι κυριότεροι σταθμοί της εκστρατείας του Μ. Αλέξανδρου;

• Ποιο πολιτικό πρόγραμμα είχε και σε τι απέβλεπε με τις συνεχείς κατακτήσεις;

• Τι προσέφερε η εκστρατεία του Αλέξανδρου στον Ελληνισμό και γενικότερα στην ανθρωπότητα;

• Ποιοι εκπροσωπούν την ιστορία και τη φιλοσοφία τον 4ο και 3ο αιώνα π.Χ.;

• Πώς καθορίστηκε το ζήτημα της διαδοχής μετά το θάνατο του Αλέξανδρου;

• Τι ονομάζουμε ελληνιστικούς χρόνους και πιο είναι το χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής;

• Τι γνωρίζετε για τις επιστήμες της ελληνιστικής περιόδου;

• Πώς εμφανίζεται η τέχνη στην περίοδο αυτή;

• Ποια τα αίτια και τα αποτελέσματα της υποταγής στους Ρωμαίους;

VI. Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Τη φυσιογνωμία του Βυζαντίου (Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία) τη συνθέτουν πολλά στοιχεία – τρόποι ζωής, που στέκονται στην αρχή αντιμέτωπα και αντίπαλα. Σιγά σιγά όμως οι αλληλοεπιδράσεις εξασθενούν τις αντιθέσεις και τελικά τα στοιχεία αυτά «συμφιλιώνονται» και παίρνουν τη θέση τους μέσα στο πλαίσιο που λέγεται Βυζάντιο[31]. Τα κυριότερα είναι: η ρωμαϊκή παράδοση, το ελληνικό περιβάλλον, ο ελληνικός πολιτισμός, και ο χριστιανισμός. Υπάρχει ακόμη και η επίδραση της Ανατολής, που παίζει και αυτή σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του Βυζαντίου.

Η Κωνσταντινούπολη, στους πρώτες αιώνες της ζωής της, ήταν μια δεύτερη Ρώμη. Η κρατική οργάνωση ήταν ρωμαϊκή και είχε τον χαρακτήρα που πήρε με τις μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού και του Κωνσταντίνου, ενώ οι αυτοκράτορες ήταν «αυτοκράτορες των Ρωμαίων». Ακόμη, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, όπως και ολόκληρης της αυτοκρατορίας, ήταν από το 212 Ρωμαίοι πολίτες και η ονομασία «Ρωμαίος» έμεινε σε όλο το Βυζάντιο και έφτασε ως τις μέρες μας («Ρωμαίος» και «ρωμιοσύνη»). Η ονομασία «Έλληνες» χρησιμοποιήθηκε πολύ αργότερα, γιατί στην αρχή σήμαινε τον ειδωλολάτρη.

Γενικά η Κωνσταντινούπολη ξεκίνησε από την αρχή της ύπαρξής της σαν μια ρωμαϊκή πρωτεύουσα. Η ίδια η θέση της έπαιξε σημαντικό ρόλο. Ιδρύθηκε εκεί που βρισκόταν μια αρχαία ελληνική αποικία (το Βυζάντιο) και σε περιοχή που ήταν για αιώνες ελληνική. Ακόμη ελληνικής καταγωγής ήταν οι πιο πολλοί κάτοικοί της και η γλώσσα τους ακουγόταν πιο πολύ από τη λατινική. Τέλος, όπως είναι γνωστό, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος είχε φροντίσει να πλουτίσει τις βιβλιοθήκες της με πολλά ελληνικά συγγράμματα, ενώ τους δρόμους τούς

[31] Ο όρος «βυζαντινός» είναι ένας νεολογισμός που εισήγαγε το 1562 ο ιστορικός Ιερώνυμος Βολφ. Κατόπιν, τον όρο «βυζαντινός» καθιέρωσε ένας πολύ σημαντικός Γάλλος λόγιος και εκδότης, ο Ιησουίτης Φίλιππος Λαμπέ, 1607-1667. Η ορολογία αυτή, ωστόσο, δε χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια ύπαρξης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

στόλιζαν πολλά κλασικά έργα τέχνης.

Η μεγάλη όμως δύναμη του Ελληνισμού ήταν η αξεπέραστη πνευματική του παράδοση. Η ελληνική γλώσσα, γνωστή σε όλους τους λαούς της Ανατολής, γίνεται η βασική γλώσσα της παιδείας και σιγά σιγά εισχωρεί και στη δημόσια ζωή και τον κρατικό μηχανισμό.

Ένα τρίτο στοιχείο, που διαμορφώνει μαζί με το ρωμαϊκό και το ελληνικό, την ξεχωριστή φυσιογνωμία του Βυζαντίου, είναι ο Χριστιανισμός, που επηρέασε με την ηθική του διδασκαλία τη νομοθεσία και όλες τις άλλες κρατικές δραστηριότητες, αλλά και τη ζωή γενικά της αυτοκρατορίας. Η ιδιότητα του χριστιανού έγινε ο συνδετικός κρίκος των εποίκων του Βυζαντίου.

Με την ισχυρή της οργάνωση η χριστιανική Εκκλησία πήρε μια θέση σχεδόν παράλληλη προς το κράτος, αν και η πολιτική εξουσία επιβαλλόταν συνήθως στη θρησκευτική. Τις περισσότερες φορές πάντως κράτος και Εκκλησία συνεργαζόταν αρμονικά.

Όλα αυτά τα στοιχεία, και ακόμη η επίδραση της Ανατολής, υπήρχαν ταυτόχρονα στα πρώτα χρόνια της ζωής της αυτοκρατορίας και αλληλοεπηρεάζονταν ή αντιμάχονταν το ένα με το άλλο. Ενώ όμως η ρωμαϊκή παράδοση υποχωρούσε διαρκώς, στο τέλος περιορίστηκε σε νεκρούς τύπους και ονόματα, ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός όμως ήταν στοιχεία με ζωτικότητα, γιατί ανταποκρίνονταν σε μια ζωντανή πραγματικότητα.

Η βυζαντινή κοινωνία ήταν μια κοινωνία ανισότητας. Υπάρχει στο Βυζάντιο ανισότητα στην απολαβή των αγαθών, στην κατανομή υποχρεώσεων, στα δικαιώματα, στην αποτίμηση του μόχθου και γενικά στις συνθήκες ζωής. Η ταξική διάκριση στηριζόταν στον πλούτο, τον έλεγχο των μέσων παραγωγής και τη δύναμη του αξιώματος. Ο αυτοκράτορας με την οικογένειά του και την Αυλή του είναι η κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Ακολουθούν οι παλατιανοί αξιωματούχοι, οι αξιωματούχοι της Εκκλησίας και οι δυνατοί, όπως λέγονται οι πλούσιοι μεγαλοκτηματίες. Οι άρχοντες – αριστοκρατία πλούτου – είναι οι κοινωνικά προνομιούχοι. Οι λαϊκές τάξεις αστικός και γεωργικός πληθυσμός, με

την ιδιαίτερη κλιμάκωσή τους αποτελούν τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας.

Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες με τα τεράστια κτήματα και οι μικροί και οι μεσαίοι καλλιεργητές – μικροϊδιοκτήτες αποτελούν τα σημαντικότερα κοινωνικά στρώματα. Το Βυζάντιο κληρονόμησε το δουλοκτητικό σύστημα της Ρώμης, αλλά με πολύ πιο ανθρώπινη αντίληψη. Οι Βυζαντινοί προτιμούσαν να ανταλλάσσουν τους αιχμάλωτους ή να τους προσφέρουν τη δυνατότητα εξαγοράς με λίτρα.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν έδρα των ανώτερων τάξεων, έδινε τον τόνο ζωής σε όλη την αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα όμως διέπραξε και το βασικό λάθος της άνισης συμπεριφοράς προς τις άλλες περιοχές του κράτους. Ο λαός στις επαρχίες έπρεπε συνέχεια να προσφέρει για την ύπαρξη του κράτους και της ίδιας της πρωτεύουσας, αλλά να μην περιμένει καμία ή σχεδόν καμία ανταπόδοση.

1. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Τη μακραίωνη ιστορία του Βυζαντίου διαιρούμε σε περιόδους, παρακολουθώντας τις εσωτερικές και εξωτερικές μεταβολές του. Επικράτησε να διαιρείται η βυζαντινή ιστορία σε τρεις περιόδους: Πρωτοβυζαντινή (4ος-6ος αιώνας), Μεσοβυζαντινή (από τον 7ο ως και τον 11ο αιώνα) και Υστεροβυζαντινή (12ος έως το 1453).

1.1. Πρωτοβυζαντινή εποχή

Ο ρωμαϊκός χαρακτήρας του κράτους διατηρείται έντονος. Την εποχή αυτή ο Μέγας Κωνσταντίνος αναγνωρίζει το χριστιανισμό, που γίνεται και επίσημη θρησκεία το 380. Με τον θάνατο του Θεοδόσιου Α΄ το 395 το κράτος διαιρείται˙ το σημαντικό στην περίπτωση αυτή δεν είναι τόσο η ίδια η διαίρεση (έχουν γίνει κι’ άλλες), αλλά το ότι με την κατάλυση του κράτους στη Δύση η διαίρεση αυτή

έμεινε οριστική και στάθηκε καθοριστική για τις μελλοντικές εξελίξεις.

Το τέλος του αρχαίου κόσμου έρχεται σταδιακά και οριστικοποιείται τον 5ο αιώνα με τις βαρβαρικές επιδρομές και τις ανακατατάξεις που προκαλούν. Τον επόμενο αιώνα κλείνει και η πρώτη περίοδος. Στο Βυζάντιο η πολιτική του Ιουστινιανού για την αναβίωση του imperium και τα αποτελέσματα της πολιτικής αυτής φέρνουν το δίλημμα: Δύση ή Ανατολή. Τα γεγονότα επιβάλλουν τη δεύτερη λύση.

1.2. Μεσοβυζαντινή εποχή

Κατά τη διάρκεια του 7ου και 8ου αιώνα επέρχεται κρίση στο Βυζάντιο. Οι εξωτερικοί κίνδυνοι απειλούν την ίδια την ύπαρξη του κράτους. Οι κατακτήσεις των Αράβων και η εγκατάσταση των Σλάβων στα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας δημιουργούν μια νέα κατάσταση. Σοβαρές είναι οι επιπτώσεις της κρίσης αυτής στην εσωτερική ζωή και στην κοινωνικο-οικονομική πολιτική του κράτους (μέτρα προστασίας μικροϊδιοκτητών γης, ισχυροποίηση του θεσμού των θεμάτων[32], μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση, νομοθεσία με κοινωνικό περιεχόμενο, ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας κ.ά.).

Η θρησκευτική πολιτική της δυναστείας των Ισαύρων (717-820) προκαλεί μια νέα κρίση στις σχέσεις των δύο κυριαρχικών δυνάμεων του βυζαντινού κόσμου, του κράτους και της Εκκλησίας. Αποτέλεσμα αυτής είναι ο καθαρότερος προσδιορισμός του ρόλου των δύο αυτών εξουσιών. Το γεγονός αυτό θα βοηθήσει στο να ξεπεραστούν τα προβλήματα στο Βυζάντιο και τον 10ο αιώνα η Κωνσταντινούπολη είναι η πρωτεύουσα του πιο ισχυρού κράτους της εποχής. Η αίσθηση της δύναμης και τη σιγουριάς είναι τόσο μεγάλη, ώστε να διαφεύγουν από την προσοχή των κυβερνώντων ορισμένα γεγονότα που θα έχουν δυσάρεστα

[32] Το θέμα ήταν διοικητική περιφέρεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τον 7ο και 8ο αιώνα. Αρχικά στα χρόνια του Ιουστινιανού τα θέματα ήταν στρατιωτικά σώματα, που έμεναν μόνιμα σε ορισμένες περιοχές που κινδύνευαν για την ασφάλεια των περιοχών αυτών. Ο στρατηγός διοικητής του στρατιωτικού σώματος είχε και την πολιτική διοίκηση.

επακόλουθα, ισχυροποιούνται οι δυνατοί μαγαλογαιοκτήτες, ενώ παρακμάζουν οι κοινότητες[33]. Παράλληλα στη Δύση ένας νέος κόσμος προχωρεί με σταθερό βήμα στον ρόλο του ανταγωνιστή.

Ο ερχομός του 11ου αιώνα θα μαζέψει ξανά τα μαύρα σύννεφα πάνω από το Βυζάντιο. Στα σύνορα νέοι εχθροί απειλούν την αυτοκρατορία, ενώ στο εσωτερικό με την υπέρμετρη ενίσχυση της αριστοκρατίας, του πλούτου και την καταστροφή της αγροτικής τάξης ανατρέπεται η σχετική ισορροπία των κοινωνικών αυτών δυνάμεων. Τέλος το 1071 οι Σελτζούκοι με τη νίκη τους στο Μάτζικερτ πατούν οριστικά τη Μ. Ασία.

1.3. Υστεροβυζαντινή εποχή

Με την πρώτη πτώση του Βυζαντίου στους σταυροφόρους το 1204 κλείνει και η κυρίως βυζαντινή περίοδος. Η αυτοκρατορία διαμελίζεται και στο χώρο της σχηματίζονται λατινικά και ελληνικά κράτη. Ακολουθεί μια ρευστή περίοδος που ονομάζεται Φραγκοκρατία. Τέλος, το 1261, η Αυτοκρατορία της Νίκαιας, ένα από τα ελληνικά κράτη, ανακτά την Κωνσταντινούπολη.

Την περίοδο που ακολουθεί ως το 1453 την καλύπτει η δυναστεία των Παλαιολόγων και είναι η πιο μεγάλη σε διάρκεια δυναστεία και η πιο δραματική εποχή της ιστορίας του Βυζαντίου. Η παλιά μεγάλη αυτοκρατορία είναι πια ένα κράτος μικρό, με πολύ περιορισμένα σύνορα και μικρές δυνάμεις. Οι εχθροί του είναι πολλοί και ισχυροί. Τέλος στην Ανατολή η ραγδαία εξάπλωση των Οθωμανών θα φέρει και το τέλος του βυζαντινού κράτους.

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία διαρκεί περίπου 11 αιώνες με περιόδους ακμής και πτώσης. Οι δυναστείες των αυτοκρατόρων που την κυβέρνησαν είναι δεκατρείς (13). Αναμφίβολα λοιπόν είναι πρακτικά

[33] Οι κοινότητες των χωριών με τους ελεύθερους γεωργούς συμβάλλουν στη συνοχή του κράτους. Κάθε κοινότητα είχε και αυτοδιοίκηση και τα μέλη της φρόντιζαν για τα κοινά προβλήματα.

αδύνατο σε λίγα κεφάλια να παρουσιαστεί όλη αυτή η λαμπρή πορεία του βυζαντινού κράτους. Για το λόγο αυτό στη συνέχεια παραθέτονται κάποιοι από τους αυτοκράτορες (επιλογή του συγγραφέα), που η ζωή και το έργο τους σημάδεψαν την πορεία αυτή.

2. ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

2.1. Μέγας Κωνσταντίνος (306-337)

Την ώρα που η Ρώμη καταρρέει, το Βυζάντιο έχει αρχίσει να ανατέλλει. Τυπικά σαν αφετηρία του βυζαντινού κράτους θεωρούμε το 330. Μπορεί de jure η Αυτοκρατορία να ήταν Ρωμαϊκή, όμως de facto ήταν Ελληνική. Κάτω από το ρωμαϊκό ένδυμά της έζησε και κινήθηκε το πολύτροπο ελληνικό στοιχείο. Από το 2ο και 3ο μ.Χ. αι. η Ρώμη είχε αρχίσει να εμφανίζει συμπτώματα παρακμής, οι εσωτερικές αντινομίες και οι βαρβαρικές επιδρομές προετοιμάζουν την κατάρρευσή της. Αυτή θέλησε να σταματήσει ο Διοκλητιανός (284-305), όμως δεν υπήρξε αποτέλεσμα. Οι μάχες ανάμεσα στους διεκδικητές συνεχίζονται, το 312 ο Κωνσταντίνος εισέρχεται τροπαιούχος στη Ρώμη. Απέμεινε ο μοναδικός κύριος της Δύσης και έπειτα από λίγο και ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Ο Κωνσταντίνος υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες στρατιωτικές και πολιτικές φυσιογνωμίες της ιστορίας. Η Εκκλησία τον ανακήρυξε άγιο και η ιστορία τον ονόμασε Μέγα γιατί:

- Διασφάλισε την ενότητα της αυτοκρατορίας και την έσωσε από τον κατακερματισμό, ενώ η Εκκλησία τον ανακήρυξε άγιο γιατί:
- Προέβλεψε ότι το μέλλον ανήκει στον Χριστιανισμό, τον υποστήριξε και τον αναγνώρισε οριστικά το 313, ενώ ενίσχυσε τη χριστιανική Εκκλησία με πολλούς τρόπους. Σιγά σιγά δημιουργήθηκαν και τα μεγάλα θρησκευτικά κέντρα της χριστιανοσύνης, που διαμορφώθηκαν σε πατριαρχεία.

Μικρή προτομή από χαλκηδόνιο λίθο του Μ. Κωνσταντίνου (αρχές 4ου αι.). Με τις ενέργειές του προστάτευσε το Χριστιανισμό και άνοιξε νέους ορίζοντες για το μέλλον της αυτοκρατορίας. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Μετά την επιβολή του ως μονοκράτορα το 324, τρεις είναι οι άξονες γύρω από τους οποίους θα στραφεί η δραστηριότητά του: χριστιανισμός, νέα πρωτεύουσα και απόλυτη μοναρχία. Την ίδια χρονιά άρχισε και η μεταφορά της έδρας του κράτους από τη Ρώμη στο Βυζάντιο, παλαιά αποικία των Μεγαρέων. Η νέα πρωτεύουσα ονομάστηκε Κωνσταντινούπολη και ταυτόχρονα Νέα Ρώμη ή Επτάλοφος επειδή ήταν κτισμένη σ' επτά λόφους. Ο Κωνσταντίνος την οχύρωσε με τείχη[34] και τη στόλισε με λαμπρά οικοδομήματα, όπως οι ναοί (Αγ. Σοφίας, Αγ. Ειρήνης κ.ά.). Τα εγκαίνια της νέας πόλης έγιναν στις 11 Μαΐου του 330. Η μεταφορά λοιπόν της πρωτεύουσας, αποτέλεσε την αφετηρία σχηματισμού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που επί μία χιλιετία συγκράτησε τα αλλεπάλληλα κύματα των εχθρών και με την πολιτιστική της ακτινοβολία φωταγώγησε το σκοτάδι του Μεσαίωνα.

[34] Ο Κωνσταντίνος θέλοντας να ορίσει την έκταση του τείχους της πόλης, προχωρούσε κρατώντας στο χέρι το δόρυ. Και επειδή φάνηκε σ' εκείνους που τον ακολουθούσαν, ότι καθόριζε όρια πολύ πιο μεγάλα απ' ότι χρειαζόταν, τον πλησίασε κάποιος και τον ρώτησε «ως που δέσποτα;». Κι εκείνος του αποκρίθηκε καθαρά «ως που να σταματήσει αυτός που προχωρεί μπροστά μου», κάνοντας έτσι φανερό ότι μια ουράνια δύναμη βάδιζε μπροστά του και τον οδηγούσε τι να κάνει. Βλ. Φιλοστόργιος, Εκκλησιαστική ιστορία, ΙΙ, 9, μετάφραση.

Η Κωνσταντινούπολη τον 4ο μ.Χ.

2.2. Ιουστινιανός (527-565)

Ο έκτος αιώνας αποκαλείται «χρυσός αιώνας» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αυτή την περίοδο έχουμε λαμπρό πολιτιστικό, διοικητικό, νομοθετικό και πολεμικό έργο. Όλα τα μεγαλόπνοα έργα του Ιουστινιανού[35] (527-565) ήλθαν σε πέρας χάρη στους συνεργάτες του: Βελισάριος – στρατηγός, Ναρσής – στρατηγός, Ιωάννης Καππαδόκης – λογοθέτης (ανώτερος οικονομικός υπάλληλος), Τριβωνιανός – νομική διάνοια και κοιέστωρ (υπουργός Δικαιοσύνης), Θεοδώρα – σύζυγος η πολυτιμότερη συνεργάτης.

[35] Στη διάρκεια των ημερών που προηγούνται από το Πάσχα και ονομάζονται νηστείες, ο Ιουστινιανός έζησε με τρόπο τόσο σκληρό, που ήταν ασυνήθιστος όχι μόνο για έναν αυτοκράτορα, αλλά και για κάθε άνθρωπο που είχε κάποια σχέση με τις υποθέσεις της πολιτείας. Γιατί περνούσε και δύο ολόκληρες μέρες χωρίς να βάλει τίποτε στο στόμα του, κι' αυτό ενώ κάθε μέρα σηκωνόταν από το κρεβάτι του βαθιά χαράματα και φρόντιζε για τα ζητήματα της πολιτείας και εργαζόταν ασταμάτητα για να τακτοποιήσει τις κρατικές υποθέσεις με λόγια ή με πράξεις, το πρωί, το μεσημέρι κι ακόμη το βράδυ. Γιατί, αν και πήγαινε αργά τη νύχτα να ξαπλώσει, πολύ γρήγορα σηκωνόταν πάλι, σαν να τον στενοχωρούσε το κρεβάτι του. Βλ. Προκόπιος, Κτίσματα, I, VII, 7-9, μετάφραση.

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και η ακολουθία του, ψηφιδωτό στον Αγ. Βιτάλιο στη Ραβέννα της Ιταλίας.

Ο Ιουστινιανός, για να απαλλάξει το κράτος από την πολυνομία και τα αντιφατικά διατάγματα, καθώς και να διευκολύνει τη διοίκηση και την απονομή της δικαιοσύνης, σύνταξε μια 10μελή επιτροπή υπό τον Τριβωνιανό και της ανέθεσε να συγκεντρώσει σ' ενιαίο σώμα (10 βιβλία) ολόκληρη τη ρωμαϊκή νομοθεσία. Πράγματι το έργο αυτό «Corpus Juris Civilis (Κώδικας Αστικού Δικαίου)», αποτέλεσε τη βάση όλων των ευρωπαϊκών νομοθεσιών μέχρι τα νεότερα χρόνια.

Ο Ιουστινιανός κατόρθωσε να πραγματοποιήσει, κατά ένα μεγάλο μέρος, τα σχέδιά του για την αποκατάσταση της οικουμενικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι περιοχές που πρόσθεσε στο κράτος του ήταν η Ιταλία, η Βόρεια Αφρική, τα μεγάλα νησιά της Δυτικής Μεσογείου και οι νοτιοανατολικές περιοχές της Ισπανίας. Ακόμη, απασχολημένος με τη Δύση, δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τους εχθρούς στα Βαλκάνια και την Ανατολή, περιοχές δηλαδή μεγάλης σημασίας για το Βυζάντιο. Είναι γεγονός ότι στους πολέμους που έδωσε απέναντι σε πολλούς εχθρούς το κράτος εξαντλήθηκε στρατιωτικά και οικονομικά, όμως ο ίδιος εκμεταλλεύτηκε τις κατακτήσεις του, για να διαδώσει το βυζαντινό πολιτισμό σε όλη την έκταση της Μεσογείου.

Στο εμπόριο και τη βιομηχανία έχουμε σημαντική ανάπτυξη ιδιαίτερα με την εμφάνιση της μεταξουργίας (από την Κίνα). Μεγάλος και ο ρόλος του στο πολιτιστικό έργο. Δημιουργήθηκαν μια σειρά από κτίσματα, οχυρωματικά έργα, ναοί, υδραγωγεία, γέφυρες, ορφανοτροφεία, νοσοκομεία κ.λπ.

Η Αγία Σοφία σήμερα. (φωτ. του συγγραφέα)

Η Αγία Σοφία υπήρξε το ωραιότερο δημιούργημα του Ιουστινιανού. Αρχιτέκτονες ήταν οι Ανθέμιος και Ισίδωρος. Ο ναός αυτός αφιερωμένος στη σοφία του θεού αρχικά είχε κτιστεί από τον Κωνσταντίνο, όμως καταστράφηκε από τη στάση του Νίκα (κίνημα αντίδρασης και πολιτικής ανυπακοής το 532). Για την ανέγερση του λαμπρότερου έργου της ορθόδοξης αρχιτεκτονικής ο Ιουστινιανός δεν λυπήθηκε ούτε χρήματα ούτε κόπους. Αποπερατώθηκε μέσα σε 5 χρόνια (532-537) και εργάστηκαν 10000 τεχνίτες. Ο ναός έχει μήκος 77 μ. και πλάτος 71 μ. Ο τρούλος έχει ύψος από το έδαφος 54 μ. Ανήκει στο ρυθμό του «σταυροειδούς μετά τρούλου».

Θαυμάσιες είναι οι εικόνες, τα ψηφιδωτά και τα διάφορα στολίσματα στα εσωτερικά τμήματα του ναού. Ο πλούτος, η μεγαλοπρέπεια, η αρχιτεκτονική τελειότητα του ναού δικαιολογούν την αναφώνηση του Ιουστινιανού «Νενίκικηκά σε Σολομών». Επιστήμη, λογική και αίσθηση συνδυάζονται στο αριστούργημα αυτό και προσφέρουν την ίδια αισθητική χαρά με τον Παρθενώνα της αρχαίας Ελλάδας.

Αγ. Σοφία, εσωτερικό του ναού. (φωτ. του συγγραφέα)

Μετά τον Ιουστινιανό και τους διαδόχους του η πολιτική φυσιογνωμία του βυζαντινού κράτους αλλάζει και το «ρωμαϊκό όνειρο» εγκαταλείπεται. Σιγά-σιγά αλλά σταθερά το Βυζάντιο απομακρύνεται από τη ρωμαϊκή παράδοση και ζει μια δική του αυτόνομη ζωή.

2.3. Μιχαήλ Γ΄ (842-867)

Λόγοι πολιτικοί επιβάλλουν στους αυτοκράτορες τον εκχριστιανισμό των βαρβαρικών λαών που κατοικούν εντός ή εκτός της αυτοκρατορίας. Τη δύσκολη αυτή αποστολή αναλαμβάνουν ιεραπόστολοι και μοναχοί.

Συγκεκριμένη πολιτική έκφραση έλαβε ο εκχριστιανισμός στα χρόνια του Μιχαήλ Γ΄. Το 849 άρχισε συστηματικός προσηλυτισμός των Σλάβων της Πελοποννήσου κι' έτσι έγινε δυνατή η αφομοίωσή τους από τον συμπαγή ελληνικό πληθυσμό. Στα μέσα του 9ου αι. οι Σλάβοι και οι Μοραβοί στην Κεντρική Ευρώπη αγωνίζονταν να κρατήσουν τη χώρα τους μακριά από τους Γερμανούς ηγεμόνες. Αργότερα αποστέλλονται ιεραπόστολοι στις περιοχές της Βουλγαρίας και της Ουγγαρίας. Ο αιχμάλωτος μοναχός Θεόδωρος Κουφαράς είχε αρχίσει πρώτος το κήρυγμα μεταξύ των Βουλγάρων.

Το 863 με πρόσκληση του ηγεμόνα της Μοραβίας Ρατισλάβου αποστέλλονται από το Μιχαήλ Γ΄ δύο ιεραπόστολοι. Ο πατριάρχης Φώτιος έκρινε πως ο πιο κατάλληλος για το ζήτημα αυτό ήταν ένας καθηγητής από το Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας που ήξερε τη γλώσσα των Σλάβων και είχε και πείρα ιεραποστολική και διπλωματική. Ήταν από τη Θεσσαλονίκη και λεγόταν Κωνσταντίνος (αργότερα ως μοναχός έλαβε το όνομα Κύριλλος). Μαζί με τον αδελφό του Μεθόδιο έφτασαν στη Μοραβία, όπου έμειναν τρία χρόνια, μετέφρασαν το ευαγγέλιο στη Σλαβική, δημιούργησαν το σλάβικο αλφάβητο κι' έθεσαν τις βάσεις της σλάβικης λογοτεχνίας.

Οι αυλικοί της Πρεσλάβας βαφτίζονται χριστιανοί. Μικρογραφία από το χειρόγραφο του Ιωάννη Σκυλίτζη.

Ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων ήταν ένα δύσκολο έργο και ενώ είχε αρχίσει από τις πρώτες επαφές των δυο λαών, προχωρούσε πολύ αργά. Το 864 ο τσάρος των Βουλγάρων Βόρης (ή Βόγορης) βαφτίστηκε Μιχαήλ, δηλαδή με το όνομα του Βυζαντινού αυτοκράτορα που ήταν και ανάδοχός του κι' επέβαλε το χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία στη χώρα του.

Έργο της βυζαντινής ιεραποστολής ήταν και ο εκχριστιανισμός των Σέρβων και των άλλων σλαβικών φύλων της Βαλκανικής, η φτώχεια τους όμως για αρκετό καιρό εμπόδισε την ανάπτυξη κέντρων πολιτισμού στους λαούς αυτούς.

2.4. Βασίλειος Β΄ (976-1025)

Όταν κατέλαβε την εξουσία, μετά το θάνατο του Τσιμισκή το 976, την άσκησε με τόσο απόλυτο τρόπο, ώστε η έννοια του κράτους να ταυτιστεί με το πρόσωπό του. Έμεινε στο θρόνο περισσότερο από κάθε άλλον αυτοκράτορα, 49 ολόκληρα χρόνια. Στην αρχή της βασιλείας του αντιμετώπισε επαναστάσεις «δυνατών», που στοίχισαν στο κράτος ανθρώπινες και υλικές καταστροφές. Σαν αυτοκράτορας ήταν ωμός και αυστηρός, άλλοτε έδειχνε μεγαλοψυχία[36] και άλλοτε απάνθρωπη σκληρότητα.

Αφού σύντριψε τους στασιαστές πέρασε στην αντεπίθεση με την πρώτη αποφασιστική νίκη εναντίον των Βουλγάρων στο Σπερχειό ποταμό (Στερεά Ελλάδα) το 997. Σταδιακά ο Βασίλειος κατάφερε να πάρει πίσω όλα τα οχυρά που είχαν πάρει οι Βούλγαροι. Τέλος, η πιο αποφασιστική μάχη έγινε στο Κλειδί (περιοχή Στρυμόνα) το 1014, όπου ο βουλγαρικός στρατός διαλύθηκε, ο Σαμουήλ γλύτωσε την αιχμαλωσία, αλλά τον ίδιο χρόνο πέθανε από τη λύπη του. Το 1018

[36] «…έβγαλε διαταγή (ο Βασίλειος Β΄): οι εισφορές των φτωχών που είχαν καταστραφεί να πληρώνονται από τους δυνατούς. Ονομάστηκε δε η τέτοιου είδους είσπραξη «αλληλέγγυον». Όταν δε ο πατριάρχης και πολλοί από τους αρχιερείς και από τους ασκητές όχι λίγοι τον παρακάλεσαν να σταματήσει αυτό το παράλογο(!) βάρος, ο βασιλιάς δεν υπάκουσε…». Βλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, Σύνοψις ιστοριών, μετάφραση.

η Βουλγαρία έγινε βυζαντινή επαρχία χωρισμένη σε δύο «θέματα», ενώ το 1019 ο Βασίλειος Β΄ ανακήρυξε την Εκκλησία της Βουλγαρίας αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή με έδρα την Αχρίδα.

Θεωρείται ο μεγαλύτερος των αυτοκρατόρων γιατί:

- Η αυτοκρατορία επί των ημερών του έφτασε στα όρια της εποχής του Ιουστινιανού.
- Αντιμετώπισε με επιτυχία όλους τους εξωτερικούς εχθρούς.
- Κατέπνιξε τις εξεγέρσεις και παγίωσε την εσωτερική ενότητα
- Συνέχισε το έργο του εκχριστιανισμού, κυρίως των Ρώσων.

Ο αυτοκράτορας πέθανε το 1025. Θάφτηκε σαν απλός στρατιώτης. Ήταν ατύχημα για το κράτος του το γεγονός ότι αφιέρωσε τη ζωή του σε πολέμους, χωρίς να φροντίσει να αφήσει άξιους διαδόχους.

2.5. Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (1448-1453)

Το 1448 πέθανε ο Ιωάννης Η΄ και στο βυζαντινό θρόνο ανέβηκε ο αδελφός του Κωνσταντίνος, δεσπότης μέχρι τότε του Μυστρά. Υπήρξε ο τελευταίος των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, ήρωας και μάρτυρας, που με τις θυσίες του ξέπλυνε τις αμαρτίες των προκατόχων του. Η στέψη του νέου αυτοκράτορα έγινε στον Μυστρά. Από κει έφτασε με πλοίο στην Κωνσταντινούπολη με την ακολουθία του για να βρεθεί σε μια κατάσταση απελπιστική.

Πράγματι το 1451 ο Μουράτ Β' πέθανε και το θρόνο κατέλαβε ο γιος του Μωάμεθ Β', άνθρωπος με μεγάλες στρατιωτικές και διοικητικές ικανότητες. Κατασκεύασε φοβερό φρούριο (τούρκ. Ρούμελη Χισάρ) στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου και τοποθέτησε σ’ αυτό τα πιο μεγάλα κανόνια της εποχής, έτσι απέκλεισε την Πόλη από τη Μαύρη Θάλασσα.

Ο Κωνσταντίνος πήρε τα κατάλληλα μέτρα, συγκέντρωσε στις αποθήκες όσο σιτάρι μπορούσαν να χωρέσουν και επισκεύασε τα τείχη. Τελικά, η βοήθεια που περίμενε από τη Δύση δεν ήρθε, εκτός από περίπου 200 τοξότες.

Στις 5 Απριλίου του 1453 άρχισε η πολιορκία από τον Μωάμεθ Β΄, που έστησε τη σκηνή του μπρος στην πύλη του Αγίου Ρωμανού. Η Δύναμη των εχθρών ήταν πολύ μεγάλη περίπου 300 χιλιάδες προς το τέλος της πολιορκίας. Την Πόλη υπεράσπιζαν περίπου 8000 Έλληνες και 3000 μισθοφόροι.

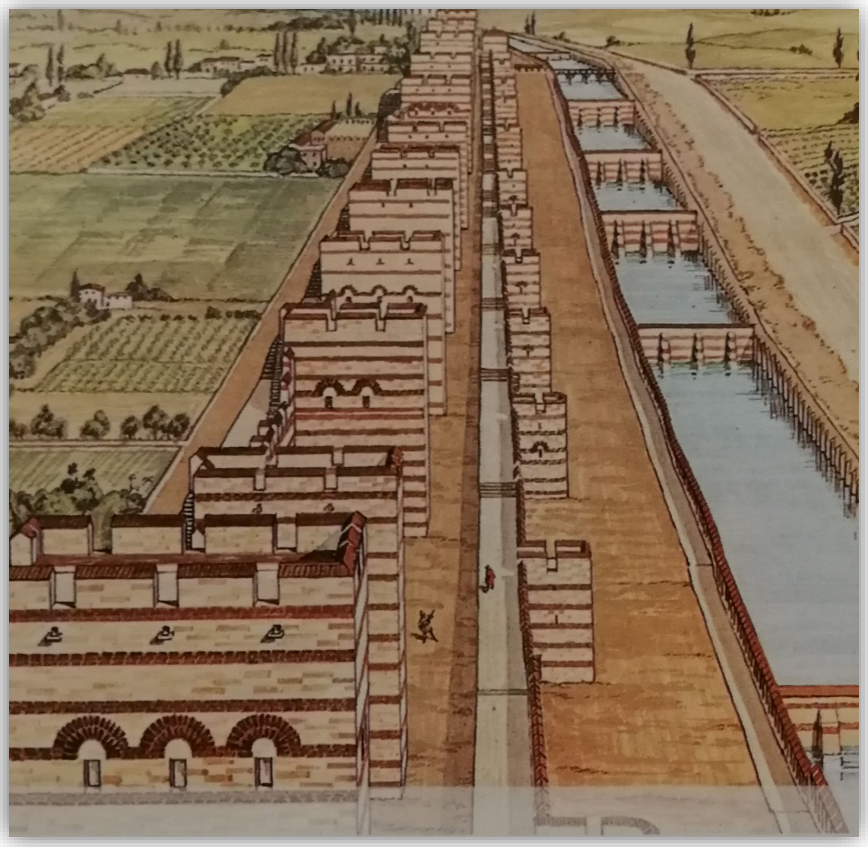

Τα τείχη της Πόλης, κατασκευάστηκαν επί Θεοδοσίου Β΄ (408-450).

Στις 20 Απριλίου ένα ευχάριστο γεγονός, ο ερχομός του πλοίαρχου Φλαντανελά με τέσσερα πλοία που έσπασε τον αποκλεισμό των Τούρκων και πέρασε στον Κεράτιο κόλπο, τόνωσε το ηθικό των Ελλήνων. Ο σουλτάνος κυριεύτηκε από άγρια μανία και με ένα τόλμημα, μοναδικό στην ιστορία, πέρασε από τη στεριά 72 πλοία, και τα έριξε στον Κεράτιο πίσω από την προστατευτική αλυσίδα. Στις 25 Μαΐου ο Μωάμεθ ζήτησε από τον αυτοκράτορα να του παραδώσει την Πόλη και να φύγει και ο Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος του απάντησε με την απλή και ηρωική φράση του αρχαίου Λεωνίδα.

Τα ξημερώματα της Τρίτης 29 Μαΐου 1453 εκδηλώθηκε η τελική επίθεση των Τούρκων πρώτα από τη θάλασσα. Στη συνέχεια οι Τούρκοι παραβίασαν μια μικρή πύλη την Κερκόπορτα και μπήκαν στην Πόλη.[37] Ο αυτοκράτορας που είδε πως δεν έμενε καμιά ελπίδα και η αυτοκρατορία χανόταν, πήρε την απόφαση να χαθεί μαζί της. Με τρεις πιστούς του όρμησε μέσα στο πλήθος των εχθρών, αγωνίστηκε ηρωικά, πληγώθηκε και σκοτώθηκε. Ακολούθησε τριήμερη σφαγή και λεηλασία.

[37] «…Οι Έλληνες, μόλις διέτρεξε (την Πόλη) η φήμη πως έπεσε η Πόλη (ως εάλω η Πόλις), άλλοι άρχισαν να τρέχουν προς το λιμάνι στα πλοία των Βενετσιάνων και Γενοβέζων και καθώς ορμούσαν πολλοί πάνω στα πλοιάρια βιαστικά και με ακαταστασία χάνονταν, γιατί βούλιαζαν τα πλοία. Και έγινε εκείνο που συνήθως γίνεται σε τέτοιες καταστάσεις. Με θόρυβο, φωνές και χωρίς καμία τάξη έτρεχαν να σωθεί ο καθένας μέσα σε μια (γενική) σύγχυση……Ένα μεγάλο πλήθος άνδρες και γυναίκες, που όλο και μεγάλωνε απ' τους κυνηγημένους, στράφηκε προς τον πιο μεγάλο ναό της Πόλης, που ονομάζεται Αγιά Σοφιά. Μαζεύτηκαν εδώ άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Σε λίγο όμως πιάστηκαν από τους Τούρκους χωρίς αντίσταση. Πολλοί άνδρες σκοτώθηκαν μέσα στο ναό από τους Τούρκους. Άλλοι πάλι σ' άλλα μέρη της Πόλης πήραν τους δρόμους χωρίς να ξέρουν για πού. Σε λίγο άλλοι σκοτώθηκαν, άλλοι πιάστηκαν και πολλοί όμως από τους Έλληνες φάνηκαν γενναίοι· αντιστάθηκαν και σκοτώθηκαν, για να μη δουν τις γυναίκες και τα παιδιά τους σκλάβους. Σε όλη την Πόλη τίποτε άλλο δεν έβλεπες παρά αυτούς που σκότωναν, αυτούς που σκοτώνονταν· αυτούς που κυνηγούσαν και κείνους που έφευγαν.». Βλ. Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, Αποδείξεις Ιστοριών, μετάφραση.

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης, πίνακας του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου. (Βαρειά Λέσβου, Μουσείο Θεόφιλου)

Η άλωση της Πόλης σημείωσε και το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Μετά από λίγο κατέρρευσαν και τα τελευταία στηρίγματα του Ελληνισμού, το Δεσποτάτο του Μυστρά (1460) και η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας (1461). Στο Αιγαίο η παρουσία των Βενετών με το δυνατό στόλο τους αποτέλεσε ασπίδα στις κατακτητικές τάσεις των Οθωμανών. Τελικά και έπειτα από πολλούς αγώνες κατέλαβαν το 1522 τη Ρόδο, το 1566 τη Χίο, το 1570/1 την Κύπρο και τελευταία το 1669 την Κρήτη.

(Αυτοκράτορες του Βυζαντίου)

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	306–337
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ	337–361
	ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ	361–363
	ΙΟΒΙΑΝΟΣ - ΒΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ - ΒΑΛΗΣ - ΓΡΑΤΙΑΝΟΣ	363–379
ΘΕΟΔΟΣΙΑΝΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	Μ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ	379–395
	ΑΡΚΑΔΙΟΣ	395–408
	ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Β΄	408–450
	ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ καὶ ΠΟΥΛΧΕΡΙΑ	450–457
	ΛΕΩΝ Α΄	457–474
	ΖΗΝΩΝ	474–491
	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Α΄	491–518
ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ Α	518–527
	ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α΄	527–565
	ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ Β΄	565–578
	ΤΙΒΕΡΙΟΣ	578–582
	ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ	582–602
	ΦΩΚΑΣ	602–610
ΗΡΑΚΛΕΙΑΝΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ	610–641
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ΄	641
	ΚΩΝΣΤΑΣ Β΄	641–668
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ΄ ΠΩΓΩΝΑΤΟΣ	668–685
	ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Β΄	685–695
	ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Β΄ (β΄ περίοδος)	705–711
	ΦΙΛΙΠΠΙΚΟΣ	711–713
	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β΄	713–715
	ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Γ΄	716–717
ΙΣΑΥΡΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΛΕΩΝ Γ΄ ΙΣΑΥΡΟΣ	717–741
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε΄ ΚΟΠΡΩΝΥΜΟΣ	741–775
	ΛΕΩΝ Δ΄ ΧΑΖΑΡΟΣ	775–780
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤ΄ καὶ ΕΙΡΗΝΗ	780–797
	ΕΙΡΗΝΗ	797–802
	ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Α΄	802–811
	ΣΤΑΥΡΑΚΙΟΣ	811
	ΜΙΧΑΗΛ Α΄ ΡΑΓΚΑΒΕΣ	811–813
	ΛΕΩΝ Ε΄ ΑΡΜΕΝΙΟΣ	813–820

ΦΡΥΓΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΜΙΧΑΗΛ Β΄ ΤΡΑΥΛΟΣ	820–829
	ΘΕΟΦΙΛΟΣ	829–842
	ΜΙΧΑΗΛ Γ΄ ΜΕΘΥΣΟΣ	842–867
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α΄ ΜΑΚΕΔΩΝ	867–886
	ΛΕΩΝ ΣΤ΄ ΣΟΦΟΣ	886–912
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ	913–959
	ΡΩΜΑΝΟΣ Α΄ ΛΑΚΑΠΗΝΟΣ	919–945
	ΡΩΜΑΝΟΣ Β΄	959–963
	ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΦΩΚΑΣ	963–969
	ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΣΙΜΙΣΚΗΣ	969–976
	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Β΄	976–1025
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Η΄	1025–1028
	ΡΩΜΑΝΟΣ Γ΄ ΑΡΓΥΡΟΣ	1028–1034
	ΜΙΧΑΗΛ Δ΄ ΠΑΦΛΑΓΩΝ	1034–1041
	ΜΙΧΑΗΛ Ε΄ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ καὶ ΖΩΗ	1041–1042
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ΄ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ	1042–1054
	ΘΕΟΔΩΡΑ	1055–1056
	ΜΙΧΑΗΛ ΣΤ΄ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ	1056–1057
ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΚΑΙ ΔΟΥΚΩΝ	ΙΣΑΑΚΙΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ	1057–1059
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι΄ ΔΟΥΚΑΣ	1059–1067
	ΡΩΜΑΝΟΣ Δ΄ ΔΙΟΓΕΝΗΣ καὶ ΕΥΔΟΚΙΑ	1068–1071
	ΜΙΧΑΗΛ Ζ΄ ΠΑΡΑΠΙΝΑΚΗΣ	1071–1078
	ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗΣ	1078–1081
	ΑΛΕΞΙΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ	1081–1118
	ΙΩΑΝΝΗΣ Β΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ	1118–1143
	ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ	1143–1180
	ΑΛΕΞΙΟΣ Β΄	1180–1183
	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ	1183–1185
ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΑΓΓΕΛΩΝ	ΙΣΑΑΚΙΟΣ Β΄ ΑΓΓΕΛΟΣ	1185–1195
	ΑΛΕΞΙΟΣ Γ΄	1195–1203
	ΑΛΕΞΙΟΣ Δ΄ καὶ ΙΣΑΑΚΙΟΣ Β΄ ΑΓΓΕΛΟΙ	1203–1204
	ΑΛΕΞΙΟΣ Ε΄ ΜΟΥΡΤΖΟΥΦΛΟΣ	1204–1204
ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΛΑΣΚΑΡΕΩΝ καὶ ΒΑΤΑΤΖΗΔΩΝ	ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α΄ ΛΑΣΚΑΡΙΣ	1204–1222
	ΙΩΑΝΝΗΣ Γ΄ ΔΟΥΚΑΣ - ΒΑΤΑΤΖΗΣ	1222–1254
	ΘΕΟΔΩΡΟΣ Β΄	1254–1258
	ΙΩΑΝΝΗΣ Δ΄	1258–1259
	ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1259–1261
ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ	ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1261–1282
	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1282–1328
	ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Γ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1328–1341
	ΙΩΑΝΝΗΣ Ε΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1341–1391
	ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤ΄ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ	1347–1354
	ΜΑΝΟΥΗΛ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1391–1425
	ΙΩΑΝΝΗΣ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1425–1448
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΑ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ	1449–1453

3. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

3.1. Πρωτοβυζαντινή περίοδος

Η εκπαίδευση των Βυζαντινών ήταν προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της χριστιανικής εποχής και επηρεασμένη από τη χριστιανική παράδοση. Ήταν προαιρετική, χωρίς ενιαίο σύστημα διδασκαλίας και καθορισμένο πρόγραμμα.

Μεγάλες πανεπιστημιακού επιπέδου σχολές υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη, Ρώμη, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Βηρυτό, Έδεσσα. Το μεγαλύτερο πνευματικό ίδρυμα του Βυζαντίου ήταν το Πανδιδακτήριο ή Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας (Μαγναούρας). Ιδρύθηκε το 425 από την αυτοκράτειρα Ευδοκία, συζύγου του Θεοδοσίου Β΄ (408-450). Υπήρξε φάρος του ελληνικού πνεύματος και πολλές προσωπικότητες της ιστορίας τελείωσαν εκεί τις σπουδές τους.

Κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες παρατηρείται παρακμή ορισμένων λογοτεχνικών ειδών, όπως το θέατρο. Η λογοτεχνική έμπνευση τίθεται στην υπηρεσία της πίστης και τροφοδοτείται από τα θρησκευτικά ιδεώδη. Εξακολουθεί όμως να παραμένει έντονη η επίδραση της ελληνιστικής παράδοσης. Ως πρώτη γλώσσα εμφανίζεται μια τυπική προσκόλληση στην αττική διάλεκτο, πράγμα που παρεμποδίζει την ανάπτυξη ενός ζωντανού λογοτεχνικού λόγου και καταπιέζει την πηγαία έμπνευση.

Στην ποίηση διακρίνουμε δύο είδη την κοσμική και τη θρησκευτική. Ένας από τους πιο γνωστούς λυρικούς ποιητές που χρησιμοποιεί πιο αρχαιότροπα μέτρα[38] ήταν και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός. Υπάρχουν όμως και εκείνοι που ακολουθούν τα βυζαντινά μέτρα και ονομάζονται μελωδοί, γιατί στις ποιητικές τους συνθέσεις συνυπάρχει μουσική. Δημιούργημά τους είναι οι ύμνοι, πρωτότυπο βυζαντινό δημιούργημα. Κορυφαίος υμνογράφος αναδείχτηκε ο

[38] Το μέτρο είναι μικρό τμήμα μουσικού έργου, ο ρυθμός του οποίου (π.χ. 3/4, 3/8) χαρακτηρίζει και το υπόλοιπο ή τουλάχιστον μέρος του, στο γραπτό μουσικό κείμενο βρίσκεται ανάμεσα σε δύο διαστολές, δηλαδή δύο κάθετες γραμμές του πενταγράμμου.

Ρωμανός ο Μελωδός (6ος αι.). Ήταν από τη Συρία και έζησε στα χρόνια του Ιουστινιανού. Συνέθεσε πάνω από 85 ύμνους.

Η παλιά παράδοση της ιστοριογραφίας συνεχίζεται και κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες. Από τους ιστορικούς της πρωτοβυζαντινής περιόδου σημειώνουμε τον Ευσέβιο Πάμφιλο, ο πρώτος εκκλησιαστικός ιστορικός, που έγραψε και την ιστορία του Μ. Κωνσταντίνου. Κορυφαίος ιστορικός της περιόδου και όλης της βυζαντινής ιστορίας είναι ο Προκόπιος ο Καισαρεύς. Άνθρωπος της αυλής, με ευρεία μόρφωση και ποικίλες γνώσεις, περιέγραψε το πολεμικό και ειρηνικό έργο του Ιουστινιανού, αλλά και καταμαρτύρησε πολλά αρνητικά στοιχεία σε βάρος του αυτοκρατορικού ζεύγους.

Ιδιότυπο ιστορικό είδος ήταν οι δημώδεις ιστορίες, οι καλούμενες χρονογραφίες. Οι χρονογράφοι είναι άνθρωποι του λαού και διηγούνται τα γεγονότα από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι την εποχή τους. Η διήγησή τους είναι απλοϊκή, αφελής, συχνά ξερή αλλά καμιά φορά σημαντική για ορισμένες πληροφορίες. Κορυφαίοι χρονογράφοι ήταν: ο Ιωάννης Μαλάλας, ο Ιωάννης Ζωναράς, ο Μιχαήλ Γλυκάς και ο Κωνσταντίνος Μανασσής.

Η Κωνσταντινούπολη, η Νέα Ρώμη έγινε το καλλιτεχνικό κέντρο, όπου έφταναν τεχνίτες από όλες τις περιοχές της αυτοκρατορίας. Εκεί πραγματοποιήθηκε η συγχώνευση όλων των στοιχείων, στα οποία το Βυζάντιο έδωσε την οριστική σφραγίδα. Κάτω από την επιρροή της επίσημης Εκκλησίας και του παλατιού πήρε η χριστιανική τέχνη, κατά τον 5ο και 6ο αιώνα, τη χαρακτηριστική μορφή που λέγεται βυζαντινή.

Πριν από την τελική αυτή διαμόρφωση, η τέχνη των πρώτων χριστιανών υπήρξε συνέχεια και εξέλιξη της ελληνορωμαϊκής. Δανείστηκε τις μορφές από την αρχαιότητα για να εκφράσει τις χριστιανικές αξίες, δανείστηκε τους αρχιτεκτονικούς χώρους για να δημιουργήσει το χριστιανικό ναό. Τα παλαιότερα χριστιανικά μνημεία που σώζονται είναι οι τάφοι, λαξευμένοι άλλοτε στις κορυφές των βράχων σαν τετράγωνοι θάλαμοι, άλλοτε υπόγειοι και χτιστοί. Αυτοί κοσμούνται με νωπογραφίες (ζωγραφική πάνω σε νωπό κονίαμα με

χρώματα διαλυμένα σε νερό). Στα διακοσμητικά θέματα κυριαρχεί η παράσταση του Χριστού σαν καλού βοσκού ή σαν Ορφέα τριγυρισμένο από διάφορα ζώα που τα ημερώνει με τη μουσική του. Σιγά-σιγά παρουσιάζονται και θέματα από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη.

Όταν ο Χριστιανισμός αναγνωρίστηκε ως θρησκεία ισότιμη (313), άρχισαν να κτίζονται ναοί καινούριοι, μεγάλοι σε διαστάσεις και λαμπροί σε πολυτέλεια. Εκτός από την Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης άλλοι σημαντικοί ναοί είναι: ο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Πόλη που χρησίμευε για μαυσωλείο των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου, του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου στην Έφεσο, του Αγ. Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη γνωστός ως Ροτόντα, την Αχειροποίητο, του Αγ. Δημητρίου στην Θεσσαλονίκη (χτίστηκε τον 5ο αι. και πυρπολήθηκε το 1917) κ.ά.

Η Αχειροποίητος σήμερα. (φωτ. του συγγραφέα)

Η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου σήμερα. (φωτ. του συγγραφέα)

Ο Αγ. Δημήτριος, εσωτερικό του ναού. (φωτ. του συγγραφέα)

Παράλληλα με την αρχιτεκτονική αναπτύσσεται η τέχνη της αγιογραφίας και της ψηφιδογραφίας. Το ψηφιδωτό, με την απλοποίηση του σχεδίου, αποδίδει τις ήρεμες κινήσεις και τις θεαματικές συμμετρικές συνθέσεις. Τα πλούσια υλικά

που μεταχειρίζεται ανταποκρίνονται στην αίσθηση της πολυτέλειας και της λαμπρότητας. Για τους λόγους αυτούς το μωσαϊκό έγινε ένα από τα μέσα έκφρασης τα πιο χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης (αξιόλογα έργα στη μονή της Αγ. Αικατερίνης του Σινά, στην Κύπρο, αλλά και στη Ραβέννα της Ιταλίας ναοί Αγ. Απολλινάριου και Αγ. Βιταλίου). Η γλυπτική παραμελείται και περιορίζεται στο σκάλισμα θαυμάσιων κιονόκρανων και ορισμένων ανάγλυφων.

Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και η ακολουθία της. (Ψηφιδωτό στον Αγ. Βιτάλιο στη Ραβέννα της Ιταλίας)

Η Μεταμόρφωση. Μωσαϊκό της αψίδας στο «καθολικό» της Μονής της Αγ. Αικατερίνης του Σινά.

3.2. Μεσοβυζαντινή περίοδος

Η περίοδος 650-850 θεωρείται «σκοτεινή περίοδος» των βυζαντινών γραμμάτων, λόγω των έντονων θρησκευτικών διαμαχών και κυρίως της Εικονομαχίας[39]. Στα χρόνια αυτά κάθε πνευματική κίνηση κατακάλυψαν οι θεολογικές σπουδές κυριότεροι εκπρόσωποι τους είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός[40] (660-750) και ο Θεόδωρος Στουδίτης[41] (759-826).

Τον 9ο αι. το Πανδιδακτήριο ή Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας ανακαινίζεται από τον Καίσαρα Βάρδα (θείος του Μιχαήλ Γ΄) και γίνεται ο πνευματικός πνεύμονας του Βυζαντίου. Εκεί δίδαξαν κορυφαίοι δάσκαλοι όπως ο Λέων ο Φιλόσοφος, ο Φώτιος[42], ο Μιχαήλ Ψελλός κ.ά.

Τον 11ο αι. ιδρύθηκε και Νομική Σχολή με την ευθύνη του Μιχαήλ Ψελλού, που πήρα τον τίτλο «ύπατος των φιλοσόφων». Πολλοί διπλωμάτες, συγκλητικοί, διοικητικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι του κράτους ήταν απόφοιτοι αυτής της Σχολής.

Γενικά, η παιδεία την εποχή αυτή βρισκόταν στην ακμή της. Τα μοναστήρια είχαν πλούσιες και καλά οργανωμένες βιβλιοθήκες και ειδικά

---

[39] Ήταν ο αγώνας κατά της τιμής των αγίων εικόνων και των ιερών λειψάνων και η μη αναγνώριση των θαυματουργών ιδιοτήτων τους στο Βυζάντιο (727-843), που κατέληξε στην επικράτηση της εικονολατρίας και στην αναστήλωση των αγίων εικόνων από την αυτοκράτειρα Θεοδώρα (με την παραδοχή ότι δεν αποδίδεται τιμή στην εικόνα, αλλά στο ιερό πρόσωπο αυτής).

[40] Γεννήθηκε στη Δαμασκό από εύπορη οικογένεια. Απόκτησε μόρφωση εξαιρετική. Γρήγορα όμως άφησε την κοσμική ζωή και αποσύρθηκε σαν μοναχός στην περίφημη μονή του Αγ. Σάββα της Ιερουσαλήμ. Το τεράστιο έργο του «Πηγή Γνώσεως» είναι εγχειρίδιο δογματικής και περιλαμβάνει εισαγωγή στη δογματική, την ιστορία 103 αιρέσεων και την έκθεση των δογμάτων της Εκκλησίας. Θεωρείται συγγραφέας της «Οκτωήχου» και διακρίθηκε σαν ποιητής θαυμάσιων ύμνων.

[41] Ένας από τους διαπρεπέστερους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, υμνωδούς και μελωδούς. Η φανατική του προσήλωση στην εικονολατρία τον οδήγησε 4 φορές στην εξορία, όπου και πέθανε. Τα συγγράμματά του είναι λόγοι εκκλησιαστικοί, ασκητικά, λόγοι κατά των εικονομάχων, επιστολές και επιγράμματα. Σπουδαίο έργο του θεωρούνται οι «Αναβαθμοί».

[42] Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (820-891), περίφημος για την παιδεία και την ευρύτητα του πνεύματός του. Το συγγραφικό του έργο είναι τεράστιο, θεολογικό ή φιλολογικό. Σπουδαιότερα έργα είναι η «Μυριόβιβλος» (περιέχει κριτική ανάλυση 280 συγγραφέων), τα «Αμφιλόχια» (υπομνήματα στις Γραφές) και η «Λέξεων Συναγωγή». Ο Φώτιος θεωρείται η μεγαλύτερη εκκλησιαστική φυσιογνωμία της μεταπατερικής περιόδου.

συνεργεία γραφέων για την αντιγραφή αρχαίων χειρογράφων. Τα χειρόγραφα αυτά, καλά φυλαγμένα στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών, μας έσωσαν την αρχαία κληρονομιά.

Στην ποίηση της περιόδου αυτής διακρίνουμε τρεις κατηγορίες:

● Λόγια ποίηση: Εμπνέεται από την αρχαία παράδοση και την εκπροσωπούν ο Ιωάννης Τζέτζης που έγραψε έργα ιστορικά, φιλολογικά και φιλοσοφικά, καθώς και χιλιάδες στίχους και ο Θεόδωρος Πρόδρομος ή Πτωχοπρόδρομος (12ο αι.) όπου έγραψε στίχους με θρηνητικό και επαιτικό χαρακτήρα.

● Θρησκευτική ποίηση: Το νέο ποιητικό σύνθεμα είναι ο κανόνας. Οι κυριότεροι μελωδοί κανόνων είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός, ο Ανδρέας Κρήτης κ.ά.

● Δημώδης ποίηση: Το κορύφωμα της λαϊκής ποίησης είναι η ακριτική, εμπνευσμένη από τα κατορθώματα των ακριτών. Τα ακριτικά τραγούδια αποτέλεσαν κύκλους γύρω από ορισμένα πρόσωπα (Διγενής, Ανδρόνικος). Από τα κατορθώματα του κυριότερου ακρίτη, προέκυψε η σύνθεση ενός έντεχνου πολύστιχου αφηγήματος, το έπος του Διγενή Ακρίτα, που συντέθηκε κατά τον 12ο αι. και σώθηκε σε χειρόγραφα. Με τις ιστορίες και τις μπαλάντες των ακριτών σημειώνεται η μετάβαση από τη μεσαιωνική στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Στην ιστορία της περιόδου αυτής έχουμε τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (913-959), όπου με την «Ιστορική διήγησιν του βίου και των πράξεων Βασιλείου του αοιδίμου βασιλέως», αποσκοπεί κυρίως να συγκαλύψει τις χειρότερες πλευρές της βασιλείας του παππού του και τον Μιχαήλ Ψελλό που με τη «Χρονογραφία» του, μας δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τα γεγονότα της περιόδου 976-1077 κ.ά.

Το δεύτερο μισό του 9ου και 10ου αι. κυβερνούν το κράτος εξέχουσες μορφές αυτοκρατόρων, μερικοί από αυτούς σοφοί και προστάτες των τεχνών ή και καλλιτέχνες, όπως ο Λέων ο Σοφός ή ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, που ευνοούν όλες τις πνευματικές δραστηριότητες. Για πρώτη φορά στη

βυζαντινή ιστορία παρατηρούμε την προσήλωση στην κλασική παιδεία, που θα εξακολουθήσει ως την πτώση του κράτους.

Κατά την περίοδο αυτή νέες τάσεις εισέρχονται στην αρχιτεκτονική. Ο νέος τύπος εκκλησίας που θα επικρατήσει με διάφορες παραλλαγές, είναι ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο (είχε πέντε τρούλους, ο ένας στο κέντρο και οι άλλοι στις άκρες του κτηρίου σε σχήμα σταυρού). Οι ναοί χτίζονται μικρότεροι αλλά κομψότεροι, τους χαρακτηρίζει κίνηση, ελαφρότητα και χάρη. Δείγματα έχουμε στην Αθήνα την Καπνικαρέα, τους Αγίους Θεοδώρους, τη Μονή της Καισαριανής και το ναό του Σωτήρος στην Άμφισσα.

Ιερά Μονή Καισαριανής τέλη 11ου – αρχές 12ου αι.

Παράλληλα εμφανίζεται και ο οκταγωνικός τύπος, δηλαδή ένας ναός τετράγωνος, με τρούλο τεράστιο, που καλύπτει όλο τον κυρίως ναό. Δείγματα του τύπου αυτού είναι η Μονή του Οσίου Λουκά (Βοιωτία), του Δαφνιού, Αγ. Σοφίας Μονεμβασίας, Αγ. Θεόδωροι Μυστρά κ.ά.. Στη Μακεδονία επιχειρείται μια ένωση αρχιτεκτονικών στοιχείων ελλαδικών και ανατολικών. (Μονές Αγ. Όρους, Αγ. Παντελεήμων, Θεοτόκος Χαλκέων).

Ιερά Μονή Οσίου Λουκά (Βοιωτία) αρχές 11ου αι.

Ιερά Μονή Δαφνίου 11ος αι.

Μετά την Εικονομαχία καθιερώνεται για την αγιογράφηση των ναών ένα πρόγραμμα-κανόνας, που εφαρμόζεται σε όλους τους ναούς του βυζαντινού κόσμου, όχι όμως πάντα με την ίδια ακρίβεια. Κάθε μέρος του ναού έχει

συμβολική σημασία γι' αυτό θα έχει και ειδική εικονογράφηση (π.χ. ο τρούλος συμβολίζει τον ουρανό με τον Παντοκράτορα περιστοιχισμένο από αγγέλους οι προφήτες, στην αψίδα του ιερού η Θεοτόκος ανάμεσα στους αρχάγγελους Μιχαήλ και Γαβριήλ, άλλοτε ορθή Δεομένη, άλλοτε καθιστή Βρεφοκρατούσα, γύρω στους τοίχους του ναού και του νάρθηκα οι Δεσποτικές Εορτές, ενώ στο εικονοστάσιο (τέμπλο) στα δεξιά της Ωραίας Πύλης ο Χριστός και δίπλα ο Αγ. Ιωάννης ο Πρόδρομος και στα αριστερά της Ωραίας Πύλης η Παναγία δίπλα στον Άγιο/Αγίας που είναι αφιερωμένος ο ναός). Παραδείγματα διατηρούνται σε τρεις ναούς της Ελλάδας: στον Όσιο Λουκά, στη Νέα Μονή Χίου και στην εκκλησία του Δαφνιού.

Νέα Μονή Χίου 11ος αι.

Μετά τον εκχριστιανισμό των Βαλκανίων και της Ρωσίας, βυζαντινοί τεχνίτες διακόσμησαν την Αγ. Σοφία του Κιέβου, την Αγ. Σοφία της Αχρίδας, το ναό της Παναγίας Πετριτζονίτισσας (σήμερα Μπάτσκοβο Βουλγαρίας) και του Αγ. Παντελεήμονα του Νέρεζι (πρώην Γιουγκοσλαβία).

Άγγελος από την ανάληψη. Αγ. Σοφία της Αχρίδας, γύρω στο 1050.

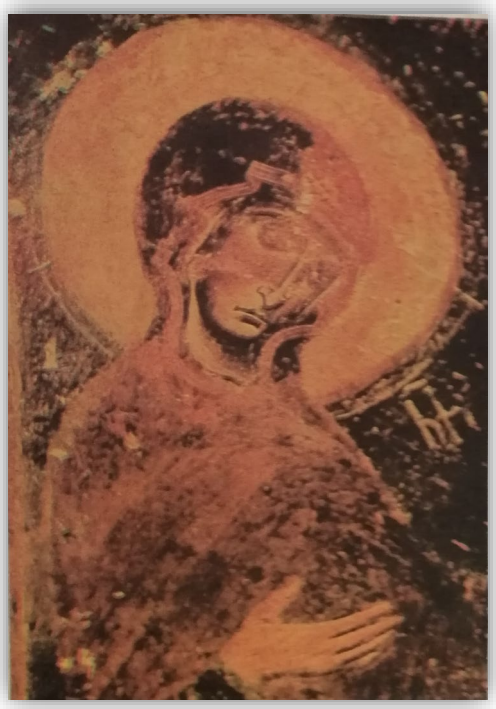

Θεοτόκος από τη Δέηση. Μονή του Μπάτσκοβο Βουλγαρίας 11ος αι.

3.3. Υστεροβυζαντινή περίοδος

Στα χρόνια της Λατινοκρατίας (1204-1261) δεν ανακόπηκε η εξέλιξη της τέχνης στα ελεύθερα περιφερειακά κρατίδια που δημιουργήθηκαν μετά το 1204, αλλά ούτε και στα κατεχόμενα από τους Λατίνους ηπειρωτικά και νησιωτικά εδάφη. Στην Πάτμο, στη μονή του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου, οι τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν δείχνουν στα πρόσωπα μια πλαστική δύναμη, ενώ στη Θεσσαλονίκη, οι τοιχογραφίες της Αχειροποιήτου θυμίζουν τα παλιά ψηφιδωτά της Πόλης.

Μονή του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου, Πάτμος 1088.

Παράλληλα αναπτύσσονται και έξω από τα σύνορα του κράτους ζωτικές εστίες βυζαντινής ζωγραφικής, όπως στη Σερβία, ώστε η καλλιτεχνική κίνηση επεκτείνεται, τον 13ο αι. ως την εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453), σε όλες τις βυζαντινές και σλαβικές χώρες που υπάγονται στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Αριστουργήματα της τέχνης αποτελούν οι τοιχογραφίες της Σοπότσανι (Κεντρική Σερβία), έργο με βαθύ στοχασμό και αίσθημα, ενώ σε ένα άλλο βαλκανικό κράτος τη Βουλγαρία, οι τοιχογραφίες της Μπογιάνα, είναι άμεσα εμπνευσμένες από την τέχνη της Κωνσταντινούπολης.

Ο Χριστός διδάσκει στον ναό. Ναός Μπογιάνα στη Σόφια, 1259.

Κέντρα τέχνης της υστεροβυζαντινής περιόδου είναι:

● Το Άγιο Όρος (Το Περιβόλι της Παναγίας): Με τις 20 μονές του, τις θαυμάσιες τοιχογραφίες του, τα πολύτιμα χειρόγραφά του και τ' ανεκτίμητα κειμήλιά του, είναι ο συντηρητής της βυζαντινής παράδοσης μέχρι των ημερών μας. Τον 5ο αι. εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι μοναχοί, οι οποίοι βρήκαν αυτόν τον όμορφο τόπο ιδανικό για να λατρεύσουν καλύτερα τον Θεό. Αντιπροσωπεύει όλα τα δείγματα τέχνης από την εποχή των Μακεδόνων μέχρι την Τουρκοκρατία. Επηρέασε τη μοναστηριακή τεχνική όλης της Βαλκανικής και στη ζωγραφική δημιούργησε σχολή και παράδοση.

● Καστοριά: Λόγω της οικονομικής της ευρωστίας, στην πόλη παρατηρούνται δείγματα καλλιτεχνικής ακμής. Πολλές μικτές και ιδιότυπες στη μορφή τους εκκλησίες (τουλάχιστον 60 βυζαντινές και μεταβυζαντινές) με εσωτερικές και εξωτερικές τοιχογραφίες.

Αγ. Ανάργυροι, 12ος αι.

● Μυστράς: Η πολιτική του αυτοδυναμία επέτρεψε την καλλιτεχνική του άνθιση. Οι εκκλησίες του έχουν χάρη, κομψότητα, πλούτο στολισμού και αποτελούν άριστα δείγματα της Παλαιολόγειας Αναγέννησης.

Η Παντάνασσα, 1428.

Άγιοι Θεόδωροι, 1290-95.

● Μονεμβασία: Το ελληνικό αυτό Γιβραλτάρ, συγκεντρώνει πάνω στο βράχο του άριστα δείγματα βυζαντινής τέχνης, όπως ο ναός της Αγ. Σοφίας κ.ά.

Μονεμβασία (φωτ. του συγγραφέα)

Βυζαντινές εκκλησίες (φωτ. του συγγραφέα)

● Τραπεζούντα: Άριστο δείγμα αρχιτεκτονικής η Αγ. Σοφία, σύμφωνα με τον ομώνυμο ναό της Πόλης.

● Θεσσαλονίκη: Η πόλη δεν υστερεί σε αρχιτεκτονικές μορφές. Το πνεύμα της νέας εποχής εκφράζουν οι ναοί του Αγ. Παντελεήμονα, Αγ. Αικατερίνης, Αγ. Αποστόλων κ.ά.

Αγ. Αικατερίνη τέλη 13ου – αρχές 14ου αι., Θεσσαλονίκη.

● Μετέωρα: Οι επιδρομές των Τούρκων θ’ αναγκάσουν τον μοναχό Αθανάσιο να φύγει από το Άγιο Όρος και να ιδρύσει τον 14ο αι. στα απόκρημνα βράχια της Καλαμπάκας τα μοναστήρια (υπήρχαν 24, αλλά σήμερα λειτουργούν τα 6) που προκαλούν το δέος στον σημερινό επισκέπτη.

Μετέωρα (φωτ, του συγγραφέα)

- Άρτα: Στα χρόνια του Δεσποτάτου της Ηπείρου παρουσιάζει καλλιτεχνική άνθηση με χαρακτηριστικό δείγμα την Παναγία την Παρηγορήτισσα.

Για έντεκα ολόκληρους αιώνες το Βυζάντιο υπήρξε το πιο πολιτισμένο κράτος του μεσαιωνικού κόσμου. Κατόρθωσε όχι μόνο να αναχαιτίσει τις βαρβαρικές επιδρομές, να διατηρήσει και να εμπλουτίσει την αρχαία ελληνική κληρονομιά, αλλά με τους θεσμούς του, την κρατική οργάνωσή του, την παιδεία του και την τέχνη του να επηρεάσει αποφασιστικά την Ανατολή και τη Δύση.

Οι βαλκανικοί λαοί, θρεμμένοι με τις πνευματικές παραδόσεις του Βυζαντίου, διαφύλαξαν στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας την εθνική ταυτότητά τους και πέτυχαν τον 19ο αι. να κερδίσουν την εθνική ανεξαρτησία τους. Η ορθοδοξία, που αποτελεί την προσωποποίηση της βυζαντινής πνευματικότητας, έδωσε την ενότητα στις ρωσικές χώρες˙ χάρη σ' αυτήν την ενότητα η Ρωσία έγινε η μεγάλη δύναμη, που παρέλαβε τη βυζαντινή κληρονομιά και τη διατήρησε μέσα από τους αιώνες.

Η πολιτιστική συνεισφορά του Βυζαντίου ήταν σημαντική και στον ισλαμικό κόσμο. Από το Βυζάντιο οι Άραβες έμαθαν την κρατική οργάνωση και γνώρισαν την αρχαία ελληνική φιλολογία και επιστήμη, τις οποίες μετέφρασαν και προώθησαν στην Ευρώπη. Μέσα από τις βυζαντινές πηγές τα νεότερα κράτη της δυτικής Ευρώπης άντλησαν την ελληνορωμαϊκή παράδοση, που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού.

Συνεπώς, ο πολιτισμός του Βυζαντίου σημάδεψε όλους τους λαούς, που για μια στιγμή της ιστορίας τους βρέθηκαν μέσα στα σύνορά του ή κάτω από την ακτινοβολία του. Ειδικά για το Νεότερο Ελληνισμό το Βυζάντιο αποτελεί το άμεσο παρελθόν. Μέσα σ' αυτό βρίσκονται οι ρίζες του και στους τελευταίους αιώνες της ζωής του ξύπνησε και πλάστηκε η εθνική συνείδηση των Ελλήνων.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

• Πώς διαμορφώνεται η φυσιογνωμία του Βυζαντίου;

• Ποια είναι η σημασία της μεταφοράς της πρωτεύουσας στο Βυζάντιο;

• Σε ποιες περιόδους χωρίζεται η βυζαντινή ιστορία και ποια τα βασικά χαρακτηριστικά τους;

• Γιατί η ιστορία αποκάλεσε Μέγα τον Κωνσταντίνο και η Εκκλησία τον ανακήρυξε Άγιο;

• Ποιο ήταν το σημαντικότερο αρχιτεκτονικό έργο κατά τη διακυβέρνηση του Ιουστινιανού;

• Ποιο ήταν το κύριο μέλημα του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄;

• Πώς και πότε καταλύθηκε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία;

• Η παιδεία κατά τις τρεις περιόδους της βυζαντινής ιστορίας.

• Ποια μορφή παίρνει η τέχνη κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο;

• Η ποίηση κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

• Αναφέρετε τα σημαντικότερα κέντρα τέχνης της υστεροβυζαντινής περιόδου;

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑ ΟΡΩΝ

Αγγειογραφία – η τέχνη της διακόσμησης αγγείου // παράσταση ζωγραφισμένη πάνω στην επιφάνεια ενός αγγείου.

Αγορά – χώρος συνέλευσης των πολιτών, όπου γίνονταν δημόσιες συζητήσεις, εκλογές και δίκες, αλλά και εμπορικές συναλλαγές.

Αλεξανδρινά ή Ελληνιστικά χρόνια – η εποχή από τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) ως την υποταγή των Ελλήνων στους Ρωμαίους (146 π.Χ.).

Αμφικτιονία – θρησκευτική ένωση κρατών στην αρχαία Ελλάδα μ' ένα κοινό λατρευτικό κέντρο και σκοπό την προστασία ενός ιερού ή μαντείου (η κυριότερη εκείνη των Δελφών).

Αναδασμός – το ξαναμοίρασμα της γης.

Αποικία – πόλη που ίδρυαν οι μετανάστες σε ξένη χώρα.

Απολυταρχία – το πολίτευμα στο οποίο όλη την εξουσία έχει ο βασιλιάς.

Άρειος Πάγος – πετρώδης λόφος, δυτικά της Ακρόπολης των Αθηνών. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημόσια και θρησκευτική ζωή της πόλης. Ήταν δικαστικό σώμα που έγινε φύλακας και υπερασπιστής των νόμων, ασκώντας έλεγχο στις διάφορες αρχές για τη σωστή εφαρμογή τους. Η ονομασία του προήλθε από τον Άρη, που δικάστηκε σ' αυτό το βράχο (πάγον) την εποχή του Κέκροπα, για το φόνο του γιου του Ποσειδώνα, που είχε βιάσει την κόρη τού Άρη. Ο Άρης είχε τότε αθωωθεί.

Αριστοκρατία – το πολίτευμα που την εξουσία έχουν οι αριστοκράτες, δηλαδή οι ευγενείς.

Άρχων – ο ανώτατος αξιωματούχος της εκτελεστικής εξουσίας στην Αθήνα.

Γένος – τα μέλη μιας ή περισσοτέρων οικογενειών που «εξ αρρενογονίας» κατάγονταν από έναν κοινό πρόγονο.

Γεωμετρικός – αυτός που ανήκει στη γεωμετρική εποχή, δηλαδή στην περίοδο ακμής του γεωμετρικού αγγειογραφικού ρυθμού ($9^{ος}$-$8^{ος}$ αι. π.Χ.).

Γυμνάσιο – χώρος που ασκούνταν οι νέοι και ταυτόχρονα κέντρο στρατιωτικής προετοιμασίας, γενικής εκπαίδευσης και μέσο ανάπτυξης και διατήρησης κοινωνικών σχέσεων.

Διάλεκτος / γλωσσικό ιδίωμα – κλάδος μιας γλώσσας με κάποιες διαφορές στην προφορά, το λεξιλόγιο και τη γραμματική από άλλους κλάδους της.

Δυνατοί – ήταν οι ευγενείς στα χρόνια του Βυζαντίου, χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: τους αριστοκράτες της γης και τους αριστοκράτες των αξιωμάτων.

Δωρεά – ανακλητή εκχώρηση γης από τον βασιλιά στους ευνοουμένους του.

Ειδώλιο – μικρά αγάλματα από την περιοχή των Κυκλάδων που παριστάνουν ανθρώπους (συνήθως γυναίκες ή μουσικούς που παίζουν όργανα) ή ζώα, κατασκευασμένα από πηλό, λίθο, μέταλλο, ξύλο, ελεφαντοστό κ.ά.

Είλωτες – οι παλαιοί κάτοικοι της Λακωνίας, τους οποίους οι Δωριείς υποδούλωσαν, ανήκαν στο κράτος και καλλιεργούσαν κτήματα.

Εισφορά – έκτακτη επιβολή φόρου.

Εκκλησία του Δήμου – η συνέλευση των ελεύθερων πολιτών στην αρχαία Αθήνα ή και σε άλλες πόλεις.

Εμφύλιος πόλεμος – πόλεμος ανάμεσα σε άτομα που ανήκουν στο ίδιο έθνος.

Εξελληνίζω – μεταβάλλω κάποιον ή κάτι (π.χ. τις συνήθεις ενός λαού) σε ελληνικό.

Έπος – μεγάλο ποίημα που υμνούσε κατορθώματα ηρώων (ηρωικό έπος) ή έδινε συμβουλές για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων (διδακτικό έπος).

Ευγενής – πολίτης με αριστοκρατική καταγωγή και μεγάλη κτηματική περιουσία.

Έφοροι – αξιωματούχοι πολλών δωρικών πόλεων – κρατών. Στην αρχαία Σπάρτη οι έφοροι (5) εκλέγονταν κάθε χρόνο από τους πολίτες και είχαν εκτελεστικές, δικαστικές και πειθαρχικές εξουσίες.

Ηγεμονία – αρχηγία, έννοια συνηθισμένη στις ελληνικές και διακρατικές σχέσεις.

Ηλιαία – μεγάλο λαϊκό δικαστήριο στην αρχαία Αθήνα, που το ίδρυσε ο Σόλωνας.

Θέματα – στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν αρχικά στρατιωτικές μονάδες, μετακινούμενες ανά την επικράτεια. Όταν οι μονάδες αυτές απέκτησαν μόνιμη εγκατάσταση, θέματα ονομάστηκαν οι περιοχές εγκατάστασής τους, οι οποίες εξελίχθηκαν σε διοικητικές περιφέρειες. Την ανώτατη πολιτική εξουσία του θέματος ασκούσε ο στρατηγός.

Κοινόν – ομοσπονδιακό κράτος.

Κούρος και κόρη – μαρμάρινα αγάλματα, που εικόνιζαν νέο και νέα κατά τα αρχαϊκά χρόνια, 6ος αι. π.Χ.

Λειτουργία – δαπανηρό δημόσιο αξίωμα που ήταν υποχρεωμένοι να αναλάβουν οι πλουσιότεροι Αθηναίοι και μέτοικοι.

Λήκυθος – αγγείο στο οποίο τοποθετούσαν αρωματικά έλαια ή προσφορές για τους νεκρούς.

Λοιμός – επιδημία, κολλητική αρρώστια.

Μαραθώνιος δρόμος – πήρε το όνομα από έναν Αθηναίο οπλίτη που έτρεξε από το Μαραθώνα έως την Αθήνα, απόσταση 42 χλμ. και 195 μ., για να αναγγείλει την είδηση της μεγάλης νίκης στην ομώνυμη μάχη το 490 π.Χ. εναντίον των Περσών.

Μαυσωλείο – μεγαλοπρεπή ταφικό μνημείο που είχε τη μορφή συνήθως μικρού ναού. Η ονομασία του προέρχεται από τον Μαύσωλο, σατράπη της Καρίας τον 4ο αι. π.Χ.

Μελανόμορφος – ρυθμός της αγγειογραφίας (με πατρίδα την Κόρινθο), σύμφωνα με αυτόν οι εικονιζόμενες παραστάσεις ζωγραφίζονται με μαύρο χρώμα πάνω στην εξωτερική επιφάνεια του αγγείου που έχει πιο ανοιχτό χρώμα /υπάρχει και ο ερυθρόμορφος (με πατρίδα την Αττική) χρησιμοποιείται το πορτοκαλί χρώμα στην πιο σκούρα επιφάνεια του αγγείου/.

Μέτοικοι – ξένοι κάτοικοι στην Αθήνα, που ασχολούνταν με το εμπόριο, ήταν ελεύθεροι, αλλά δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα.

Μητρόπολη – μια πόλη που κάτοικοί της ίδρυσαν αποικία.

Μνα (η) – νομισματική μονάδα των αρχαίων Ελλήνων, μονάδα μέτρησης βάρους των μετάλλων, περίπου 500 γρ.

Οικισμός – μικρό χωριό.

Ολιγαρχία – το πολίτευμα που την εξουσία έχουν οι πλούσιοι, που είναι λίγοι.

Ολυμπία – ιερός χώρος στην Πελοπόννησο αφιερωμένος στο Δία, όπου από το 776 π.Χ. και κάθε τέσσερα χρόνια γίνονταν οι Ολυμπιακοί αγώνες, με Έλληνες αθλητές (μόνο άντρες) από όλα τα μέρη του κόσμου. Το βραβείο της νίκης ήταν ένα κλαδί ελιάς.

Όλυμπος – το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας στην περιοχή της Θεσσαλίας, στη μυθολογία ήταν κατοικία των δώδεκα θεών της αρχαίας Ελλάδας.

Οστρακισμός – εξορία 10 ετών για όποιον απειλούσε το πολίτευμα της αρχαίας Αθήνας. Αποφασιζόταν με ειδική εκλογή και ψήφους (όστρακα – κομμάτι από σπασμένο αγγείο), πάνω από 6000.

Παναθήναια – μεγάλη γιορτή στην αρχαία Αθήνα προς τιμή της θεάς Αθηνάς. Η πομπή (πορεία του λαού) άρχιζε από τον Κεραμεικό και κατέληγε στην

Ακρόπολη, όπου έντυναν το άγαλμα της θεάς μ' ένα μεγάλο πέπλο, που το είχαν υφάνει κορίτσια της Αθήνας.

Περίοικοι – μια από τις κοινωνικές τάξεις στη Σπάρτη. Ήταν απόγονοι των παλαιοτέρων κατοίκων της Λακωνίας και ζούσαν γύρω από την αρχαία Σπάρτη. Ήταν ελεύθεροι, πολεμούσαν με τους Σπαρτιάτες, αλλά δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα.

«Πύρρεια νίκη» – νίκη με πολλές απώλειες, που μοιάζει με ήττα. Τέτοιες ήταν οι νίκες του Πύρρου, βασιλιά της Ηπείρου.

Ρυθμός (αρχιτεκτονικός) – το ιδιαίτερο σχέδιο με βάση το οποίο κατασκευάζεται ένα οικοδόμημα (ιωνικός, δωρικός και κορινθιακός).

Ρωμαιοκρατία – η εποχή της κυριαρχίας των Ρωμαίων.

Σάρισα – πολύ μακρύ δόρυ (6 μέτρα) του μακεδονικού στρατού, που καθιέρωσε ο Φίλιππος.

Σατραπεία – επαρχία του περσικού κράτους.

Σεισάχθεια – η απαλλαγή από τα χρέη, νόμος που επέβαλε ο Σόλωνας στην αρχαία Αθήνα.

Στάση του Νίκα – επαναστατικό κίνημα των δήμων της Κωνσταντινούπολης εναντίον του αυτοκράτορα Ιουστινιανού (532). Ονομάστηκε έτσι λόγω της προτροπής που κραύγαζαν οι επαναστάτες, «νίκα».

Συμπολιτεία – ένωση αυτόνομων πόλεων-κρατών στην αρχαία Ελλάδα, με κοινό τρόπο διακυβέρνησης.

Τάλαντο – νόμισμα μεγάλης αξίας˙ μονάδα βάρους.

Ταυροκαθάψια – αγώνισμα τελετουργικού χαρακτήρα στην αρχαία Κρήτη προς τιμή της μητέρας θεάς, όπου ο αθλητής έπιανε τα κέρατα του ταύρου και με δυνατό άλμα πηδούσε από πάνω του καταλήγοντας στο έδαφος πίσω από τον ταύρο, πιθανή σχέση με τις σύγχρονες ταυρομαχίες στην Ισπανία.

Τριήρης – πολεμικό πλοίο των αρχαίων Αθηναίων με τρεις σειρές κουπιά από κάθε πλευρά.

Τύραννος – αρχικά σήμαινε άρχοντας. Αργότερα απέκτησε τη σημασία: σκληρός και άδικος άρχοντας.

Φάλαγγα – παράταξη στρατιωτών στη μάχη.

Φυλή – μια υποδιαίρεση του συνόλου των κατοίκων ενός κράτους ή ενός έθνους με βάση την κοινή καταγωγή ή την κατοίκηση σε μια ορισμένη περιοχή.

Χορηγός – πλούσιος κάτοικος της Αθήνας που επιλεγόταν για να αναλάβει τη δαπάνη της διδασκαλίας (παρουσίασης) ενός θεατρικού έργου.

«Χρυσός αιώνας» – ο 5ος αιώνας π.Χ. στην Αθήνα. Ιδιαίτερα τα χρόνια κατά τα οποία κυβέρνησε ο Περικλής, με ιδιαίτερα επιτεύγματα στον πολιτισμό και τις τέχνες.

Χώρα – η αγροτική περιοχή που ανήκει στην πόλη – κράτος.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Α

αβουλία (η) нерешителност, колебливост

αγγειοπλαστική (η) грънчарство, керамика

άγραφος νόμος (ο) неписан закон

αγώνας (ο) борба, битка, състезание, среща, спор

αδιάφθορος, -η, –ο неподкупен

αδυνατώ не съм в състояние

αεροδρόμιο (το) аерогара

άθλος (ο) подвиг

Αιολείς (οι) еолийци – племе в древна Гърция

Αισχύλος (ο) Есхил – древногръцки драматург

ακαταμάχητος, –η, –ο непобедим

ακμή (η) разцвет

ακρόπολη (η) акропол, крепост, бастион

ακτή (η) 1. бряг; 2. крайбрежие

ακτινοβολία (η) сияние, духовен блясък

ακύρωση (η) анулиране

Αλέξανδρος ο Μέγας (ο) Александър Велики – цар на Македония

αλλεπάλληλος, –η, –ο 1. последователен; 2. повтарям, многократен

αλφάβητο (το) алфабета, гръцката азбука

άλωση (η) падане, превземане

αμαρτία (η) грях

αμοιβή (η) 1. парична награда; 2. възнаграждаване

αναδιοργανώνω, преустройвам, реорганизирам

αναθέτω 1. възлагам; 2. посвещавам

ανακαλύπτω откривам

ανακήρυξη (η) обявяване

ανάκτορο (το) дворец

ανασκαφή (η) разкопки

ανασυγκροτώ възстановявам, преструктурирам, реформирам, прегрупирам,

ανασχηματίζω преобразувам, реформирам, реорганизирам

αναφέρομαι 1. позовавам се; 2. отнасям се

αναφορά (η) доклад

ανεξαρτησία (η) независимост

ανεπηρέαστος, –η, –ο невлиятелен

ανήκω принадлежа

ανθρωποκτονία (η) човекоубийство

αξία (η) стойност

αξιόλογος, –η, –ο значителен, значим, важен, забележителен

αξιωματούχος (ο) високопоставено лице

άξονας (ο) ос

απελευθέρωση (η) освобождение

απευθύνομαι обръщам се

απευθύνω отправям, изпращам

απόγονος (ο) потомък

αποδίδομαι 1. отдавам се; 2. (βλ) връщам се

αποικία (η) колония

αποικισμός (ο) 1. колонизация; 2. основаване на колония

άποικος (ο) колонист, заселник

αποκατάσταση (η) възстановяване, установяване

αποκλειστικά единствено

αποκλείω блокирам, изолирам

αποκριά (η) 1. заговезни; 2. карнавал

αποκρυπτογράφηση (η) дешифриране, декодиране, разчитане

απόλυτος, –η, –ο абсолютен

απορροφώ поглъщам, използвам, източвам, асимилирам

αποσπώ 1. откъсвам, отделям; 2. приличам; 3. спечелвам

αποτελώ образувам, създавам предпоставка

αποτροπή (η) отклоняване, отстраняване

απρόσβλητος, –η, –ο неуязвим, незасегнат, трудно достъпен

Άρειος Πάγος (ο) Ареопаг, върховен съд

αριστούργημα (το) шедьовър, класическа творба

Αριστοτέλης (ο) Аристотел – древногръцки философ и учител

Αριστοφάνης ο, Аристофан – древногръцки драматург

αρχαϊκός, –η. –ο архаичен

αρχαιότητα (η) древност

ασήμι (το) сребро

αστικός, –η, –ο 1. градски, граждански 2. буржоазен; 3. (прен.) консервативен

αστός (ο) 1. гражданин; 2. буржоа

άστοχος, –η, –ο несполучлив

άστυ (το) град

ασφάλεια (η) сигурност

αυστηρότητα (η) строгост

αυτοκράτορας ο, император

αυτοκρατορία η, империя

αφαιρούμαι отнемам се, отделям се, отстранявам се

αφετηρία (η) старт

αφομοιώνω 1. възприемам; 2. асимилирам

Αχαιοί (οι) ахейци

Β

βασιλιάς (ο) цар, крал

βιοτεχνία (η) 1. занаят, занаятчийство; 2. фабрика/цех

βουνό (το) планина

βραβείο (το) награда

Γ

γενναίος, –α, –ο храбър, силен

γερουσία (η) съвет на старейшините

γραμμικό σύστημα (το) линеарно писмо

γυμνάσιο (το) гимназия (в гръцката образователна система 7-9 клас)

Δ

δαιμόνιο (το) дух, умение

δείγμα (το) признак, образец, мостра

δέος (το) страх, боязливост, страхопочитание

δεσποτάτο (το) деспотство, княжество, царство

δηλωτικό, показателно

δημοκρατία (η) демокрация

δήμος (ο) демос, община

Δημοσθένης (ο) Демостен – древногръцки оратор и политик

διαδίδω, разпространявам

διάδοση (η) разпространение

διαμάχη (η) спор

διαμέρισμα (το) 1. район, секция, част; 2. апартамент

Δίας (ο) Зевс

διάστημα (το) 1. разстояние, интервал; 2. космос

διάταξη (η) разпоредба, нареждане

διεθνής, –ης, –ες международен

διεκδικητής (ο) претендент

διεκδικώ, претендирам, оспорвам

δίκτυο (το) мрежа

διοικητικός, –η, –ο административен, управителен, команден

διοικώ управлявам

διοχετεύω 1. доставям; 2. снабдявам; 3. канализирам

διπλασιάζω удвоявам

δισκοβόλος (ο) дискохвъргач

διστακτικότητα (η) колебливост

διωγμός (ο) преследване, погром

δορυφόρος (ο) копиеносец

δούλος (ο) роб

δρακόντειος νόμος (ο) драконовски /строг, жесток/ закон

Δωριείς (οι) дорийци

δωρικός, –η, –ο дорийски

Ε

Έβανς Αρθούρος ο, Артър Евънс – английски археолог

εγγραφή (η) вписване, записване, зачисляване, регистрация

εγκαθιδρύω 1. установявам; 2. въвеждам; 3. основавам

εγκατάσταση (η) 1. настаняване, установяване, разполагане; 2. въвеждане, слагане, поставяне; 3. назначаване; 4. съоръжение, инсталация

εγκατεστημένος, –η, –ο 1. настанен, установен, разположен; 2. определен; 3. сложен, поставен, назначен

εγχειρίδιο (το) 1. нож, кама; 2. наръчник, помагало, справочник

εθνική οδός (η) магистрала

εθνικός, –η, –ο национален

ειδώλιο (το) малка статуетка

είλωτας (ο) илот, роб в Спарта

εισηγητής (ο) референт, автор на закон, инициатор

εισφορά (η) принос, дял, помощ

εκδικάζω съдя, разглеждам дело

Εκκλησία του Δήμου (η) събранието на свободните граждани в Атина

εκμεταλλεύομαι използвам

εκπαίδευση (η) 1. възпитание; 2. обучение; 3. образование

έκρηξη (η) избухване

εκστρατεία (η) (воен.) поход

εκτελώ 1. изпълнявам, извършвам, осъществява; 2. (прен.) екзекутирам

έκφραση (η) изразяване, изказване, израз, формулиране

εκχριστιανισμός (ο) християнизация

εκχώρηση (η) отстъпване, предаване

ελληνιστικός, -ή, -ό елинистичен

έμβλημα (το) 1. герб, емблема; 2. символ; 3. девиз

εμφανίζω показвам, представям, проявявам

εμφύλιος (ο) гражданска война

ένδειξη (η) знак, признак

ενότητα (η) единство, цялост, единодушие

ένωση (η) съюз, съединение

εξαγοράζω изкупвам, откупвам, подкупвам

εξαντλούμαι изтощавам се

εξάπλωση (η) разпространение, експанзия

εξασφαλίζω осигурявам

εξελληνίζω елинизирам, погърчвам

εξημερώνω опитомявам

εξουσία (η) власт

εορτή-γιορτή (η) празник, тържество

επανάσταση (η) революция, въстание, бунт

επεκτείνω разширявам

επέρχομαι настъпвам, следвам, връхлитам

επιβεβαιώνω потвърждавам, утвърждавам, затвърждавам

επιβολή (η) налагане, натрапване, въвеждане

επιδιώκω стремя се, целя

επιδρομέας (ο) нашественик, агресор, нападател

επικρατώ господствам, преобладавам

επισκοπή (η) епископия

επιτάφιος (ο) надгробна реч, надгробен надпис, епитафия

επίτροπος (ο) църковен настоятел, настойник, попечител, комисар

εποπτεία (η) надзор, наблюдение

έπος (το) епос, разказ, стихотворение героически и дидактически

έργο (το) дело, произведение, средство

ερευνητής (ο) изследовател

ερυθρόμορφος, –η, –ο еритроморфен съд с червени изображения на черен фон

εστία (η) огнище, люлка, център

ευεργέτης (ο) дарител

ευεργετούμαι облагодетелствам

ευνοώ подпомагам, помагам, благоприятствам

Εύξεινος Πόντος (ο) Черно море

εύρημα (το) находка, откритие

Ευριπίδης (ο) Еврипид – древногръцки драматург

εφοπλιστής (ο) корабопритежател

Ζ

ζεύγος (το) чифт, двойка

Η

ήθος (το) морал

ηπειρωτική Ελλάδα (η) континентална Гърция

Ηρόδοτος (ο) Херодот – древногръцки историк

Ησίοδος (ο) Хесиод – древногръцки поет

ηφαίστειο (το) вулкан

Θ

θεός (ο) бог, господ

θεότητα (η) божество, божественост

Θεοφάνεια (τα) Богоявление, Йорданов ден

θεσμός (ο) 1. строй; 2. институция; 3. закон

θέσπιση (η) наредба, постановление

θητεία (η) 1. мандат; 2. военна служба

θολωτός, –η, –ο τάφος, куполна гробница

Θουκυδίδης (ο) Тукидид – древногръцки историк и военачалник

θρησκευτικός, –η, –ο религиозен

Ι

ιδιωτικός, –η, –ο частен, личен

ιεραπόστολος (ο) мисионер

ιερατείο (το) духовенство, свещеничество, клир

Ιλιάδα (η) Илиада – епическа поема, произведение на Омир

ισηγορία (η) свобода на словото

Ισοκράτης (ο) Исократ – древногръцки ритор, един от десетте атически оратори

ισονομία (η) равноправие, равенство

Ίωνες (οι) Йонийци – древногръцко племе

ιωνικός, -η, –ο йонийски

Κ

καθιερώνεται, въвежда се

κάθοδος (η) слизане, спускане

κάλαντα (τα) коледни и новогодишни песни

κανονισμός (ο) устав, правилник, регламентиране

καταβάλλεται полага се

καταγγελία (η) 1. жалба; 2. обвинение; 3. протест

κατακερματισμός (ο) раздробяване

κατάκτηση (η) завладяване

καταλαμβάνω завладявам, вземам, завземам

κατάργηση (η) премахване, отменяване

κατάρρευση (η) разпадане, рухване, срутване

καταρρέω рухвам, разпадам се

κατέχω притежавам, владея

κατόρθωμα (το) постижение, успех, подвиг

κήρυγμα (το) проповед, учение

κίνημα (το) 1. движение; 2. бунт, преврат

κίονας (ο) колона, стълб

κληρονομιά (η) наследство

κλήρος (ο) 1. жребий; 2. клир

Κνωσός (η) Кносос – местност в о. Крит

κοίμηση (η) успение

κοινοβούλιο (το) народно събрание

κόμμα (το) партия

κορινθιακός, –η, –ο коринтски

κράτος (το) държава

κτέρισμα (το) погребален дар

κυβέρνηση (η) 1. правителство; 2. управление

κυρίαρχος, –η, –ο господстващ, суверенен

κυριαρχώ 1. господствам, властвам; 2. преобладавам

κύρος (το) авторитет

κωμωδία (η) комедия

Λ

λαβύρινθος (ο) лабиринт

λαμπερός, –η, –ο светъл, бляскав

λατομείο (το) каменна кариера

λατρεύω обожавам

λειτουργία (η) 1. действие; 2. функция; 3. работа; 4. (църк.) литургия

Λεωνίδας (ο) Леонид – цар на Спарта

λίμνη (η) езеро

λογοθέτης (ο) логотет, законодател (древ.)

λύκειο (το) лицей (в гръцката образователна система 10-12 клас)

Μ

μαντείο (το) оракул в Древна Гърция (Делфи, Додона)

μάρτυρας (ο) мъченик, свидетел

μασκάρεμα (το) маскиране

μεγαλείο (το) величие, великолепие

Μεγάλη Ελλάδα (η) „Велика Гърция“, гръцките колонии в Южна Италия

μεγαλοψυχία (η) великодушие

μέλημα (το) 1. грижа; 2. мисъл

μελλανόμορφος, –η, –ο чернообразен съд с черни изображения на червен фон

μεσόγειος (η) Средиземно море

μεταλλείο (το) мина, рудник

μετανάστευση (η) преселване, емигриране, емиграция, имиграция

μεταξουργία (η) копринарство

μεταπολίτευση (η) промяна на политически режим

μεταρρύθμιση (η) реформа, преустройване

μετατρέπω обръщам, превръщам

μεταφέρομαι пренасям се, прехвърлям се, преместам се

μέτοικος (ο) преселник /метек/, свободни хора, но без политически права

μήλο της έριδας (το) ябълка на раздора

μητριαρχικός, –η, –ο матриархален

μικροτέχνημα (το) художествен, изкуствен малък предмет

Μικρά Ασία (η) Мала Азия

Μινωικός πολιτισμός (ο) Минойска цивилизация

μινώταυρος (ο) Минотавър

μισθοφόρος (ο) наемник

μνα (η) древногръцка монета

μνημείο (το) паметник

μοίρες (οι) Мойри – богините на съдбата в древногръцката митология

μορφή (η) 1. образ; 2. форма; 3. вид

μύθος (ο) мит, басня, приказка, легенда

Μυκηναϊκός πολιτισμός (ο) Микенската цивилизация

Ν

ναός (ο) светилище, храм

ναυτιλία (η) корабоплаване, мореплаване

νηπιαγωγείο (το) детска градина, ясла

νόμισμα (το) парична единица, монета, валута

νόμος (ο) закон

νομός (ο) окръг, област

νύμφη (η) нимфа в древногръцката митология

Ξ

ξένος (ο) чужд, гост, чужденец

Ξενοφώντας (ο) Ксенофонт – атински историк, философ и пълководец

ξεχωρίζω отделям, разграничавам, отличавам се

ξημερώματα (τα) при зазоряване, сутрин, на разсъмване

ξίφος (το) меч, сабя

Ο

οδυνηρός, –η, –ο болезнен, мъчителен

Οδύσσεια (η) Одисея – епическа поема, произведение на Омир

οικισμός (ο) селище

οικιστής (ο) основател, заселник

Ολυμπία (η) местност в Пелопонес, родина на Олимпийските игри

Ολυμπιακοί αγώνες (οι) Олимпийски игри

Όλυμπος (ο) Олимп – планина в Тесалия Гърция

Όμηρος (ο) Омир – легендарен гръцки епически поет

ορίζω определям

οστρακισμός (ο) остракизъм, изгонване на лица от древна Атина за 10 години смятани за опасни

οχύρωση (η) укрепление

Π

παγιώνω стабилизирам, укрепвам

παγκόσμιος, –α, –ο световен

πάθος (το) страст

παιδεία (η) 1. просвета; 2. образование; 3. култура

παλάτι (το) дворец, палат

πάλη (η) борба

πανεπιστήμιο (το) университет

πανοπλία (η) пълно бойно снаряжение

παραβιάζω пресилвам, разбивам

παρακμή (η) упадък

παρακολουθώ проследявам

παραχωρώ отстъпвам

παρεκτρέπω отклонявам, отдалечавам, правя престъпления

παρέλαση (η) парад

Πάσχα (το) Великден

πατριαρχικός, –η, –ο патриархален

πειθαρχία (η) дисциплина

πέλαγος (το) открито море

περιορίζω ограничавам

περιφέρεια (η) окръжност, окръг, район, околия,

Περσικοί Πόλεμοι (οι) Персийски воини

πιεζόμενος, –η, –ο притиснат

πινακίδιο (το) плочка, дъска за чертане

Πλάτωνας (ο) Платон, древногръцки философ, математик, ученик на Сократ и основател на Атинската академия

πνεύμα (το) нюх

ποινικός, –η, –ο наказателен

πόλεμος (ο) война

πόλη - κράτος (η) град - държава

πολιορκία (η) обсада

πολίτευμα (το) държавен строй

πολιτισμός (ο) култура

πολύπλοκος, –η, –ο сложен

ποταμός (ο) ръка

πρόδρομος предтеча

πρόεδρος (ο, η) председател, президент

προκάτοχος (ο) предшественик, предходен

προμαχώνας (ο) укрепление, бойница

προσαρμοσμένος, –η, –ο приспособен

προσάρτηση (η) присъединяване

προσδοκία (η) очакване

προσηλυτίζω 1. обръщам в друга вяра; 2. (прен.) привличам на своя страна

προσλαμβάνω придобивам, вземам

προστασία (η) закрила, защита

προσωπείο (το) маска

προτομή (η) бюст

πρωθυπουργός (ο, η) министър председател

πρωτεύουσα (η) столица

πρωτοχρονιά (η) нова година

πυρήνας (ο) ядро

Ρ

ρητορική (η) 1. ораторство, красноречие; 2. риторика

ροή (η) течение

ρύθμιση (η) 1. уреждане, нареждане; 2. оправяне; 3. регулиране

ρυθμός (ο) 1. стил; 2. ритъм

Σ

σεβάσμιος, –α,–ο 1. достоен за уважение; 2. почитаем, уважаем

σεισμός (ο) земетресение

σημαία (η) знаме, флаг

σκεύος (το) съд, пособие

σκληραγωγία (η) закаляване, възпитание

σκοτάδι (το) мрак, тъмнина

Σλήμαν Ερίκος (ο) Шлиман Хайнрих – германски археолог, откривател на Троя и Микена

Σούνιο (το) Сунион (Атика) – местност, в която се намира храма на Посейдон

σοφία (η) мъдрост

Σοφοκλής (ο) Софокъл, един от великите трагически поети на древна Гърция

σταθμίζω преценявам

σταθμός (ο) гара, станция, спирка

σταυροειδής, –ης, –ες кръстообразен

στοιχείο (το) елемент

στρώμα (το) пласт, слой

συγκέντρωση (η) събиране, съвещание

συγκόλληση (η) слепване, спояване

συγκροτημένος, –η, –ο образован, улегнал

συμβούλιο (το) съвет, съвещание

συμμαχία (η) коалиция, съюз

συμπαγής, –ης, –ες компактен, плътен

συμπολιτεία (η) федерация, лига

σύμπτωμα (το) признак, белег

συνείδηση (η) съзнание, съвест

συνεργάτης (ο) сътрудник

σύνορο (το) граница, предел, синор

συντηρητής (ο) пазител, хранител

σφαγή (η) клане, сеч

σχολείο (το) училище

σώζω пазя, спасявам, запазвам

Σωκράτης (ο) Сократ – древногръцки философ

Τ

τάξη (η) съсловие, прослойка

τάση (η) тенденция, изглед, стремеж

ταυροκαθάψια (τα) ритуален празник характерен за Минойската цивилизация на о. Крит

τάφος (ο) гробница, гроб

τείχος (το) крепостна стена

τεκμήριο (το) свидетелство

τελετουργία (η) извършване на ритуал, празнуване, церемония

τιμή (η) чест, почит

τιμώ почитам, уважавам

τμήμα (το) част, район

τοιχογραφία (η) фреска, стенопис

τραγωδία (η) трагедия

τρένο (το) влак

τρούλος (ο) купол

Τρωικός Πόλεμος (ο) Троянската война

τυμβοειδής τάφος могила

τυχαίο случайно

Υ

υδραγωγείο (το) акведукт

υπέρμαχος, –η, –ο защитник, борец, привърженик

υποδουλώνω поробвам, заробвам

υποταγή (η) подчинение, завладяване

υποτάσσομαι подчинявам се, покорявам се

Φ

Φαιστός (η) Фестос местност в о. Крит

φήμη (η) слава, слух, мълва, репутация

φιλοξενία (η) гостоприемство

φιλοσοφία (η) философия

φορέας (ο) 1. носител; 2. институция

φροντίζω грижа се

φυλή (η) племе

Χ

χαλκός (ο) 1. мед; 2. бакър

χαρακτηριστικό (το) 1. черта; 2. особеност

χάρη (η) 1. прелез, чар, добродетел; 2. признателност, благодарност; 3. услуга; 4. (юрид.) помилване, амнистия

χερσόνησος (η) полуостров

Χριστούγεννα (τα) Коледа, Рождество Христово

χρυσελεφάντινος, –η, –ο от злато и слонова кост

χρυσός (ο) злато

χώρα (η) страна

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρόνικος, Μ. κ.ά. *Φίλιππος Βασιλεύς Μακεδόνων.* Εκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1980.

Βακαλόπουλου, Ε. Α. *Νέα ελληνική Ιστορία (1204-1985).* Εκδόσεις Βάνια. Θεσσαλονίκη, 2005.

Βουτιερίδη, Ηλία. *Σύντομη ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας (1000-1930),* 2η έκδοση. Αθήνα, 1966.

Γκιολές, Νικόλαος. *Παλαιοχριστιανική τέχνη, μνημειακή ζωγραφική (π. 300-726).* Αθήνα, 1991.
- *Παλαιοχριστιανική τέχνη: ναοδομία (π. 200-600).* Αθήνα, 1994.

Δρούσεν, Γ. Ι. *Ιστορία του Μακεδονικού Ελληνισμού* (μτφ. Ι. Πανταζίδου). Εν Αθήναις 1899.

Εγκυκλοπαίδεια Δομή. *Ελλάδα Ι. Ιστορία, Πολιτισμός.* Εκδόσεις «Δομή» Α.Ε.

Εκδοτική Αθηνών. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.* Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τ. Α-Ζ.

Η Καθημερινή. *Ελληνική Ιστορία,* τ. 1-4. Εκδόσεις Καθημερινή, 2010.

Καραγιαννόπουλος, Ι. *Το Βυζαντινό κράτος.* Ερμής, Αθήνα, 1984.

Καργάκου, Σ. *Γενική Ιστορία.* Αθήνα, 1976.

Κοκόρου – Αλευρά, Γ. *Η Τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύντομη Ιστορία (1050-50 π.Χ.).* Τρίτη βελτιωμένη έκδοση. Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα. Αθήνα, 1995.

Μέγας, Α. Γ. *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας.* Εισαγωγικό σημείωμα Μιχάλης Γ. Μερακλής. Πέμπτη έκδοση στη δημοτική. Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε. Αθήνα 2005.

Μικρογιαννάκης, Ε. *Παθολογία πολιτευμάτων στην αρχαιότητα.* Καρδαμίτσα, 1992.

Μπένγκστον, Χ. *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία).* Μετάφραση από τα γερμανικά Αντρέα Γαβρίλη. Πρόλογος Μ. Β. Σακελλαρίου. Εκδοτικός οίκος «Μέλισσα». Αθήνα, 1991.

Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ. *Η ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.* Αθήνα, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα», 1979.

Παπαρρηγόπουλου, Κωνστ. *Ιστορία του ελληνικού έθνους.* National Geographic Society – Τέσσερα Πι Ειδικές Εκδόσεις, 2009-2010.

Παπαχατζής, Ν. *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα.* Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1987.

Πολίτη, Λίνου. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, γ΄ έκδοση. Αθήνα, 1999.

Ράνσιμαν, Στήβεν. *Βυζαντινός Πολιτισμός* (μτφ. Δέσποινας Δετζώρτζη. Εκδόσεις Γαλαξίας – Ερμείας.

Τσιμπουκίδης, Δ. *Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου.* Παπαδήμα, Αθήνα, 1983.

* * *

Дончева, Иванка. *Аспекти на всекидневния живот в древна Гърция според античните автори и керамографията.* Издателство „Ровита“, Велико Търново, 2011.

Клог, Р. *Кратка история на Гърция.* Пловдив, 2003.

Лозанова-Станчева, В., П. Янева. *Гърция.* С., 1999.

Лозанова-Станчева, Ваня. *Елληνικά. Политика и култура на древна Елада.* Книга първа. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 2012.

Льомерл, П. *История на Византия.* С., 2002.

Попов, Д. *Древна Гърция. История и култура.* Трето подобрено и допълнено издание. Издателство „Изток-Запад“, 2015.

* * *

Andrewes, A. *Η αρχαία ελληνική κοινωνία* (μτφ. Ανδ. Παναγόπουλος). ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1983.

Boardman, J. *Αρχαία ελληνική τέχνη* (μτφ. Ανδ. Παππας). Υποδομή, Αθήνα, 1980.

Bonnard, A. *Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός* (μτφ. Δ. Θοιβιδόπουλος), τ. 1-3. Θεμέλιο, Αθήνα, 1983-1985.

Brown, P. *Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150-750 μ.Χ.* (μτφ. Ε. Σταμπόγλη). Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998.

Bury, B. J., D. Litt., LL.D., F.B.A & Meiggs, Russel F.B.A. *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας. Μέχρι το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου.* Τρίτη έκδοση. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1998.

Chadwick, J. *Ο Μυκηναϊκός κόσμος* (μτφ. Κ. Πετρόπουλος). Gutenberg, Αθήνα, 1997.

Flacelière, R. *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων* (μτφ. Γερ. Βανδώρας). Παπαδήμα, Αθήνα, 1985.

Hammond, N.G.L. *Μ. Αλέξανδρος. Ένας ιδιοφυής* (μτφ. Πάνος Θεοδωρίδης). Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα, 1997.

Mossé, Cl., Schnapp-Qourbeillon, A. *Επίτομη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας* (2.000-31 π.Χ.). Μετάφραση Λύντια Στεφάνου. Δέκατη πέμπτη έκδοση. Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμας, Αθήνα, 2015.

Ostrogorsky, G. *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους* (μτφ. Ι. Παναγόπουλος). Στ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1978.

Palmer, R. Leonard. *Η αρχαία ελληνική γλώσσα.* Μετάφραση - επιμέλεια Γιώργος κ. Γιαννάκης. Καθηγητής γλωσσολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2015.

Romilly, Jacqueline. *Αρχαία ελληνική τραγωδία* (μτφ. Ε. Διαμιανού-Χαραλαμποπούλου). Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1976.

Rostovtzeff, M. *Ρωμαϊκή ιστορία* (μτφ. Β. Κάλφογλου). Παπαζήση, Αθήνα, 1984.

Runciman, St. *Βυζαντινός πολιτισμός* (μτφ. Δεσπ. Δετζώρτζη). Γαλαξίας, Αθήνα, 1978.

Walbank, F.W. *Ο ελληνιστικός κόσμος* (μτφ. Τ. Δαρβέρης). Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1993.